

X.312.2/4

FLORIAN ILLIES

1913

Az évszázad nyara

PARK KÖNYVKIADÓ

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Florian Illies: 1913. *Der Sommer des Jahrhunderts*.
S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2012

Fordította Fodor Zsuzsa

A fordítást a Német Külügyminisztérium által fenntartott
Goethe-Institut támogatta.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001125033

ISBN 978-963-355-050-2

A borítón Paul Hoeniger német festő *Spittelmarkt* (1912) című képe látható.

Copyright © S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2012
Hungarian translation © Fodor Zsuzsa 2013
Magyar kiadás © 2014 Park Könyvkiadó, Budapest
Borítófotó © Cultiris

Szerkesztette Győri László
Felelős szerkesztő Szalay Marianne
A szöveget gondozta Lovass Gyöngyvér
Műszaki szerkesztő Rochlitz Vera
A borítót tervezte Tillai Tamás
Tördelte Rochlitz Vera

X 2189 14

TARTALOM

Január	7
Február	39
Március	77
Április	107
Május	131
Június	163
Július	183
Augusztus	201
Szeptember	227
Október	249
November	273
December	301

Válogatott bibliográfia	325
Jegyzetek	331
Képek jegyzéke	334

JANUÁR

Ez az a hónap, amikor Hitler a schönbrunni kastély parkjában sétál, és találkozik Sztálinnal, Thomas Mann kis híján lelepleződik, Franz Kafka pedig majd beleőrül a szerelembe. Sigmund Freud díványán fenn terem egy macska. Nagyon hideg van, csikorog a hó a lábak alatt. Else Lasker-Schüler teljesen elszegényedett, szerelmes Gottfried Bennbe, és Franz Marctól kap egy lovas képeslapot, Gabriele Müntert viszont egy nagy nullának nevezi. Ernst Ludwig Kirchner lerajzolja a Potsdamer Platz kokottjait. Repülővel végrehajtják az első „halálbukfencet”. De minden hiába. Oswald Spengler már dolgozik A Nyugat alkonyán.

Ernst Ludwig Kirchner és Erna Kirchner a Dulacher Strasse 14. alatti műteremben

1913 ELSŐ PILLANATA. A sötét éjszakában lövés dörren. Rövid kattanás hallatszik, a ravaszra illesztett ujj megfeszül, aztán még egy tompa dörej. A fellármázott rendőrség azonnal a helyszínre siet, és letartóztatja a lövöldözőt, akit Louis Armstrongnak hívnak.

A tizenkét éves New Orleans-i fiú egy lopott revolverrel akarta köszönteni az új esztendőt. A rendőrség bedugja egy zárkába, és már január 1-jén kora reggel elküldi egy javító-nevelő intézetbe, a Színes Bőrű Lelencgyerekek Fiúotthonába. Az intézet vezetője, Peter Davis nem bír a vadóc gyerekekkel, kínjában a kezébe nyom egy trombitát (tulajdonképpen fel akarta pofozni). Louis Armstrong hirtelen elhallgat, már-már gyengéden fogja meg a hangszeret, ujjai, amelyek az éjjel még idegesen játszottak a revolver ravaszával, újra hideg fémeket tapintanak, ám lövés helyett, még ott helyben, az igazgató szobájában, előcsalja a trombitából az első meleg, vad hangokat.

*

„Pont éjféltné lőnek, rikoltozás az utcáról és a hídról, (...) harangszó és órakondulás”, írja dr. Franz Kafka, a Cseh Királyság területén működő Munkás-Balesetbiztosító Intézet alkalmazottja Prágából. Közönsége a távoli Berlinben, az Immanuelstrasse 29. alatti bérház egyik lakásában ül, egyetlen személy, Kafkának azonban az egész világot jelenti: a huszonöt esztendő, szőkés, kissé csontos, kissé nagydarab Felice Bauer, a Carl Lindström R. T. gyors- és gépirónője. Augusztusban ismerkedtek meg, szakadó esőben, Felice bőrig ázott, Franz hamarosan lúdbőrzött. Ám azóta éjjelenként, amikor a családjuk alszik, túlfűtött, ígész, különös és felkavaró leveleket írnak egymásnak. Ezeket délutánonként újabbak követik. Amikor Felice egyszer néhány napig nem adott hírt magáról, Kafka, nyugtalan álmából felébredve, kétségbeesésében elkezdte írni *Az átváltozást*. A történetről már mesélt Felicének, nem sokkal karácsony előtt fejezte be (most íróasztala fiókjában hevert, és a Felicétől kapott két fénykép melengette). De hogy az ő távoli, szeretett Franz Kafkája hogyan változhatott át valami rettenetes talánnyá, azt Felice csak a szilveszteri levélből tudta meg. Hogy vajon az ő drága Felicéje, kérdezi Kafka minden előzmény nélkül, széttörné-e a fején az ernyőt, ha ő egyszerűen az ágyban maradna, noha találkozót beszéltek volna meg Majna-Frankfurtban, hogy a kiállítás után színházba menjenek, kérdezi bevezetésekképpen háromszoros feltételes módon Kafka. Aztán, látszólag ártatlanul, egymás iránt érzett szerelmükről ír, elábrándozik, hogy bár csak Felice kezét szétválaszthatatlanul összekötőznék az övével. Hogy aztán így folytassa: „...korántsem lehetetlen, (...) hogy egyszer ilyen módon összeláncolva vittek egy ember-

párt a vérpadra.” Igazán elragadó gondolat egy szerelmes levélben! Még meg sem csókolták egymást, a férfi már arról fantáziál, hogy együtt mennek a vérpadra. Kafka mintha maga is megrettenne attól, hogy mi tör elő belőle: „De hogy mi minden meg nem fordul a fejemben (...)?” – írja. A magyarázat kézenfekvő: „Ennek az új évszámában lévő 13-as az oka.” A világirodalomban ezzel az erőszak-fantáziával kezdődik hát az 1913-as esztendő.

*

Eltűnt személyt keresnek: Leonardo *Mona Lisá*ját. 1911-ben ellopták a Louvre-ból, még mindig hótallal ütök a nyomát. Pablo Picassót kihallgatja a párizsi rendőrség, de alibije van, hazaengedik. A gyászoló franciák a Louvre-ban virágcsokrokat helyeznek a csupasz fal elé.

*

Január első napjaiban, egész pontosan nem tudjuk, mikor, a bécsi Északi pályaudvarra egy kissé elhanyagolt külsejű, harmincnégy éves orosz érkezik a krakkói gyorsal. Odakint hóvihar tombol. Az orosz biceg. A haját idén még nem mosta meg, arcán az orra alatt sűrűn burjánzó, bozontos bajusz sem képes elfedni a himlőhelyeket. A lábán orosz parasztbocskor, a kezében tele koffer; mihelyt megérkezik, villamosra száll, amely majd kiviszi Hietzingbe. Útlevele a göröggrúz hangzású Sztavrosz Papadopoulosz névre van kiállítva, s amilyen elhanyagolt a külseje, s amilyen hideg van éppen, a határőrök nem is fognak gyanút. Krakkóban, a másik emigrációban, előző este megverte Lenint sakkan, zsinórban he-

tedszer. Sakkozni sokkal jobban tud, mint kerékpározni. Lenin kétségbeesetten próbálta megtanítani: egy forradalmárnak fürgének kell lennie, magyarázta. De a férfi, akit tulajdonképpen Joszif Visszarionovics Dzsugasvilinek hívnak, de most Sztavrosz Papadopoulosnak mondja magát, nem tanult meg biciklizni. Nem sokkal karácsony előtt csúnyán el-esett a krakkói utcák jeges macskakő burkolatán. A lába még most is csupa seb, a térde kificamodott, csak pár napja tud egyáltalán lábra állni. Lenin mosolyogva „az én nagyszerű grúzomnak” nevezte, amikor odabicegett hozzá, hogy átvegye a bécsi útra készült hamis útlevelet. Hát jó utat, elvtárs!

Háborítatlanul jutott át a határokon, a vonaton ülve lázasan böngészte kéziratait és könyveit, melyeket átszálláskor kapkodva begyömöszölt a kofferjába.

Bécsbe megérkezvén letette álnevét. 1913 januárjától így mutatkozott be: a nevem Sztálin, Joszif Sztálin. A villamosról leszállván jobbra a fényesen kivilágított schönbrunni kastélyt látja a tompa téli szürkeségben, mögötte a parkkal. Elmegy a Schönbrunner Schlossstrasse 30.-ba, ez a cím áll a Lenintől kapott cetlin. Meg: „Trojanovszkijhoz csöngess be!” Leveri tehát a havat a cipőjéről, kifújja az orrát, és kissé bizonytalanul megnyomja a csengőgombot. Amikor a szobalány ajtót nyit, megmondja a megbeszélt jelszót.

*

A bécsi Berggasse 19.-ben egy macska surran be Sigmund Freud dolgozószobájába, ahol a Szerdai Társaság épp tanácskozásra gyűlt össze. Rövid időn belül ő a második váratlan látogató: késő ősszel Lou Andreas-Salomé csapódott a férfitársasághoz, eleinte gyanakodva méregették, most már

epekedve imádják. Lou Andreas-Salomé harisnyakötőjén az elejtett szellemóriások hosszú sorának skalpjait viselte: Nietzschevel egy gyóntatószékben gyónt a Szent Péter-székesegyházban, Rilkével együtt hált, Oroszországban felkereste Tolsztojt, Frank Wedekind állítólag róla nevezte el *Lulu*ját, Richard Strauss pedig *Salomé*ját. Mostanra már Freud is a lábainál hevert, legalábbis intellektuálisan – olyannyira, hogy megengedte neki, hogy ezen a télen a dolgozószobája mellett lakjon, megvitatták Freud új könyvét, a *Totem és tabu*t, amelyen éppen dolgozott, és Lou Andreas-Salomé végighallgatta Freud C. G. Junggal, a renegát zürichi pszichológussal kapcsolatos összes panaszát. Mindenekelőtt azonban az immár ötvenkét esztendő Lou Andreas-Salomé, több szellemi és erotikus tárgyú könyv szerzője, igyekezett a mestertől mindent megtanulni a pszichoanalízisről, hogy márciusban saját rendelőt nyithasson Göttingában. Most viszont ott ül az ünnepélyes hangulatú szerdai kollégiumon, körülötte a tudós kollégák, jobb felől a már akkoriban is legendás dívány, s az egész szobát zsúfolásig megtöltik a kis szobrocskák, amelyeket az ókorért megszállottan rajongó Freud azért gyűjtött, hogy hozzájuk meneküljön a vigasztalan jelenből. Nos, ebbe az áhítatos társaságba slisszolt be Lou nyomában egy macska. Freudot először bosszantotta a macska, de amikor látta, milyen kíváncsian mustrálja a görög vázákat és a római kisplasztikákat, úgy meghatódott, hogy még tejet is hozatott neki. Lou Andreas-Salomé azonban így számol be az esetről: „Pedig a macska Freud növekvő szeretete és csodálata ellenére tudomást sem vett róla, ferde pupillájú zöld szemével hidegen nézte őt vagy bármely más, tetszőleges tárgyat, és ha egoista-narcisztikus dorombolásánál Freud akár csak egy pillanatra is többet kívánt volna tőle, akkor le

kellett volna tennie lábát kényelmes nyugszékéről, hogy cipőorrának ügyes, igéző mozgásával megküzdjön a macska figyelméért.” Attól fogva a macska hétről hétre bejáratos volt a tanácskozássra, s amikor gyengélkedett, pólyakötésével fölfekkhetett Freud díványára. A terápia eredményesnek bizonyult.

*

Apropó, gyengélkedés. Tulajdonképpen hol van Rilke?

*

A kortársak szoronganak, hogy 1913 balszerencsés évnek bizonyulhat. Gabriele D’Annunzio megajándékozta egy barátját *Szent Sebestyén vértanúsága* című művével, és az ajánlást a biztonság kedvéért „1912+1”-re keltezi. Arnold Schönberg pedig a lélegzetét is visszafojtja a baljós szám gondolatától. Nem véletlenül találta fel a „tizenkétfokú technikát”, a dodekafóniát – a modern zene alapját, amely teremtmője rémületéből született, hogy mi lesz azután. A racionalitás születése a babona szelleméből. Schönberg műveiben nem fordulhat elő a 13-as szám, nemhogy taktusban, de még oldalszámban se. Amikor rádöbbsen, hogy *Moses und Aaron* (Mózes és Áron) című operájának címében 13 betű szerepel, inkább kihúzza az Aaronból a második a-t, azóta *Moses und Aron* a mű címe. És most tessék, egy egész esztendő a baljós szám jegyében telik majd! Schönberg szeptember 13-án született, és egész életében attól rettegett, hogy 13-án, egy pénteki napon fog meghalni. De minden hiába. Arnold Schönberg csakugyan 13-án, egy pénteki napon halt meg (de csak 1913+38-ban, vagyis 1951-ben). Mindazonáltal 1913 is tartogat neki egy

szép kis meglepetést: nyilvánosan felpofozzák. De haladjunk sorjában.

*

Először is: Thomas Mann jelenése. Január 3-án kora reggel Thomas Mann Münchenben vonatra száll. Előbb elolvas néhány újságot és levelet, aztán az ablakból nézi a Tübingiai-erdő hófödte dombjait, és – betegségét ismét egy hegyi szanatóriumban kúráló – Katiájáért aggódva el-elbóbiskol a túlfűtött kupében. Nyáron meglátogatta Katiát Davosban, és az orvos várószobájában hirtelen megfogant benne egy nagy elbeszélés ötlete, de most ostobaságnak, életidegennek tűnik neki ez a szanatóriumi történet. Hát igen, most mindezenesetre heteken belül megjelenik a *Halál Velencében*.

Thomas Mann a vonaton ül, és a ruházata miatt aggódik, bosszantó, hogy egy ilyen hosszú vonatút mennyire meggyúri a ruhát, a szállodába érve kénytelen lesz még egyszer átvasaltatni a kabátját. Feláll, elhúzza a kupé ajtaját, és úgy dönt, járkál egy keveset fel és alá. Olyan mereven lépdel, hogy a többi utas mindig azt hiszi, a kalauz jön. Odakint a dornburgi kastélyok suhannak el az ablak előtt, aztán Bad Kösen, a szőlővel beültetett hegyoldalak a Saale mentén, a szőlősorok, akár a zebra csíkjai kapaszkodnak fel a vastagon behavazott domboldalra. Tulajdonképpen tetszetős látvány, de Thomas Mann érzi, hogy Berlinhez közeledve hogyan hatalmasodik el rajta a félelem.

A vonatról leszállva tüstént a Hotel Unter den Lindenbe viteti magát, és körülnéz a recepciónál, hogy vajon a háta mögött, a liftajtónál tülekedő vendégek felismerik-e. Aztán elfoglalja a szobáját, ugyanazt, mint minden más alkalommal, gondosan átöltözik, és fésül egyet a bajuszán.

Grunewaldban, a város nyugati részében ugyanabban az órában a Höhmannstrasse 6. szám alatt, villájának öltözőszobájában Alfred Kerr megköti csokornyakkendőjét és harciasan felpödrí bajusza két végét.

Húsz órákor kezdődik a párbaj. Negyed nyolckor mindketten bérkocsiba szállnak. A Deutsches Theater kamarszínházához hajtatnak, egyszerre érkeznek oda. És rá se hederítenek egymásra. Hideg van, mindketten besietnek. Valaha Bansinban, a Keleti-tenger partján – de ez maradjon köztünk – Alfred Kerr, Németország legjelentősebb kritikus és leghíbb piperkőce Katia Pringsheimnek, a macskaszemű, dúsgazdag zsidó lánynak udvarolt. A lány azonban kikoszorazta a zabolatlan agyú, büszke boroszlói férfiút, és a karót nyelt, Hanza-városi Thomas Mann karjaiba vetette magát. Tulajdonképpen felfoghatatlan. De ma este talán megfizethet vetélytársának.

Thomas Mann leül az első sorban, és igyekszik méltóság teljes nyugalmat árasztani. Ma este mutatják be Berlinben a *Fiorenzá*t, melyet akkor írt, amikor beleszeretett Katiába. De sejti, hogy a mai este katasztrófával is végződhet, a darab már régóta sok gondot okozott neki. Nem drámát kellett volna írni belőle, hogy elejét vegyük a drámának, gondolja. „Próbáltam menteni a menthetőt, de nem hiszem, hogy hallgatnak rám” – írta Maximilian Hardennek, mielőtt elindult volna a müncheni Mauerkircherstrasse 13.-ból.

Tudván tudta, és nem volt kedvére, hogy a vesztébe rohan. Ez méltatlan egy Thomas Mannhoz. Amit decemberben a próbákon látott, nem sok jót ígért. Gyötrődve figyeli a szándékai szerint virágzó firenzei reneszánsz életre keltő darabot, de csak nem akar lendületet venni, inkább nyög, mint nyel.

Később Mann rászánja magát, és bal válla fölött lopva hátrapillant. Ott, a harmadik sorban felfedezi Alfred Kerrt, akinek ceruzája szédületes tempóban szántja a jegyzetfüzetét. Mélységesen mély a nézőtér sötétje, ő azonban mosolyt vél felfedezni Kerr arcán. A szadista mosolyát, aki örül, hogy az előadás pompás anyagot nyújt a kínzáshoz. És amikor elkapja Thomas Mann nyugtalan pillantását, jóleső borzongás fut végig rajta. Élvezi, hogy a kezében tartja Thomas Mannt és az ő szerencsétlen *Fiorenzá*ját. Mert tudja: vasmarokkal fogja megszorítani, hogy amikor majd elengedi, élettelenül hulljon alá, a földre.

Lemegy a függöny, biztató taps hangzik fel, olyannyira biztató, hogy a rendező egyetlen igazán sikerült rendezésében kétszer is a színpadra hívja Thomas Mannt. A következő hetekben írott számtalan levelében ő ezt egyszer sem felejt el megemlíteni. Kétszer is! Igyekszik hát méltóságteljesen meghajolni, kétszer is!, de inkább sutának hat. Alfred Kerr a harmadik sorban ül, és nem tapsol. Még aznap éjjel, grunewaldi villájába hazatérve teát hozat magának, és írni kezd. Ünnepelesen leül az írógépe elé, és először is egy római egyest ír a papírra. Kerr egyenként megszámozza a bekezdéseit, mintha egy életműkiadás kötetei lennének. Egyelőre csak feni a kését: „A szerző finom, kissé erőtlen lélek, melynek gyökerei a kitartóan igénybe vett ülógumóban lakoznak.” Aztán belelendül: A Fiorenza nevű hölgy bizonyára Firenzét hivatott jelképezni, teljesen vérszegény, papírizű, az egész darabot könyvtárakból hordták össze, merev, száraz, erőtlen, giccses, fölösleges. Nagyjából ezeket a szavakat veti papírra.

Miután megszámozta és befejezte a tizedik bekezdést, elégedetten húzza ki a gépből az utolsó papírt. Megsemmi-

sítő. Másnap reggel, amikor Thomas Mann felszáll a müncheni vonatra, Kerr elküldi a szöveget a *Der Tag* című napilap szerkesztőségébe. A cikk január 5-én jelenik meg. Thomas Mann, amikor elolvassa, összeomlik. „Férfiatlan”, írja Kerr – ez fogja leginkább szíven ütni Mannt. Hogy Kerr ezzel Thomas Mann titkolt homoszexualitására célzott-e, vagy csak Mann érezte célzásnak, mindegy is. Kerr ugyanolyan pontosan tudta, mint rajta kívül csak Karl Kraus, hogy szavaival hol ejthet mély sebeket. Thomas Mann mindenesetre mélységesen sértve érzi magát, „vérig”, mint írja. Még 1913 tavaszán sem sikerül túltennie magát ezen a kritikán, egyetlen leveléből sem hiányzik valami utalás a cikkekre, egyetlen nap se telik el úgy, hogy ne lenne dühös arra a Kerr nevű alakra. Mann így ír Hugo von Hofmannsthalnak: „Nagyjából tudtam, mi fog következni, de ez fölülmúlt minden várakozást. Méreggel teli epéskedés, amelyben a leggyanútlanabb ember is észreveheti a személy elleni gyilkos indulatot.”

Csak azért írta, mert nem ő kapott meg engem, drága Thommy, vigasztalja Katia, amikor hazatér a kúráról, és anyáskodva végigsimít férje választékán.

*

Két nemzeti mítoszt alapítanak meg: New Yorkban megjelenik a *Vanity Fair* első száma. Essenben Karl és Theo Albrecht édesanyja megnyitja az első Aldi szupermarket prototípusát.

*

És mi a helyzet Ernst Jüngerrel? „A közepesnél jobb.” Legalábbis így értékelték a 17 esztendő Jünger dolgozatát Goethe

*Hermann és Dorothea*járól a hamelni reformiskolában. Jóllehet azt írta: „Az eposz visszaröpít bennünket a francia forradalom napjaiba, melynek izzón villódzó fénye még a Rajna csendes völgyének békés lakóit is felrázza a hétköznapiok elégedett félálmaiból.” A tanárnak ez mégsem volt elég jó. Piros tintával ezt írta a margóra: „A kifejezés ezúttal túlságosan józan.” Ebből megtudjuk: Ernst Jünger már akkor józan volt, amikor még senki sem vette őt komolyan.

*

Ernst Ludwig Kirchner minden délután felszáll az U-Bahnra, a vadonatúj berlini földalattira, és a Potsdamer Platz megállóig megy vele. Kirchnerrel együtt a Die Brücke (A Híd) művészcsoporthoz többi festője, Erich Heckel, Otto Mueller, Karl Schmidt-Rottluff is Berlinbe költözött a Brücke megalapításának helyszínéről, Drezdából, ebből az elfeledettségében is csodálatos, nyári hangulatú, barokk városból. Ezek a festők összetartó közösséget alkottak, festékeiket és asszonyaikat is megosztották egymással, képeik pedig a megtévesztésig hasonlítottak egymásra – Berlin azonban, ez az önmagát fővárosnak nevező, lüktető kihívás egyénivé formálja valamennyiüket, és elfűrészeli az őket összekötő hidakat. Drezdában a többiek mind a helyükön voltak, amikor a tiszta színeket, a természetet és az emberi mezítlenséget ünnepelték. Berlinben azonban félő, hogy elkallódnak.

Ernst Ludwig Kirchner viszont csak harmincas évei elején, Berlinben találja meg önmagát. Művészete nagyvárosi, nyers, alakjai elnyújtottak, rajzstílusa éppolyan hektikus és agresszív, mint maga a város, festményei mázként viselik magukon a nagyváros kormát. Szeme már az U-Bahn kocsijá-

ban mohón falja az embereket, ölben elkészíti az első gyors skicceket, két-három vonal a ceruzával, egy férfi, egy kalap, egy esernyő. Aztán kiszáll, keresztülnyomakodik a tömegben, kezében a rajzfüzetével és a festékeivel. Az Aschinger felé irányítja lépteit, ahol, ha kifizeti levesét, álló nap elüldögélhet. Ott gubbaszt tehát Kirchner, báméskodik, rajzol és báméskodik. A téli nap már alkonyodik, a téren fülsiketítő a lárma, ez Európa legforgalmasabb tere, itt nemcsak a város legfontosabb közlekedési útvonalai keresztezik egymást a világ szeme láttára, hanem a hagyomány és a modernitás vonalai is: aki feljön a földalattiból a napfényre, a latyakos hóba, hordókat fuvarozó lovas kocsikat láthat az első, lócitromokat kerülgető előkelő autók mellett. Egyszerre több villamos halad át a hatalmas téren, ahogy kanyarodnak, fémcsikorgás tölti be a tág teret. És közöttük: emberek, emberek, emberek, mindenki rohan, mintha az első idők akarnák utolérni, fölöttük virslit, kölnvizet és sört ajánlító reklámtáblák. Az árkádok alatt pedig elegánsan öltözött kokottok, prostituáltak, ők az egyetlenek ezen a nagy téren, akik úgyszólván mozdulatlanok, akár hálójában a pók. Arcuk előtt fekete özvegyi fátylat viselnek, amely eltakarja őket a rendőrök szeme elől, hatalmas kalapjuk – megannyi bizarr, tollakkal ékesített, toronyszerű építmény – azonban szembeötlő, kiváltképp a korán beköszöntő téli estén megújított gázlámpák zöldes fényében.

Ezt a Potsdamer Platz kokottjainak arcán felragyogó sápadt zöldes fényt s mögötte a nagyváros idegőrlő zaját akarja művészeté, festményé varázsolni Ernst Ludwig Kirchner. De még nem tudja, hogyan. Ezért egyelőre folytatja a rajzolást – „a rajzaimat tegezem – mondja –, a festményeimet magázom”. Tegeződős barátait, az utóbbi néhány órában az

asztalnál ülve készített rakás vázlatot elteszi a mappájába, és hazasiet a műtermébe. Kirchner Wilmersdorfból, a Durlacher Strasse 14. második emeletén rendezte be barlangját: a műterem szinte minden falát keleti szőnyegek borítják, és tele van zsúfolva afrikai és óceániai figurákkal és maszkokkal, japáni ernyőkkel, mellettük saját szobrokkal, saját bútorokkal, saját festményekkel. Kirchner ebből az időszakból származó fényképein vagy mezítelenül látható, vagy fekete öltönyben, nyakkendővel, magasan gombolódó, patyolatfehér ingben, cigarettáját olyan hanyagul tartja a kezében, mintha Oscar Wilde reinkarnációja lenne. Az oldalán elmaradhatatlanul ott áll Erna Schilling, a szeretője – a lány, ábrándos drezdai Dodo utódja –, egy jelenben és a jelennek élő nő, bubifrizúrája alatt szabad szellemmel, aki fiziognómiailag megdöbbenő hasonlóságot mutat Kafka Felice Bauerével. Erna a lakást Kirchner és a saját tervei alapján készített hímzésekkel dekorálta ki.

Kirchner egy évvel ezelőtt ismerkedett meg Ernával és a húgával, Gerda Schillinggel egy berlini táncos mulatóban, ahol Heckel barátnője, Sidi is fellépett. Kirchner már első este felcsábítja műtermébe a szomorú szemű táncosnőket, mert első ránézésre tisztában van vele: a lányok arányosan felépített teste „korunk testileg szép nőideáljának megformálására készített szépérzékemet”. Kirchner eleinte a 19 esztendő Gerdával él együtt, aztán a 28 éves Ernával, közben meg mindkettőjükkel. Hogy kokott, múzsa, modell, nővér, szent, kurva vagy szerető – ezt nála nem kell annyira pontosan szétszálazni. Rajzok százai közül a legapróbb részletekig ismerjük a két nő minden porcikáját: Gerda érzékeny provokatív, a meditatív Erna hetyke kis mellével, erőteljes tomporával mélabús nyugalmat áraszt. Van egy nagyszerű festmény ebből

az időszakból, balra három mezítelen nő kelleti magát, jobbra a műtermében ülő művész, a szája sarkában fityegő cigarettával, értő szemmel gusztálva a nőket, ilyennek szeretné láttatni magát, a vászon hátoldalára fekete festékekkel ráírja: *Páris ítélete*, 1913, Ernst Ludwig Kirchner.

De ezen az éjszakán, amikor Páris Kirchner hazatér a Potsdamer Platzról, a lámpák már leoltva, Páris lekési ítéletét, Erna és Gerda már alszik, hatalmas párnákba fúrva magát a nappaliban, melyet ez az infernalis trió a világ leghíresebb berlini szobájává tesz majd.

*

Viktória Lujza porosz hercegnő és Hannoveri Ernő Ágost januárban csókolják meg egymást először.

*

Karl Kraus már akkor is legendás, egyszemélyes folyóiratában, a bécsi *Die Fackel* újrólévi számában segélykiáltás jelenik meg: „1000 márka szükséges Else Lasker-Schüler javára fia iskoláztatásához.” Az aláírók között ott van Selma Lagerlöf, Karl Kraus és Arnold Schönberg is. Miután elvált Herwarth Waldentől, az írónő nem tudta megfizetni az Odenwald-schulét, ahol fiát, Pault elhelyezte. Kraus fél évig viaskodott önmagával, hogy kinyomtassa-e a felhívást, időközben Paul már rég egy drezdai internátus diákja, ám karácsonykor még rajta, az érzelmeket és az értelmet szigorúan különválasztó Karl Krauson, a hóhéron is erőt vett az irgalmasság. Így hát a *Fackel* utolsó szabad helyére valóban elhelyezi a kis hirdetményt. Ezt írja elé: „Látom az apokalipszis lovasát, ki eljön,

hogyan előkészítse a világ pusztulását, a romlás küldöncét, ki túlfűti a pokol mulandó tornácát.”

*

A berlin-grunewaldi Humboldtstrasse 13. alatti ház apró manzárdszobájában dermesztő a hideg, Else Lasker-Schüler több takaróba bugyolálja magát, amikor a csengő éles hangja kiragadja az álmodozásból. A vad, fekete szemű, sötét sörényű, szerelemre éhes, ám kevésbé életrevaló Else Lasker-Schüler belebújik orientális mintájú pongyolájába, és ajtót nyit a postásnak, aki átnyújtja neki a postáját. A lángvörös *Fackel* Bécsből, távoli és szigorú barátjától, Karl Kraustól, aztán közvetlenül alatta a világ egyik kis csodája: egy képes levelezőlap Franz Marctól, a Der Blaue Reiter (Kék Lovas) művészcsoporthoz. A tarka ruhás Lasker-Schüler, csörgő gyűrűivel és karkötőivel, vad, mesés képzeletével; abban az időben ő volt a modernitásba hajszolt társadalomban a Kelet megtestesülése, álomalak, annyira különböző férfiak vágyainak tárgya, mint Kraus, Wassily Kandinsky, Oskar Kokoschka, Rudolf Steiner és Alfred Kerr. De abból még, hogy istenítik az embert, nem lehet megélni. Else Lasker-Schülernek nagyon rosszul megy a sora most, hogy elvált Herwarth Waldentől, a nagy galériatulajdonostól és a *Sturm* folyóirat kiadójától, aki új feleségével, a rettenetes Nell-lel azokban a kávéházakban üldögél, amelyekbe ő most éppen ezért nem járhat. Decemberben viszont éppen egy ilyen művész-kávéházban ismerkedett meg Franz és Maria Marckal, s ők lesznek a testőrei, az őrangyalai.

Else Lasker-Schüler kézbe veszi hát a *Fackelt*, mit sem sejtve Karl Kraus megható hirdetményéről, és megfordítja a pos-

tai levelezőlapot, amelyet Franz Marc küldött neki. A néma ujjongástól megdermed. Távoli barátja egy picurka helyen megfestette a *Kék lovak tornyát*, erőtől duzzadó állatok tornyosulnak az ég felé, kiesve az időből, mégis benne állva. Else Lasker-Schüler érzi, hogy páratlan ajándékot kapott: a Kék Lovas első kék lovait. Talán érzi ez a különleges asszony – aki mindig mindent megérez, talán még annál is többet –, hogy e postai képes levelezőlap ötlete nyomán az elkövetkező hetekben a távoli Sindelsdorfban egy még sokkal nagyobb *Kék lovak tornya* születik majd, egy programadó festmény, az évszázad képe. Később a tűz martalékává válik majd, és csak az a pici levelezőlap őrzi meg mind a mai napig Franz Marc és Else Lasker-Schüler ujjlenyomatát, s az idők végezetéig mesél majd arról a pillanatról, amikor a Kék Lovas vágtni kezdett.

A költőnő meghatva látja, hogy a nagy festő az ő jeleit, a félholdat és az aranycsillagokat is belekomponálta kis lovas képébe, párbeszéd kezdődik, asszociációk, szavak és levelezőlapok jönnek-mennek. Lasker-Schüler imaginárius „kánai hercegnek” nevezi ki Franz Marcot, önmagát pedig „a thébai Juszuf herceggént” emlegeti. Else már január 3-án válaszol, és megköszöni a „világ csodáját”: „Milyen gyönyörű képeslap – mindig is szerettem volna paripáimat a kedvenc színenben látni. Hogyan köszönjem meg önnek?!”

Amikor aztán Marc egy postai levelezőlapon meg is hívja, hogy tartson velük Sindelsdorfba, a válasza és Berlinbe befáradt költőnő azonnal rááll, és Marcékkal együtt vonatra száll. Túl vékonyan öltözött, Maria Marc bebugyolálja egy magával hozott takaróba. Könnyen lehetséges, hogy ugyanazon a vonaton ül, amellyel az elfuserált *Fiorenza*-bemutató után Thomas Mann siet vissza a családi sasfészekbe. Izgal-

mas együtt elképzelni ugyanazon a vonaton az 1913-as esztendő német kultúrájának északi és déli pólusát.

Amikor a legyengült költőnő megérkezik az Alpok nyúlványain elterülő Sindelsdorfba, egy ideig valóban ott lakik Franc Marcnál és feleségénél, Mariánál, egy terebélyes aszszonyságnál, akinek védőszárnyai alatt Marc még akkor keresett menedéket, amikor túlságosan zord szelek fújtak. Else csak úgy nevezte őket, hogy „Marc, a festő és nőtény oroszlánja”.

Csak néhány napig bírja ki a gyermektelen házaspár vendégszobájában, aztán továbbköltözik a sindelsdorfi vendégfogadóba, melynek ablakából pazar kilátás nyílik az egész lápos területre, s azon túl a hegyekre. De itt sem lel nyugalomra, az aggódó fogadósné Kneipp-kúrát tanácsol neki, és megfelelő könyvekkel látja el. Minden hiába, Else Lasker-Schüler hanyatt-homlok otthagyja Sindelsdorfot, és Münchenbe megy, ahol a Theresienstrassén egy panzióban talál szobát.

Marcék utánamennék, és a reggelizőhelyiségben talál-
nak rá, előtte az asztalon több regiment ólomkatona, ezeket valószínűleg a fiának, Paulnak vásárolta, és most a kék-fehér kockás abroszon „heves csatákat vívott – azok helyett a küzdelmek helyett, amelyek elé az élet állította”. Harcias kedvében volt, reszketett a dühtől, ezekben a napokban nem is egészen volt magánál. Január végén, a nagy Franz Marc-kiállítás megnyitóján a Thannhauser Galériában megismerkedik Kandinskyval, aztán hajba kap Gabriele Münter festőnővel, mivel az tesz valami megjegyzést, amit Lasker-Schüler sértőnek érez Marcra nézve, és úgy ordít, hogy csak úgy zeng a galéria:

– Művésznő vagyok, és ezt nem tűröm el egy ilyen senkiházitól.

Maria Marc a civakodó nők között állva nem tudja, mit csináljon, csak azt kiáltozza: „Gyerekek, gyerekek!” Később majd felpanaszolja, hogy Else Lasker-Schülertől nem idegen „a világfájdalmas irodalmárnő póza”, mindazonáltal „neki csakugyan bőségesen kijutott, ellentétben az ifjú berlini világfájdalmasokkal”. Így fest hát a világ 1913-ban Sindelsdorf-ból nézve.

*

Január 20-án a közép-egyiptomi Tell el-Amarnában elosztják a leleteket, amelyekre a Német Orientalisztikai Társaságnak a berlini James Simon által finanszírozott ásatásain bukkantak: a leletek felét a kairói múzeumnak ítélik, a másik felét, egyebek között „a királyi család egyik hercegnőjének festett gipsz mellsobrát”, a német múzeumoknak. A kairói francia régészeti felügyelet igazgatója jóváhagyja az elosztásra tett javaslatot, amelyet az ásatás vezetője, Ludwig Borchardt német archeológus terjesztett elő. Borchardt volt az egyetlen, aki azonnal sejtette, hogy az évezred leletét tartja a kezében, amikor egy izgatott egyiptomi segédmunkaerő a kezébe nyomta a mellsobrot. A gipsz mellszobor már néhány nap múlva elindul Berlinbe. Még nem viseli a Nofretete nevet. Még nem ez a világ leghíresebb női mellszobra.

*

Teljesen túlpörgött év. Nem csoda hát, hogy Pjotr Nyikolajevics Nyesztyerov orosz pilóta harci repülőjével éppen 1913-ban hajtja végre az emberiség történetében az első „halálbukfencet”. És hogy a kegyetlenül hideg januárban befagyott tavon Alois Lutz osztrák műkorcsolyázó olyan bravúrosan

fordult meg a levegőben, hogy az ugrás, a Lutz, azóta is az ő nevét viseli. Ehhez hátrafelé koszorúzva kell nekifutni, aztán a bal láb külső éléről elrugaszkodni. A forgáshoz a korcsolyázó hirtelen a felsőtestéhez rántja a karját. A dupla Lutz-hoz ugyanezt értelemszerűen kétszer kell megtenni.

*

Sztálin egy hónapig marad Bécsben. Ilyen hosszú időre soha többé nem hagyja el Oroszországot, következő hosszabb külföldi útja harminc esztendővel később Teheránba viszi, tárgyalópartnereit akkor Churchillnek és Rooseveltnek fogják hívni (1913-ban egyikük angol haditengerészeti miniszter, a másik szenátorként Washingtonban küzd az amerikai erdők kiirtása ellen). Sztálin csak ritkán hagyja el a Schönbrunner Schloßstrasse 30-as szám alatti titkos rejtékelyét Trojanovszkijéknál, Lenin megbízásából minden idejét *A marxizmus és a nemzeti kérdés* című dolgozata megírásának szenteli. Csak nagy ritkán, kora délután jár egyet a közeli schönbrunni kastély parkjában, amely dermedten, de szépen rendezetten bújik meg a januári hó alatt. Naponta egyszer némi izgalom fut végig a parkon, amikor Ferenc József császár kilép a kastélyból, és hintójával a Hofburgba hajtat kormányozni. Hihetetlen, hogy Ferenc József immár hatvanöt esztendeje, 1848 óta ül a trónon. Imádott Sissije halálát sosem heverte ki, a császárné életnagyságú képmása mind a mai napig ott függ az íróasztala fölött.

Az agg uralkodó hajlott háttal teszi meg azt a néhány lépést sötétzöld hintójáig, lélegzete kis felhőt képez a hideg levegőben, aztán a libériás inas becsukja az ajtót, és a lovak nekiiramodnak a hóban. Aztán újra csönd lesz.

Sztálin töprengve sétál a parkban, már alkonyodik. Egy másik ember jön vele szembe, egy 23 esztendő, kudarcos festő, akitől az akadémia megtagadta a felvételt, és most a Melde-mannstrassén lévő férfiszálláson üti agyon idejét. Sztálin-hoz hasonlóan ő is a nagy lehetőségre vár. Adolf Hitlernek hívják. Nem kizárt, hogy a két férfi – ismerőseik elbeszélése szerint mindketten szerettek sétálni a schönbrunni parkban – a végtelen sétányokon egymás mellett elhaladtában kalap-ját megemelve udvariasan köszöntötte egymást.

A szélsőségek kora, a rettenetes, rövid 20. század az 1913-as év egy januári délutánján kezdődik Bécsben. A többi néma csend. Hitler és Sztálin még akkor sem találkozott, amikor 1939-ben megkötötték végzetes paktumukat. Soha nem voltak tehát közelebb egymáshoz, mint azon a kegyetlenül hideg, januári délutánon a schönbrunni kastély parkjában.

*

Az Ecstasy nevű kábítószer ekkor szintetizálják először, a szabadalmaztatási eljárás végighúzódik az 1913-as éven. Aztán néhány évtizedre feledésbe merül.

*

Végre jelentkezik Rainer Maria Rilke is! Az alkotói válság és a tél elől menekülve a dél-spanyolországi Rondában köt ki. A spanyolországi utazásra egy ismeretlen hölgy utasította egy éjszakai szeánszon, és mivel Rilke egész életében rá volt utalva érett hölgyek útmutatásaira, nyilvánvalóan kénytelen volt a világok között lakozó okkult személyekhez fordulni, amikor hús-vér mecénásnői és szeretői éppen nem tudtak pa-

rancsokat osztogatni. Most tehát Rondában, a divatos Hotel Reina Victoriában, egy roppant korszerű brit szállodában találjuk, amely ekkor, az idényen kívül szinte kong az ürességtől. Innen fentről minden héten lelkiismeretesen ír egy levelet a „kedves jó mamának”. És a többi távoli hölgynek, akikkel oly jól tud együtt senyvedni, vagyis Marie von Thurn und Taxisnak, Eva Cassirernek, Sidie Nádhernýnek, Lou Andreas-Saloménak. Aggodalomra semmi ok, ezekről a hölgyek-ről még hallani fogunk az év folyamán.

A tárgyalt időpontban Lou, az az asszony, aki megszabadította szüzességétől, és rávette, hogy keresztnevét, a Renét változtassa Rainerre, hirtelen ismét magas polcra került: „Bárha láthatnánk egymást, Lou kedves [a 'kedves' szó háromszor aláhúzáva], ez most az én nagy reménységem.” A margóra még odafirkantja, hogy „támaszom, mindenem, mint mindig”. Aztán irány a postavonat, amely három óra alatt jut el Gibraltárig. Onnan aztán tovább a Berggasse 19.-be, Lou Andreas-Saloménak, Prof. Dr. Sigmund Freud címén. És Lou válaszol a „drága, kedves fiúnak”, úgy gondolja, hogy most keményebben bánhat vele, mint annak idején. És: „Azt hiszem, neked szenvedned kell, és mindig is szenvedni fogsz.” Mi ez, szadomazo játék, vagy már szerelem?

A napok szenvedéssel és levélírással telnek. Rilke néha tovább dolgozik *Duinói elégiáin*, a hatodik elégia első 31 versora mindenesetre jól sikerül, de egyszerűen nem tudja befejezni, inkább sétálni indul fehér öltönyében és világos kalapjában, vagy a Koránt olvassa (hogyan aztán tüstént eksztatikus verseket írjon angyalokról és Mária mennybemeneteléről). Minden adva van ahhoz, hogy az ember jól érezze magát Rondában, távol a komor téltől, eleinte Rilke is élvezi, hogy itt a nap még januárban is csak fél hatkor bukik le a hegyek

mögé, de előtte még meleg fényével beragyogja a sziklasíkon büszkén trónoló várost, Rondát: „semmihez sem fogható látvány”, írja Rilke édesanyjának. Már virágoznak a mandulafák, az ibolya, a szálloda kertjében virul már a világoskék nőszirm is. Rilke előveszi kis, fekete noteszét, kávé rendel a teraszon, dereka köré csavarja a takarót, hunyorogva még egyszer belenéz a napba, aztán feljegyzi: „Ó, kicsoda képes virágozni itt? mert annak szíve kinőne / minden gyöngye veszélyt és vigaszt lelne a nagy veszélyben.”

*

Igen, kicsoda képes virágozni itt? Münchenben Oswald Spengler, a harminchárom éves mizantróp, szociopata és szolgálaton kívüli matematikatanár *A Nyugat alkonya* című monumentális művének első kötetén dolgozik. A Nyugat hanyatlását bemutató mű szerzője maga is jó példával jár elől. „A magam fajtájából én vagyok az utolsó” – írja 1913-ban önéletrajzához készült jegyzeteiben. Minden véget ér, benne és testén megmutatkoznak a Nyugat bajai. Negatív megalománia. Hervadó virágok. Spengler alapérzése a félelem. Fél, ha be kell lépnie egy boltba, fél a rokonaitól, fél, ha valaki tájszólásban beszél. És természetesen: „fél a nőktől – ha levetkőznek”. Csak a gondolkodásban rettenthetetlen. 1912-ben felismeri a *Titanic* elsüllyedésének mély szimbolikáját. Ezzel egy időben keletkezett jegyzeteiben szenved, lamentál, nehéz gyerekkorára és még nehezebb jelenére panaszkodik. Naponta lejegyzi: véget ér egy nagy korszak, hát senkinek nem tűnik fel? „A kultúra – egy utolsó fellélegzés a megszűnés előtt.” *A Nyugat alkonyában* aztán így fogalmaz: „Minden egyes kultúrának rendelkezésére állnak az önkifejezés új lehetőségei, me-

lyek feltűnnek, megérnek, elhervadnak, és sosem térnek vissza többé.” De aggodalomra semmi ok, egy ilyen kultúra sokkal lassabban süllyed el, mint egy óceánjáró.

*

Az év elejétől fogva a düsseldorfi Carl Simon kiadó új, eredeti fényképsorozatot forgalmaz: 72 színes üveglemez, hét kartondoboz egy faládában, 35 oldalas kiegészítő füzet. Témája: „A *Titanic* elsüllyedése”. Országszerte vetítik ezeket a fényképeket. Előbb a kapitányt lehet látni, a hajót, a kabinokat. Aztán a közelgő jéghegyet. A katasztrófát, a mentőcsónakokat. A süllyedő hajót. Való igaz: egy óceánjáró hamarabb süllyed el, mint a nyugati kultúra. Leonardo DiCaprio még meg sem született.

*

Franz Kafkának egyébként – ő is egyike azoknak, akik rettenetesen félnek, ha egy nő levetkőzik – egyelőre egészen más gondja van. Villámként hasít bele egy gondolat. Január 22-éről 23-ára virradó éjjel körülbelül kétszázadik levelét írja Felice Bauernek, és megkérdezi: „Egyáltalán el tudod olvasni a kézírásomat?”

*

Egyáltalán tudod olvasni a világot? Ezen töpreng Pablo Picasso és Georges Braque, és egyre újabb rejtjeleket találnak ki, amelyeket a nézőknek kell megfejteniük. Csak az imént tanították meg a világnak, hogy a perspektíva-váltást is meg

lehet festeni – ezt nevezik kubizmusnak, és most, 1913 januárjában megint továbbmennek egy lépéssel. Ezt később szintetikus kubizmusnak fogják nevezni, mert immár farost fóliát és mindenféle egyebet ragasztanak a képekre, a vászon kalandjátékszótérré változik. Braque épphogy csak beköltözött új párizsi műtermébe a rue Caulaincourt-on álló Hotel Roma legfelső szintjén, hirtelen ötlettől vezérelve fogja a fésűjét, és végighúzza *Kompozíció treff ásszal* című képén – az így kapott vonalak faerezetre emlékeztetnek. Picasso még aznap kipróbálja. És mint mindig, hamarosan jobban csinálja, mint maga az ötletgazda. Így rohannak folyvást előre a művészet forradalmárai, attól a páni félelemtől hajszolva, hogy a polgári közönség esetleg teljesen megértheti őket. Picasso alighanem megnyugodna, ha tudná, hogy Arthur Schnitzler február 8-án ezt írja a naplójába: „Picasso: a korai képei rendkívüliek; heves ellenérzésem van mostani kubizmusával szemben.”

*

Hajszál híján nem élte túl. És most Lovis Corinth kénytelen mélyen a zsebébe nyúlni az életművéért. Január 19-én lesz a látványos, 228 festményből álló, *Életmű* című kiállítás megnyitója a Kurfürstendamm 208-as szám alatti *Secession*ban. Ma, az év első napján, kimerülten és másnaposan fekvé kanapéján a Klopstockstrasse 48.-ban, egy kicsit retteg tőle. Alig négy óra, de már besötétedett, havas eső esik.

Először is Weber képkeretező a Derfflingerstrasse 28.-ból kéri a pénzét az *Életmű* bekeretezéséért – mégpedig egy tekintélyes, 1632,50 márkára rúgó summát. A megnyitó után fogadásra Adolf Kraft vendéglős utóda a Kurfürstendamm 116.-ból 200 márka előleget kér. Ezért a következőket szállítja:

„1 tál nyelv, 1 tál coburgi sonka Cumberland-mártással, 1 tál özgerinc Cumberland-mártással, 1 tál marhasült remoulade-mártással.” Lovis Corinth már az olvasástól rosszul van. Még mindig émelyeg az előző esti lengyelesen, de rosszul elkészített pontytól. Amikor szeretett Charlottéja nincs itthon, mindig túlzabálja magát, az epekedés miatt van, ezt már ismeri. Úgyhogy ír egy újévi levelet Charlotténak, a feleségének, aki a távoli hegyekben túrázik a hóban: „Ki tudja, hogyan alakul majd ez az új év; az óév éppenséggel nem volt túl kellemes. Spongyát rá.” Való igaz. Corinthot, ezt a mindig erőttől duzzadó festőt, akit a késő barokkból a 20. század elejének Berlinjébe vetette a jó sorsa, súlyos szélütés terítette le, felesége önfeláldozóan ápolta. Amikor az *Életmű*-kiállítást tervezték, mindenki attól tartott, hogy az Corinth esetében már lezárult. De ő visszaküzdötte magát az életbe. És a festő-állványhoz is. Most az egész város tele van a nagy kiállítás plakátjaival, mindennap 9-től délután 4 óráig, belépés 1 márka, rajta Corinth, hitetlenkedve csodálkozik önmagán, miközben Charlotte Corinthtól távol, Tirolban próbálja kissé kipihenni Corinthot. De a fogadásra időben visszaér. Milyen jól néz ki, madame, mondja neki Max Liebermann a január 19-i megnyitón a *Secession*ban, jobb kezében özgerinccel és Cumberland-mártással. Milyen jól néz ki az életművem, gondolja Lovis Corinth, miközben dűnnyögve végigcammog a kiállítótermeken. Most azonban jön a folytatás. De lehetőleg a jövőben is a nélkül a kubizmus nélkül.

*

Egy kis időre térjünk vissza Freudhoz, a Berggasse 19.-beli. Ezekben a januári napokban a dolgozószobájában ül, és *Totem*

és tabu című művének befejezésén munkálkodik. Az csak természetes, hogy a tudattalan erőnek erejével benyomul ebbe a tabudöntés és fetisizálás etnológiai alapjairól szóló könyvbe. De úgy tűnik, ennek ő maga sincs tudatában: mindenesetre abban a pillanatban, amikor tanítványai, mindenekelőtt az 1875-ben született zürichi C. G. Jung, szembeszegülnek a mesterrel, és heves szemrehányásokkal illetik, az 1856-ban született Freud kidolgozza az „apagyilkosságról” szóló elméletét. Jung 1912 decemberében ezt írta Freudnak: „Szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy az a technika, amely szerint a tanítványaival úgy bánik, mint a pácienseivel, hiba.” Mert így „pimasz csibészeket” és „rabszolgaként engedelmessékedő fiúkat” nevel. És így folytatja: „Ezenközben ön apaként odafent trónol. És merő alázatból senkinek sem jut eszébe megcibálni a próféta szakállát.”

Freudot egész életében kevés dolog ütötte annyira szíven, mint ez az apagyilkosság. Ezekben a hónapokban sok ősz szál vegyül a szakállába, megírja első válaszlevelét, melyet azonban nem küld el, és csak halála után találják meg íróasztala fiókjában. 1913. január 3-án azonban minden erejét összeszedve mégis ezt írja C. G. Jungnak Küsnachtba: „Az ön feltevézése, miszerint tanítványaikkal úgy bánok, mint a pácienseimmel, bizonyíthatóan nem állja meg a helyét.” Majd így folytatja: „Egyébként az ön levele nem megválaszolható. Olyan helyzetet teremt, amely élelőszóban is nehézséget okozna, írásban azonban teljességgel megoldhatatlan. Nálunk, analitikusoknál közmegegyezés van abban a tekintetben, hogy egyikünknek se kell szégyenkeznie esetleges neurózisa miatt. Ha azonban valaki, miközben abnormálisan viselkedik, folyamatosan azt ordítja, hogy ő normális, arra a gyanúra ad okot, hogy nincs tisztában betegségével. Azt javaslom tehát

önnek, hogy szüntessük be a magánérintkezést. Én nem veszték vele semmit, mivel lelkileg már régóta csak a korábbi csalódások utóhatásának vékony szálával kötődöm önhöz.” Micsoda levél! A fiú által tetemre hívott apa dühödten visszavág. Freud soha nem dühöngött annyit, mint ezekben a januári napokban, meséli később imádott lánya, Anna, soha nem látták olyan deprimáltnak, mint abban az 1913-as évben.

C. G. Jung január 6-án válaszol: „Abbéli kívánságának, hogy szüntessük be a személyes kapcsolatot, eleget teszek. Egyébként bizonyára ön tudja a legjobban, az ön szempontjából mit jelent ez a pillanat.” Ezt tintával írja. Aztán írógéppel hozzáfűzi: „A többi néma csend”, ami akár a 20. század egyik nagy intellektuális férfikapcsolatának a sírfelirata is lehetne. A sors fintora, hogy az 1913-as év legalaposabban értelmezett, leírt és megvitatott szakításainak egyike némasággal fogadalommal kezdődik. Ettől a perctől fogva Jung szakít Freud módszereivel, és Freud is Jungéival. De előbb még pontosan meghatározza az apagyilkosságot a természeti népeknél: felveszik a meggyilkolt apa maszkját, és úgy imádják áldozatukat. Ez már-már a felvilágosodás dialektikája.

*

Egyelőre azonban még a felvilágosítás dialektusánál tartunk. A tízesztendő, Teddie becenévre hallgató Theodor W. Adorno a majna-frankfurti Schöne Aussicht 12.-ben lakik, felvilágosítja, és a hesseni nyelvjárással ismerkedik. Édesanyja mellett a frankfurti állatkert Basso névre hallgató nőstény csimpánza a legfontosabb referenciaszemély. Frank Wedekind, *A tavasz ébredése* és a *Lulu* szerzője ez idő tájt szoros barátságot ápol Missie-vel, a berlini állatkert nőstény csimpánzával.

*

Marcel Proust a párizsi boulevard Haussmann 102.-ben a dolgozószobájában ül, valósággal ketrecbe zárva magát. Se napfény, se por, se zaj nem zavarhatja munka közben. Sajátos work-life balance. Dolgozószobáját három réteg függönnyel sötétítette el, a falakat parafa lemezzel borította. Ebben a hangszigetelt szobában ül Proust a lámpa fényében, és mint minden évben, most is rendkívül udvarias újévi levelet írogat azzal a nyomatékos kéréssel, hogy a jövőben kíméljék meg az ajándékoktól. Noha minduntalan meghívják, a meghívók tisztában vannak vele, minek teszik ki magukat, mert a meghívott ilyenkor számos üzenetet és levelet küld, hogy végül is megy-e vagy mégsem, és miért valószínűleg inkább mégsem stb., annyit bizonytalankodik, hogy hozzá képest Kafka a fásorban sincs.

Itt, a szellem hangszigetelt szobájában ül tehát Marcel Proust, és regényével megpróbál az emlékezés, az eltűnt idő nyomába eredni. Az első résznek *Swann* lesz a címe, s Proust finom tintával veti papírra az utolsó mondatokat: „Az a valóság, melyet én ismertem, többé már nem létezett. (...) egy bizonyos kép emléke csak egy bizonyos perc sajnálata; s a házak, a fasorok, az utak éppoly mulandók, sajnos, mint az évek.”

*

Lehetséges, hogy az emlék csak sajnálat? Gertrude Stein, a párizsi szalonok nagyasszonya és az avantgárd művészek barátnője Prousttól alig néhány utcányira didereg. Csúnyán összevész bátyjával, Leóval, úgy tűnik, évtizedek óta tartó együttlakásuk tarthatatlanná válik. Minden mulandó? Gert-

rude Stein a tavaszról álmodik. Szívét egy gondolat melengeti. Nézi a falán függő Picassókat, Matisse-okat és Cézanne-okat. De egy gondolat már tavaszt csinál? Gertrude Stein ír egy kis verset, benne ezt a mondatot: „A rózsza, az rózsza, az rózsza, az rózsza.” Akárcsak Proust, ő is szeretne megragadni valamit, ami el akar múlni. 1913 januárjában itt tart már a költészet világa, itt tart már a képzelőerő.

*

Max Beckmann befejezi *A süllyedő Titanic* című festményét.

FEBRUÁR

Kezdődik: New Yorkban az Armory Show idézi elő a modern művészet ősrobbanását, Marcel Duchamp kiállítja a Lépcsőn lejövvő aktot. Pályája ezután meredeken ível felfelé. Meg amúgy is: mindenütt aktok, különösen Bécsben, a meztelen Alma Mahler (Oskar Kokoschkánál), és a többi bécsi nő Gustav Klimtnél és Egon Schielénél. A többiek meg óránként 100 koronáért meztelenítik le a lelküket dr. Sigmund Freudnál. Ezalatt Adolf Hitler a bécsi férfiszállás közösségi termében megható akvarelleket fest a Stephansdomról. Heinrich Mann Az alattvalón dolgozik Münchenben, és fivérének ünnepli 42. születésnapját. Még mindig nagy a hó. Thomas Mann másnap telket vásárol, hogy ott építtessen magának házat. Rilke tovább szenved, Kafka tovább habozik, Coco Chanel kalapüzlete viszont terjeszkedik. Az osztrák trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg aranyküllőjű automobilján száguldozik Bécsben, vasútmodelljével játszik, és aggasztják a szerbiai merényletek. Sztálin először találkozik Trockijjal – és ugyanebben a hónapban Barcelonában megszületik az az ember, aki majd Sztálin megbízásából megöli Trockijt. Vajon 1913 mégis balszerencsés esztendő?

Franz Marc: *Kék lovak tornya*

MIKOR KEZDŐDIK VÉGRE? Ferenc Ferdinánd, az osztrák trónörökös kis híján beleőrül a várakozásba. A 83 esztendős Ferenc József császár emberi ésszel fel nem fogható módon 65 éve ül a trónon, és egyszerűen nem hajlandó átadni a helyét – szeretett hitvese, Sissi és imádott fia, Rudolf halála miatt – az utódlásban soros unokaöccsének. Mindenesetre az ő automobiljának is aranyból van a küllője, akárcsak a császári kocsinak. De a cím kizárólagos viselője 1848 óta a nagybácsi: Ferenc József császár. Pontosabban: Ő császári és apostoli királyi felsége, Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyarország apostoli királya, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Galícia, Lodomeria és Illíria királya; Jeruzsálem királya etc.; ausztriai főherceg; Toszkána és Krakkó nagyhercege; Lotaringia, Salzburg, Steyer, Krajna és Bukovina hercege; Erdély nagyfejedelem, Morávia őrgrófja; Alsó- és Felső-Szilézia, Modena, Parma, Auschwitz, Zator, Teschen, Friauli,

Raguza és Zára hercege; Habsburg, Tirol, Kyburg, Görz és Gradiska hercegesített grófja; Trient és Brixen hercege; Alsó- és Felső-Lausitz és Isztria örgrófja; Hohenems, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg grófja etc.; a Szerb Vajdaság fővajdája etc., etc.

Az iskolás gyerekek, akiknek ezt kívülről meg kell tanulniuk, jót nevetnek azon, hogy „etc., etc.”, úgy hangzik, mint ha tulajdonképpen az egész világ a császáré lenne, aminek csak egy kis részét sorolják fel. Ferenc Ferdinánd trónörökös azonban éppen az „etc., etc.” előtti szavak hallatán jön indulatba: a „Szerb Vajdaságtól”. Odalent, a Balkánon háború tombol, ami sehogy se tetszik neki. Audienciát kér a schönbrunni kastélyban, a „Szerb Vajdaság nagyvajdájától” – a császártól, akinek fehér pofaszakállja éppolyan hosszú, mint címeinek sora.

Ferenc Ferdinánd a Schönbrunn előtt inkább kiugrik, mint kiszáll Gräf & Stift automobiljából, és tábornoki egyenruhájában felnyargal a lépcsőn Ferenc József dolgozószobájába. Sürgősen tenni kellene valamit, hogy megfékezzék a szerbeket. A birodalom délkeleti végein lévő királyság nem fér a bőrébe, a tűzzel játszik, destabilizál. De körültekintően kell eljárni. Semmi esetre sem szabad megelőző csapást mérni rájuk, ahogy azt január 20-i memorandumában a vezérkari főnök követeli, mert abba óhatatlanul beleavatkozna Oroszország is. A császár egykedvűen hallgatja tájékozó, az indultól reszkető unokaöccse pattogó szavait. „Utasításba adom, hogy gondolkodjanak el rajta.” Aztán hűvösen elbúcsúzik. A többi néma csend. Ferenc Ferdinánd feldúlva siet hatalmas automobiljához. A libériás sofőr beindítja a motort, és a trónörökös buzdítására kénytelen észveszejtő iramban végigszánguldani a Schönbrunner Schloßstrassén. Ferenc Ferdinánd,

ha már egy életen át kénytelen várni, legalább a közúti forgalomban nem teszi.

*

Sztálin a munkáját megszakító rövid szünetek egyikében oda-fent áll Trojanovszkijék ablakában, félrehúzza a függönyt, és kíváncsian, egyszersmind kissé zavartan nézi a trónörökös automobilját, amely pillantásától kísérvé nagy sebességgel robbog tova. Lenin is ezt csinálta, amikor Bécsben megfordulva Trojanovszkijéknél szállt meg. 1913 februárjában valahol a városban egy ifjú horvát is szakértő ábrázattal mustrálja a tovaszánguldó aranyküllős járművet. Autószerelő és újabban a Mercedes bécsújhelyi tesztpilótája lévén pontosan tisztában van a trónörökös automobiljának kvalitásaival. A 21 esztendő, rámenős fiatallembert, a nők bálványát Josip Broznak hívják, jelenleg épp szeretője, a nagypolgári Liza Spuner tartja ki, ő állja vívőleckéit is – a nő pénzadományából fizet tartásdíjat újszülött fia, Leopard után is, akinek anyját nem sokkal a gyerek születése előtt hagyta el hazájában. Liza egész Ausztrián keresztül-kasul küldözgeti a tesztautóival, hogy új ruhákat vetessen magának. De Josip Broz őt is elhagyja, amikor teherbe esik. És ez így megy tovább. Valamikor majd visszatér hazájába, a későbbi Jugoszláviába, és az uralma alá hajtja. Josip Brozt akkor már Titónak nevezik majd.

1913 első hónapjaiban tehát Sztálin, Hitler és Tito személyében a 20. század két legnagyobb zsarnoka és egyik legelvetemültebb diktátora egy röpké pillanatra egyszerre tartózkodott Bécsben. Egyikük egy vendégszobában a nemzetiségi kérdést tanulmányozta, a másik akvarelleket festeggett egy férfiszálláson, a harmadik értelmetlen kurflikat tett

a Ringstrassén, hogy tesztelje, kanyarban hogyan viselkednek az autók. Három saját szöveg nélküli statisztika, gondolhatnánk, a „Bécs 1913 táján” című nagy színházi előadásban.

*

Dermesztően hideg volt a február, de sütött a nap, ami télen ritkaságszámba megy Bécsben, így viszont a Ringstrasse új pompája még jobban tündöklött a hó ragyogásában. Bécs erőtől duzzadó világváros lett, amit az egész világ látott és érzett, csak maga Bécs nem, ott az önpusztítás öröme elfedte, hogy a város hirtelen az önmagát modernizmusnak nevező mozgalom élén találta magát. Az új gondolkodásmód központi eleme lett ugyanis a tépelődés és az önpusztítás, s kezdetét vette az „ideges korszak”, ahogy Kafka nevezte. Bécs – gyakorlati, metaforikus, művészi és lélektani értelemben egyaránt – olyan elképesztően csupaszon viselte az idegvégződéseit, mint egyetlen más város sem.

Berlin, Párizs, München, Bécs. 1913-ban ez a négy város volt a modernizmus frontvonalában. Chicago már megfeszítette az izmait, mindenekelőtt pedig New York kezdett lassan ébredni, Párizstól azonban csak 1948-ban vette át végleg a stafétabotot. De már 1913-ban elkészült a Woolworth-felhőkarcoló – a világ első, az Eiffel-toronymál is magasabb épülete –, átadták a Grand Central Stationt, a világ legnagyobb pályaudvarát, az Armory Show pedig gondoskodott róla, hogy az avantgárd szikrája Amerikába is átrepüljön. Párizs azonban abban az évben még külön klasszis volt, a francia lapokat se a Woolworth-ház, se az Armory Show, se a Grand Central nem hozta izgalomba – miért is hozta volna? Hiszen

ott volt nekik Rodin, Matisse, Picasso, Stravinsky, Proust, Chagall „etc., etc.” – és mindegyikük a következő nagy művén dolgozott. A város pedig, a *Ballets Russes* és Szergej Gajev tánckísérletei által megtestesített kifinomult modorság és dekadencia csúcán, valósággal mágnesként vonzott minden művelt európaít, kiváltképp a négy túlművelt fehér öltönyöst, vagyis Hugo von Hofmannsthal, Julius Meier-Graefét, Rainer Maria Rilket és Harry Kessler grófot. Egyedül Proust érezte úgy, hogy 1913 Párizsában már emlékeznie kell, mindenki más inkább előretekintett, de Berlinnel ellentétben legszívesebben teli pezsgőspohárral a kezében.

Német nyelvterületen robbanásszerűen megnövekszik Berlin népessége, kulturálisan azonban még várat magára legnagyobb korszaka, még meglehetősen féktelenül vágat előre, de Párizsban és a Marcel Duchamp körüli művészvilágban is már közszájon forog, hogy „Berlin éjszakai élete megér egy misét”. München viszont stílusos, mégis megállapodottabb – ami abból is világosan kitűnik, hogy München már önmagát magasztalja (amire Berlinben senkinek se lenne ideje), és például a csodálatosan bonyolult Franziska von Reventlow *Dame úr feljegyzései, avagy egy különös városrész eseményei* című művével Asconából visszatekintve hajt fejet az előtt a korszak előtt, amikor Schwabing még bohém tanya volt. És természetesen abból is, hogy a bohémvilág teljesen elpolgárosodik, Thomas Mann a gyerekek miatt az elővárosokban keres magának egy csendes, nagy kertes házat, végül 1913. február 25-én megvásárolja a Poschingerstrasse 1. szám alatti telket, és pompás villát építtet rá. Fivére, Heinrich is Münchent választja – mert ott olyan jól lehet Berlinről, az önmagát előrekatapultáló városról írni, ahol az ezekben a hónapokban befejezés előtt álló nagy regénye, *Az alattvaló* játszódik.

A müncheni *Simplicissimust* olvasva nem lehet nem észrevenni a gúnyt, miszerint a müncheni rendőrök legfőbb gondja az, hogy 20 óra után elalszanak unalmukban, a századforduló nagy folyóirata már a saját városán sem tudja köszörülni a nyelvét, ahogy az kellemesen elernyedve tesped, mint egy sezlonon, cigarettával a bal kezében. A bécsi *Fackel* (Fáklya), a berlini *Sturm* (Vihar), a *Tat* (Tett) és az *Aktion* (Akció), mint a címükben rejlő feszült izgalom is mutatja, az a négy folyóirat, ahol a jelen harcait vívják.

És persze abból is látszik, milyen csendesen, szelíden ért véget az az időszak, amikor München volt a Jugendstil és a *fin de siècle* fővárosa, hogy a Theresienstrassén lévő panziót, ahol 1913 februárjában Else Lasker-Schüler lakik, *Pension Modern*nek hívják (miközben Julius Meier-Graefe, német művészetpropagandista és író legendás párizsi lakberendezési boltja, a *La Maison Moderne* már 1904-ben bezárt). Amikor tehát a panzió büszkén a nevében viseli a modernitást, az addigra már régen továbblépett a berlini *Café Größenwahn*ba (Nagyzási hóbort), vagy a bécsi Herrengasse 14.-ben lévő *Café Central*ba. Milyen beszédesek tudnak lenni olykor a nevek!

Tehát irány Bécs, a modernizmus fellegvára, anno 1913. A főszereplők: Sigmund Freud, Arthur Schnitzler, Egon Schiele, Gustav Klimt, Adolf Loos, Karl Kraus, Otto Wagner, Hugo von Hofmannsthal, Ludwig Wittgenstein, Georg Trakl, Arnold Schönberg, Oskar Kokoschka, hogy csak néhányat említsünk. Itt tomboltak a harcok a tudattalan, az álmok, az új zene, az új látásmód, az új építészet, az új logika és az új erkölcs körül.

*

Február 25-én megszületik Gert Fröbe.

*

„Félelem a nőktől – ha levetkőznek.” 1913-ban két hely van Európában, amelyre Oswald Spenglernek ez a félelme nem jellemző. Az egyik a Monte Verità Asconában, a Lago Maggiore-nál, ahol a szabad szelleműek, a szabadgondolkodók és a szabad testkultúra hívei, a nudisták egy elbűvölően bolond csapata végzi valahol az euritmia, a jóga és a gyógytorna között elhelyezhető gyakorlatait. A másik: Gustav Klimt és Egon Schiele bécsi műterme. Rajzaik, melyeknek vonalai oly kéjesen futnak végig a pornográfia és az új tárgyilagosság határán, „a világ legerotikusabb városának” – ahogy akkoriban Lou Andreas-Salomé érzékelte Bécset – a lázgörbéit rajzolják meg. Míg Klimt festményein a nők mindig aranydíszebe öltöztek, rajzain a testüket valami utánózhatalan vonallal vette körül, amely mindig enyhe hullámokban fut a papíron, akár a vállukra hulló hajfürtök. Egon Schiele még ennél is tovább ment a test felfedezésében – ő elgyötört, idegileg túlfeszült, megkínzott, kicsavarodott testeket próbál megragadni, nem annyira erotikus, mint inkább szexuális képzeteket keltőn. Ahol Klimtnél bársonyos bőrt látunk, ott Schielénél idegeket, vágyakozást, ha Klimtnél elomlik a test, Schielénél kitarulkozik, összefonódik és kitekeredik. Míg Klimtnél a nő csábít, Schielénél sokkol (és természetesen Schiele a nagyobb művész).

„Engem a saját személyem nem érdekel – mondja Klimt –, más emberek annál inkább, főleg a nők.”

Amint nyilvánosságra kerültek a nézőit voyeurködésre kényszerítő képek, tüstént a cenzúra hatálya alá estek, ezzel

is gyarapítva alkotójuk hírnevét. Amikor Schiele Münchenben ki akarta állítani *Barátság* című képét, érdekes levélben utasították el. A galéria vezetője azt írta Schielének, hogy műve túlságosan drasztikus, ilyen körülmények között nem kiállítható, mert sérti az illemt és az erkölcsöt. Pont. Új bekezdés. Ő személy szerint azonban szívesen megvásárolná a képet. Ezek volnának hát a megtervezett töréshelyek a köz- és magánerkölcs között 1913-ban.

*

Berlin fénybe borul. A gázlámpák, a fényreklámok, a város fényei elhomályosítják a csillagok ragyogását az égen. 1913-ban elindulnak a buldózerek, hogy lebontsák a Hallei kapu közelében álló „Új Berli Csillagvizsgálót”. Karl Friedrich Schinkel a Lindenstrasse és a Friedrichstrasse között 1835-ben fejezte be az új porosz obszervatórium építését, amely, mint minden más is, ami a német történelemnek e legszebb évtizedében keletkezett, gyakorlati és esztétikai szempontból egyaránt felülmúlhatatlannak bizonyult. A lenyűgözően egyszerű építményen úgy trónolt a kupola, akár egy templomtorony – világi templom, amelyből közvetlenül a mennybe látni. Itt fedeztek fel több üstököszt és néhány aszteroidát. Mindenekelőtt pedig a Neptunusz bolygót. 1913-ban azonban ez már senkit nem érdekel. Néhány hét csupán, és Schinkel legmerészebb épületének helyén újra üresen áll a telek. A csillagvizsgálót áthelyezik Babelsbergbe, mert ott sötétebb van, és jobban látni a Neptunuszt. És mivel Poroszországban értenek a számoláshoz, a Linden- és Friedrichstrasse közötti telket eladják, hogy részben az eladási árból fedezzék az új csillagvizsgáló felépítésének 1,1 millió aranymárkára és az új esz-

közök beszerzésének 450 000 aranymárkára rúgó költségét. Maga a telek a királyi ház adománya – a Babelsbergi kastély parkjában. Így a filmstúdiók egy évvel korábbi megalapításával Berlinben 1913-ra minden Babelsbergbe kerül, aminek köze van az égi és filmcsillagokhoz.

*

A kínai naptár szerint 1913. február 6-án kezdődik a bivaly éve. Egy ősi kínai közmondás úgy tartja, a bivaly jobban szereti a friss füvet, mint az aranyjászolt.

*

Sindelsdorfban Franz Marc a fő művén dolgozik, Else Lasker-Schüler már visszautazott Berlinbe. A festő a régi sindelsdorfi parasztház fűtetlen pajtájának alacsony tetőterében rendezte be műtermét, ahová alig hallatszik fel, ha Maria Marc odalent zongorázik. Olyan hideg van, hogy még imádkozott macskájuk, Hanni is odakucorodik a kemencéhez. Münchenből meglátogatja őket Kandinsky, aki később így számol be erről: „Odakint minden fehér – hó borítja a földeket, a hegyeket, az erdőket –, a fagy csípi az ember orrát. Odafent, az alacsony pajtában (az ember folyton beveri a fejét a gerendákba) egy festőállványon a *Kék lovak tornya*, előtte ott áll Franz Marc bundában, hatalmas kucsmában, lábán pedig saját kezűleg font szalmacipőben. Most mondja meg, de őszintén, hogy tetszik önnek ez a kép?” Micsoda kérdés!

*

Február 13-án még mindig nyoma sincs Leonardo *Mona Lisá-*jának, amely a Louvre-ból tűnt el. A Louvre újonnan megjelenő katalógusában már nem is szerepel a kép. Berlinben Rudolf Steiner február 13-án megtartja egyik nagy előadását – *Lionardo szellemi nagysága és az új kor kezdete*.

Steiner hosszan beszél, csaknem két órán át. A hallgatók isszák a szavait. Oswald Spenglerhez hasonlóan ő is sokat emlegeti a hanyatlást. Ő azonban szükségesnek tartja, hogy a régi átadja a helyét az újnak: „Mert az elhaló erőkből megsejtjük, sőt megpillantjuk a végső soron a jövőre készülő erőket, az alkonyban megsejtjük a hajnalpír reménységét. Lelki-leg úgy kell hozzáállnunk az emberiség fejlődéséhez, hogy minden új keletkezésében meglátjuk: az, amit valaha megalkottak, rommá válik, de tudjuk, hogy a romokból új élet sarjad.”

*

Az egykori New York-i fegyverraktárban, az Armoryban február 17-én megnyílik az évszázad egyik legfontosabb kiállítása. Melyik évszázadé? Talán azt is mondhatjuk, hogy a 19. század művészete csak az első Armory Show-val ért véget. A modernizmus ekkor vált uralkodóvá nemcsak Európában, hanem az egész világon. Három roppant kíváncsi és nagy szakértelmű amerikai festő, Walter Pach, Arthur Davies és Walt Kuhn 1912 végén átkelt Európába, hogy megismerkedjen a legérdekesebb művészekkel, és főbb műveiket elvigye New Yorkba. A grémiumban Claude Monet, Odilon Redon és Alfred Stieglitz személyében nagy festők és fotográfusok foglaltak helyet – az amerikai közvélemény hamar megértette, hogy itt most a régi Európa kubistáit, futuristáit és impresszionistáit vonultatják fel az elkényelmesedett amerikai

századvégi festészettel szemben. Ez bizony harc volt. És első ízben vívták meg amerikai földön, miután az európai hadszíntereken ezek a csaták már eldőlték. Összesen 1300 képet állítottak ki, ezeknek csak egyharmada érkezett Európából. De éppen ez az egyharmad – mindenekelőtt Picasso nyolc és Matisse tizenkét képe – volt az, ami mellett az amerikai képek ősrületnek tűntek. Indulatos vitát váltottak ki mindenekelőtt Brancusi szobrai, Francis Picabia és Marcel Duchamp festményei. A *Camera Work*-ben, Stieglitz legendás folyóiratában ezt olvashattuk: „Az új európai művészetet is bemutató kiállítás úgy csapódott be közénk, mint egy bomba.” A robbanás ereje is egy bombáéval ért fel – dühöt, értetlenséget, nevetést váltott ki, de az emberek tömegesen zárandokoltak el a kiállításhoz, hogy a saját szemükkel lássák. A lapok szinte naponta hozták le a karikatúrákat, a kiállítás második állomásán, Chicagóban pedig tüntetésen tiltakoztak a Chicago Art Institute diákjai – állítólag három Matisse-festmény másolatát el is égették. Az amerikai közönség szemében Matisse volt a primitívség csimborasszója. S ahogy az már lenni szokott, hosszú távon ez a minőség legékesebb bizonyítéka.

A legnagyobb feltűnést a három fivér, Raymond Duchamp-Villon, Jacques Villon és Marcel Duchamp keltette. Tizenhét művüket állították ki, és egy kivételével mindet el is adták. Marcel Duchamp *Lépcsőn lemenő akt* című műve, a legtöbbet vitatott és karikírozott műalkotás lett az Armory Show védjegye. „Robbanás a zsindelygyárban”, írta róla az egyik kritikus, amit gúnynak szánt, de jól mutatta a robbanás lökéshullámainak erejét. Egy időn és téren keresztüllépdelő nő – a kor nagy hatású jelenségeinek, a kubizmusnak, a futurizmusnak és a relativitáselméletnek a zseniális kombinációja. Azt a termet, amelyben a képet kiállították, minden-

nap megrohmozták, az emberek sorban álltak, 40 percet is várakoztak, csak hogy egy pillantást vethessenek a botrányos képre. A hagyományokat tudatosan ápoló amerikaiaknak alighanem ez a kép lehetett a különös, irracionális Európa megtestesülése. Egy San Franciscó-i régiségkereskedő vásárolta meg – a végtelenül hosszú vonatúton New Yorkból hazafelé kiszállt valahol egy új-mexikói kis vasútállomáson, és New Yorkba telegrafálta: „Megvaasaarolom Duchamp leep-soen lemenoe aktjaat, keerem feelretenni.”

A Duchamp fivérek tovább dolgozgattak Neuillyben, a műtermükben, mit sem tudva arról, milyen dicsőség érte őket Amerikában – de egyszer csak csekkeket hozott a postás. Marcel Duchamp négy festményéért 972 dollárt kapott – ez 1913-ban nem számított magas árnak. Cézanne *La Colline des Pauvres* című képét a kiállításról 6700 dollárért adták el a Metropolitan Museumnak. De azért Duchamp is nagyon örült.

Am mire Amerika és Párizs is felfedezte Marcel Duchamp-t mint festőt, ő maga már leszámolt a kubizmussal és a mozgás témájával, vagy ahogy ő fogalmazott, „az olajfestéssel kevert mozgással”. Abban a pillanatban, amikor kora nagy festőjévé avatták volna, Duchamp kijelentette, hogy untatja a festés. Valami mást keres, valami újat.

*

Kafka Prágában szenved. Attól, hogy Felice, aki után leveleiben epekedik a távolból, egy szót sem szól *Betrachtung* (Szemlélődés) című kötetéről, amelyet még decemberben küldött el neki. Attól, hogy a húga, Valli férjhez megy, attól, hogy a

lakásban mindig nagy a hangzavar (ajtók csapódnak, a szülei és a húgai beszélgetni merészelnek), attól, hogy napközben a biztosítónál dolgozik, éjjel pedig a művein. Mennyi veszély leselkedik rá: szolgálati utak, megszakítások, meghűlések. Mindenekelőtt azonban attól retteg, hogy alkotóereje elapad. És bármennyire irtózik is a gondolatától, hogy agglegényként élje az életét – talán ez az egyetlen lehetőség arra, hogy írót lehessen. Mert a „mi lenne belőlem egy házasságban?” kérdés páni félelemmel tölti el. Mihez kezdene azzal, amit ő „a feleség jogainak” nevez? Ami számára két rémisztő lehetőséget jelentett: a hitves testi és mindenekelőtt időbeli igényeit. Ezért megkéri Felicét, ne írjon még egyszer olyasmit, hogy szeretne mellette üldögegni, amikor a könyvein dolgozik – mert ha ő, Felice vagy bárki más mögötte ülne, akkor megzavarná az írás misztériumát. Aztán még ezt a mondatot írja Felicének: „...soha nem szabad oly vakmerőnek lennem, hogy apa akarjak lenni.” Hát lehet-e annál jobban elriasztani magától valakit, mint ahogy Kafka tette leveleiben? Felice azonban – az iroda, az otthon, a levélírás és a család miatti aggodás között őrlődve – úgy reagál, mint akinek isteni elhivatottsága, hogy címzettként Kafka és a világirodalom rendelkezésére álljon. Higgadtan és komolyan vállalja ezt a feladatot.

*

1913-ban a művészet világszerte előretör az absztrakció felé. Kandinsky Münchenben, Robert Delaunay és František Kupka Párizsban, Kazimir Malevics Oroszországban és Piet Mondrian Hollandiában, mind-mind a maga útját próbálja járni, egyre jobban eltávolodva minden valós vonatkozástól. Aztán ott van még az a jól nevelt, tartózkodó párizsi fiatal-

ember, Marcel Duchamp, aki hirtelen úgy dönt, hogy abba-hagyja a festést.

*

Münchenben az Else Lasker-Schüler javára rendezett jótékonyági árverés teljes kudarcba fullad. Franz Marc meghatározó módon képeket kért művészbarátaiktól, hogy a Karl Kraus által a *Fackel*-ben kezdeményezett segélyakciót további összeggel is megtámogassák: és csakugyan, február 17-én Ernst Ludwig Kirchner, Emil Nolde, Erich Heckel, Karl Schmidt-Rottluff, Oskar Kokoschka, Paul Klee, August Macke, Alexej von Jawlensky, Wassily Kandinsky és maga Franz Marc képei kerültek kalapács alá. Csak a berlini Ludwig Meidner utasította el a felkérést (mondván, hogy nincs pénze, és ő maga is éhezik). Az árverést a Neuer Kunstsalonban rendezték meg, de az érdeklődők elmaradtak. Így, a teljes blamázt elkerülendő, a művészek saját maguk licitáltak egymás képeire, és végül is összejött 1600 márka.

Az 1913. február 17-én nem elárverezett képek összértéke ma mintegy 100 millió, eh, mit 100 millió, legalább 200 millió euró lenne.

*

Sigmund Freud továbbra is az apagyilkosság elméletén dolgozik. Közben, február 28-án az újonnan alapított potsdambabelsbergi filmstúdiókban *Az apák bűnei* című Asta Nielsen-film ősbemutatóját ünneplik. A film címének szellemében Asta Nielsen később nem kis részben önmagát is vétkesnek érezte „a film hőskorának giccei” miatt. A plakáton szűk

szoknyát és kigombolt blúzt visel. Asta Nielsen karcsú volt, ami akkoriban még nem volt divat, s a karikaturisták ugyan-csak örömeiket lelték benne, hogy piszkafának láttathatták. A férfiak többségét azonban cseppet sem zavarta a soványsága. 1913-ban Asta Nielsen volt az abszolút szexszimbólum, az 1912 és 1914 közötti időszakra 8 filmre szóló szerződése volt, ezeket sűrű egymásutánban forgatták le és mutatták be. A *Bild und Film* című új folyóiratban ezt írják: „Olyan tülekedés van, mint éhínség idején a pékségek ajtaja előtt, az emberek kezüket-lábukat törik egy mozijegyért. Vannak olyanok, és nem is kevesen, akik egymás után kétszer, háromszor is megnézik, és mindig ugyanúgy el vannak ragadtatva.” Samuel Fischer, korának leghíresebb könyvkiadója is növekvő csodálattal figyeli, hogyan hozza lázba Asta Nielsen a tömegeket. Felismeri, hogy a jövő médiuma a film, és leghíresebb szerzőit megpróbálja rávenni, hogy eztán forgatókönyveket is írjanak.

*

1913-at írunk, ám Arnold Schönberg számára még várat magára a katasztrófa. Február 23-án, vasárnap este fél nyolckor a bécsi Musikverein nagytermében bemutatják a *Gurre-dalokat* – és a közönség valósággal sóvárog egy újabb botrány után. Már legutóbbi fellépései és kompozíciói is zavarba hozták a bécsieket, tumultuózus jeleneteket idéztek elő, az egykori romantikus zeneszerző következetesen az *új zene képviselőjévé* fejlődött. Előző évben a *Pierrot lunaire, opus 21* sokkolta a közönséget. És akkor most itt van ez: amit most hallanak Schönbergtól, az nem radikálisan modern zene, hanem merő késő romantika. Öt szólista, három négyszólamú férfikar, és hatalmas zenekar, benne a létező összes fuvolával, dobbal

és vonós hangszerrel. Csak vonósok 80-an játszottak az ősbemutatón, utat tört magának a századforduló egész gigantizmusa. Százötven zenekari muzikusnál kevesebbel az oratórium nem adható elő, jelentette ki Schönberg. Maga a darab a természet nagyszabású, bombasztikus, morajló, lendületes színjátéka, viharról és nyári szellőről szól. Áttekinthetetlen kórusok éneklük meg a nap szépségét – úgy, ahogyan lenyűgöző természeti benyomásként egyszer megjelent Schönbergnek, amikor egy átmulatott éjszaka után felment az Anningerre, Bécs egyik házi hegyére.

„Száz szempárban ugrásra kész a káröröm: ma újra megmutatjuk neki, csakugyan megengedheti-e magának, hogy úgy komponáljon, ahogy akar, nem pedig úgy, ahogy mások tették előtte”, írja tudósításában Richard Specht a berlini *März*ben. Ám a botrány elmarad, helyette: diadal. „A közönség már az első rész után is ujjongásban tört ki, a harmadik után ez már valóságos tömegjelenetté fokozódott. (...) A felkelő nap köszöntésére felharsanó hatalmas kórus után pedig (...) az ujjongás nem ismert határokat; a zeneszerzőnek könnyáztatta arccal mondtak köszönetet, ami melegebben, szívhezszólóbban hangzott, mint bármely más »siker« esetében: úgy hangzott, mint egy bocsánatkérés. Néhány fiatal, akiket nem ismertem, szégyentől lángoló arccal vallotta be nekem: kulcs-csomókat hoztak magukkal, hogy tetszésük szerint kiegészítsék Schönberg zenéjét, most azonban annyira a hatása alá kerültek, hogy őket többé semmi nem tántoríthatja el tőle.”

A *Gurre-dalok* himnikus, pompás dallamívei aratták Schönberg életében a legnagyobb közönségsikert. De Schönberg különben soha máskor nem is ment annyira elébe a közönségnek, mint itt – minden bizonnyal az 1913-as évben fenyegető katasztrófától való páni félelmében. A *Gurre-dalok*

a késő romantika tobzódó, pazar darabja, annak ellenére dalamos, hogy alkotója már rég maga mögött hagyta a tonalitás határait. Észveszejtő szépség, amely már-már a giccs határát feszegeti. Tíz évig tartott, amíg Schönberg elkészült a megfelelő hangszereléssel, maga a kompozíció azonban már a századforduló előtt megszületett – és most, 13 esztendővel később pontosan megfelelt a bécsi közönség ízlésének. A későn érkezőt az élet megjutalmazza. A kulcs-csomók, amelyekkel a hallgatók túl akarták csörögni Schönberget, ezúttal a zsebekben maradtak. De nem örökre.

*

Bécsben 1913-ban továbbra is egymást követik az események.

Ugyanaznap este megszegik az Arthur Schnitzler *A Bernhardi-ügy* című új darabjának bemutatására vonatkozó tilalmat: a darabot „felolvassák” a Népház Egyesületben a Koflerparknál, közvetlenül a 8-as villamos megállója mellett, „pontban este 7 órakor”. Annak ellenére, hogy a bécsi császári és királyi rendőrkapitányság megállapította: „A lakosság vallásos érzületének tiszteletben tartása érdekében a mű bemutatása ellen szóló fenntartások kellő húzásokkal és egyes szövegrészek megváltoztatásának eszközzésével megszüntethetők volnának ugyan, ám a színpadi mű egész felépítése, a közéletünk megvilágítását szolgáló epizódok összjátéka a sokszorososan eltorzítva bemutatott hazai állapotok révén olyan módon járhatja le az osztrák állami berendezkedést, hogy a darab honi színpadon történő bemutatása közérdeket sért, ezért nem engedélyezhető.”

*

A *Gurre-dalok* bemutatója után hétfő este háromnegyed hatkor Arthur Schnitzler szalonjában illusztris társaság jön össze. Hugo von Hofmannsthal február 21-én fogadta el a meghívást – „mert számomra a legnagyobb és legtisztább öröm az Ön új művét az Ön saját hangján hallani – s mert egyáltalán állandó szomorúsággal tölt el, hogy oly ritkán láthatom Önt. Szívélyesen üdvözlí az Ön Hugója.” Maga Schnitzler végigkínlódja a felolvasást, köhög és izzad, magas láza van. Már a *Gurre-dalok* bemutatójára sem tudott elmenni előző este. Ám mindig az orvos a legfegyelmetlenebb beteg, úgyhogy hétfő este vitézül felolvassa *Frau Beate und ihr Sohn* (Beate asszony és fia) című legújabb novelláját, amely Freud legnagyobb örömeire oidipuszi történet. A szöveg hosszú, de Schnitzler derekasan helytáll. Egy asszony lefekszik fia barátjával. A barát úton-útfélen henege vele, a fiú halálosan szégyelli magát, az anya is halálosan szégyelli magát, anya és fia kieveznek a tóra, ott szeretkeznek, aztán valóban a halálba szégyellik magukat. Érzékiség dolgában Schnitzler nagy szakértelmét mindenki, még a kritikusai is elismerik. Napjainkban pedig, amióta a naplója is hozzáférhető, még inkább.

Míg felesége, Olga, akivel 1913-ban gyilkos állóháborút vívnak egymással, még együtt iszik és eszik a vendégekkel, Schnitzler visszavonul a szobájába, és feljegyzi: „Délután súlyos influenzával küszködve felolvastam a *Beatét*, 6-tól csaknem 9-ig tartott. Richard, Hugo, Arthur Kaufmann, Leo, Salten, Wassermann, Gustav; Olga.” Salten egyébként nem más, mint Felix Salten, a 20. század eleji Bécsnek ez a csodálatos, ragyogó, kétarcú tehetsége, aki megírta a *Bambit* és minden bizonnyal – Josefina Mutzenbacher álnéven – az *Egy bécsi kurva emlékeit*, ezt a – még az erotika dolgában ugyan-

csak élenjáró Bécsben is – kihívóan pornográfnek számító művet, bécsi dialektusban. A pornó és a *Bambi* között – éppen ebben a Janus-arcúságban rejlett Bécs különleges varázsa és különleges felforgató ereje azokban az években. Adolf Loosnak sikerült közös nevezőre hoznia Sigmund Freud analíziseinek alanyait Arthur Schnitzler szereplőivel és Gustav Klimt alakjaival: „Ornamens és bűn”.

*

Egy nappal a Schnitzler otthonában megtartott felolvasás után, február 25-én Thomas Mann megvásárolja a müncheni Poschingerstrasse 1. szám alatti telket. Még aznap hivatalos megbízást ad egy Ludwig nevű építésznek, tervezzen rá egy, az ő státusához illő – nyugodt, méltóságteljes, kissé merev – villát. Közvetlenül az építési telek mellett várakozik az építésszel együtt a belvárosba tartó 30-as villamosra. Kerek fogantyús sétabotját Thomas Mann, mint máskor is, a bal karjára akasztja, és amikor felfedez egy porszemet, kezével söpri le a felöltőjéről. És már hallja is, hogy közeledik a villamos a Bogenhausener Höhe felől.

*

Picassónak három sziámi macskája van. Marcel Duchamp-nak csak kettő. És a két nagy forradalmár mind a mai napig így, 3:2-re áll.

*

A legjelentősebb, amit Franz Kafka 1913-ban írni fog, a Felicének írott sok-sok levele. Csupa komolyság, csupa kétségbe-

esés, csupa komikum. Mindjárt február 1-jén ezt írja: „A gyomrom, éppúgy, mint egész emberi valóm, pár nap óta nincs egészen rendben, ezért megpróbálok koplalással kifogni rajta.” Aztán csodálatos szavakkal számol be Felicének Franz Werfel előző napi felolvasásáról. „Ahogy egy ilyen költemény – mely veleszületett végét már a kezdetében hordozza – szakadatlan, belső hömpölygéssel megemelkedik, és ahogy a kanapén kucorgó ember tágra mereszti a szemét!” Sőt van is egy „ismeretlennek” dedikált példánya Felicének a verseskötetből; de „ó, jaj”: „Legközelebb elküldöm a könyvet, csak ne okozna annyi gondot a csomagolás, a feladás stb. módja.” Ott ül tehát Franz Kafka prágai szobájában, és azon gyötrődik, hogyan csomagoljon be egy könyvet. Milyen szerencse, hogy éppen ekkor érkezik meg *Az ítélet* kefelevonata.

De vajon mire gondolhat Felice, ez a fesztelen, modern, tangót táncoló ifjú alkalmazott, a legszebb korban lévő nő, amikor ezeket a sorokat olvassa az ő Franzától: „Drágám, miért pont egy ilyen szerencsétlen fiatalembert szeretsz, akinek szerencsétlensége ráadásul biztosan ragályos is? (...) Mint-ha a szerencsétlenség felhője burkolna be engem. De ne félj, Drágám, és maradj velem! Egészen közel!”

Aztán újra arra panaszkodik, hogy fáj a válla, hogy meghűlt, és a belei sincsenek rendben. Február 17-én aztán a legőszintébb és minden bizonnyal legszebb szavak következnek, amelyeket valaha az őt megigéző és a távoli Berlinben élő kedvesnek írt: „Néha azt gondolom, Felice, hogy ha ekkora hatalmad van fölöttem, igazán megváltoztathatnál, hogy képes legyek arra, ami természetes.” Ez természetesen nem sikerül Felicének.

*

1913. február 16-án Sztálin a bécsi Északi pályaudvaron vonatra száll, és visszamegy Oroszországba.

*

Napi adagja egy hulla. A végösszeg 297 holttest – sörszállító kocsisok, prostituáltak, névtelen vízhullák –, akiket Dr. med. Gottfried Benn 1912. október 25-e és 1913. november 9-e között boncolt fel. Fehér köpenyében ebben a hideg, istenverte februári időszakban is nap mint nap lemegy a berlin-charlottenburgi Westend Klinika pincéjébe, és előveszi a kését. Átkutatja a holttesteket, megtalálja a halál okát, a lelküket azonban nem. A neumarki lelkész érzékeny, alig 26 esztendő fiának ez maga a pokol: szünet nélkül felvágni, kitönni, összevarrni, felvágni... Ezekben a magányos hónapokban, szemtől szemben a halállal, a fényképek tanúsága szerint Benn szemhéja alulról és felülről egyaránt becsukódik kissé. Teljesen soha nem nyílik ki többé. „A pillái közötti keskeny résen nézett”, írja Benn, alighogy feljön a prospektúráról, amikor „Rönne” alakjában a lélek gyötrelmeit próbálja megkapargatni. A pillái közötti keskeny résen nézve, vigasztalan hullakamrájában hitetlenül hunyorogva Benn megsejti a 20. század modelljét: *Eyes wide shut*. Tágra zárt szemek. Ezért esténként, a második, harmadik sör után verseket ír valami papírlapra: „Teremtés koronája, az ember, a disznó.” És tisztában van vele, hogy odalent, a pincében másnap, a hajnali szürkületben már a következő holttest várja, aki most talán még él, és itt járkál a házak között. A következő év tavaszán kimerülve, kizsigerelve az elbocsátását kéri, és dr. Keller professzor a végbizonyítványában ezt hazudja: „Benn doktor úr tevékenysége során minden szempontból felnőtt a felada-

tához.” Már Benn első kötete, az 1912 márciusában megjelent *Hullaház és más költemények* is az ellenkezőjét bizonyítja: kíméletlen, hideg, mégis vakmerő késő romantikus versek a testről, rákról és vérről, amelyek nagy, egzisztenciális meg-
rázkódtatásról árulkodnak, és amelyeket még ma sem olvas-
hatunk éhgyomorral.

A bennük rejlő düh és lendület azonban egy csapásra a berli-
ni avantgárd titkoktól övezett alakjává avatták alkotójukat,
a jelentéktelen külsejű, mindössze 167 centiméter magas, már
kissé pocakosodó és halántékánál kopaszodó kórboncnokot.
A polgárpukkasztó – mellényes öltönyben. „Már ez az első
verseskötetem is beteges, feslett erkölcsű ember, egy inferná-
lis sznob és tipikus kávéházi irodalmár hírébe hozott – em-
lékezett Benn –, miközben én éppen egy hadgyakorlaton ma-
síroztam az uckermarki krumpliföldeken, és Döberitzben a
hadosztályparancsnok törzsénél könnyű galoppban nyarga-
láztam a fenyvesek borította dombokon.” Nem tudjuk, Benn,
a katonaorvos volt-e az, aki egy este a Kurfürstendamm és a
Joachimsthaler Strasse sarkán lévő Café des Westensben oda-
lépett Else Lasker-Schüler asztalához, vagy fordítva. De ez
a két, lírai nyugtalanságtól remegő kívülálló megfelelőbb
helyen nem is találhatott volna egymásra. A művészlokál ele-
gánsan lepusztult hely volt tűrhető bécsi konyhával, és mint
– mind a mai napig – minden magára valamit is adó berlini
művészlokálban, vágni lehetett odabent a cigarettafüstöt, az
utcáról fülsiketítő zaj szűrődött be, az újságokon ott virított
a stempli, „a Café des Westensből lopták”, odabent pedig bo-
hémek tanyáztak és hitelbe ittak. Egy csésze kávé vagy egy
pohár sör 25 pfennigbe került, és hajnali 5-ig el lehetett ül-
dögelni mellette.

Benn és Lasker-Schüler folyton itt ücsörgött. Eleinte csak
méregették egymást, mint két ragadozó, kóstolgatták egy-
mást, a városnegyed újonnan kiépített utcáin hazafelé ban-
dukolva heteken át egymás verseit szavalva hizlalták az ét-
vágyukat. „Minden egyes verssora egy leopárdharapás, egy
ragadozó ugrása”, írja ezekben a napokban Else Lasker-Schü-
ler Bennről. Else Lasker-Schüler, a tizenhét esztendővel idő-
sebb, második férjétől frissen elvált és a berlini művészvilág
minden központi alakjával szerelmi viszonyba keveredő, ke-
leties ruhákban járó, mindenféle kősenyűvel sűrűn teleag-
gatott és bokáján csengettyűket viselő költőnő ott helyben
rabja lesz az álmatag tekintetű orvosnak, aki – akárcsak ver-
seiben – olyan félénken, csaknem közömbös hanglejtéssel tud
rettenetes dolgokat mondani a halálról, holttestekről és a női
testről, mintha csak egy kávé rendelne. A még kissé nyeg-
le és bizonytalan Gottfried Bennt pedig rabul ejti az érzéki,
érett asszony, akinek szeme fekete gyémántként villog.

Ezen a hideg berlini télen két frusztrált ember találkozik
egymással, egyikük 44, a másikuk kis híján 26 esztendő. Else
Lasker-Schüler, egy elberfeldi bankár valaha széltől is
óvott leánykája most koldusszegény, hetekig csak dión és
gyümölcsökön él, láz gyötri, fiával járja az éjszakát, híd alatt
vagy panziókban alszik, minden csésze kávé úgy koldul ösz-
sze magának. Viseltes keleti ruháiban úgy néz ki, mint egy
clochard, aki *Az Ezeregyéjszaka meséiből* lépett elő. Verseit a
főpostáról ellopott sürgönynyomtatványokra írja. Másfelől
ott van Benn, a vidéki lelkész ugyancsak széltől is óvott, el-
tévelyedett fia, aki kétségbeesetten keresi hivatását, és már
másodszor vall kudarcot, először a Charité pszichiátriájának
orvosaként, aztán katonaorvosként, ahonnan kényszerszabad-
ságra küldik. Szakvélemények igazolják, hogy nem tud bánni

az emberekkel. Ezért azt tanácsolják neki, hogy foglalkozzon inkább halottakkal. Nem sokkal azután, hogy szolgálatba lép a patológián, meghal imádott édesanyja. És Benn, aki már rutinosan varrja össze a holttesteket, róla szóló versében így ír: „Hordlak mint homlokomba vájtan / egy be nem gyógyuló sebet.” Ezen életrajzi mozzanatok közepette figyel fel egymásra Benn és Lasker-Schüler, és úgy kapaszkodnak egymásba, mint két fuldokló. „Ó, a kezéd”, így Lasker-Schüler egy 1912 októberében írott versében – s szívében ekkor pillanthatjuk meg első ízben dr. Gottfried Benn kézjegyét. Még héberül is írhat neki – micsoda szerencse! –, hiszen a lelkész fia elméletben jól ismeri az Ószövetséget. Most jöhet a gyakorlat.

Kisülhet ebből valami jó?

*

Dr. Sigmund Freud a Berggasse 19.-ben, Bécs már akkoriban leghíresebb címén lakik. Analízisei vagyonossá tették, még most is napi tizenegy ülést tart, mindegyikkel 100 koronát keres, annyit, amennyit háztartási alkalmazottai egy egész hónapban. Mindenesetre azt, hogy Gustav Mahler halála után írt a hagyaték gondozójának, és megpróbálta behajtani a komponistával tett közös sétájuk díját, Alma Mahler élete végéig zokon vette tőle. Freud 1913-ban már élő legenda, az álommal és a szexualitással kapcsolatos kutatásai közkincsnek számítanak, amikor Schnitzler vagy Kafka lejegyzik álmait, gyakorta hozzáfűzi, vajon mit szólna ehhez dr. Freud. A szexualitást kutatta, amelyet mások elfojtottak – és a tudomány mai állása szerint abban az 1913-as évben ő maga is elfojtott. Miután felesége hat gyermeket szült neki, nyilvánvalóan az önmegtartóztatást választotta, nem tudunk szerel-

mi viszonyokról, csak a velük egy házban lakó sógornőjével, Minna Bernaysszal való tisztázatlan kapcsolata ad ürügyet némi spekulációra, de közelebbit nem tudunk.

Freudot mulattatta, hogy a bécsiek attól a pillanattól fogva vették komolyan az elfojtással és a tudattalannal kapcsolatos kutatásait, hogy megkapta professzori kinevezését. „Záporoznak a gratulációk és a virágcsokrok, mintha Őfelsége hivatalosan elismerte volna a szexualitás szerepét és a minisztertanács jóváhagyta volna az álom jelentőségét.”

*

Dr. Freudot és dr. Schnitzlert már a kortársak is szíami ikereknek tekintették: ami az egyiknél „álomfejtés”, az a másiknál Álomnovella, ami az egyiknél az Ödipusz-komplexus, az a másiknál *Frau Beate und ihr Sohn* (Beate asszony és fia). De éppen közelségük okán udvariasan kitértek egymás útjából. Freud egyszer nekidurálta magát, és megírta Schnitzlernek, hogy azért nem mer találkozni vele, mert úgy érzi, mintha a hasonmása lenne. Schnitzler elbeszéléseit és színdarabjait olvasva ugyanis az a benyomása, hogy „Ön ösztönösen – valójában azonban önmegfigyelés következtében – mindazt tudja, amit én fáradtságos munkával tártam fel másokban”. De ez a vallomás sem változtatott a helyzeten. Mint két azonos pólusú mágnes, nem tudtak közelebb kerülni egymáshoz. Ezt azonban mindketten kelő humorral vették tudomásul. Amikor 1913-ban egy gyáros vérző fiát bevitték dr. Schnitzler rendelőjébe, mert egy póni leharapta a péniszét, a doktor így rendelkezett: „A beteget sürgősen vigyék be a baleseti klinikára, a pónit meg – lehetőleg – Freud professzorhoz!”

*

Egy nagy berlini dohánycég, a *Problem* Berlin-szerte buszokon és bérkocsikon hirdeti *Moslem* nevű cigarettamárkáját. Ha átmegyünk a Potsdamer Platzon vagy a Kurfürstendamm, nagy betűkkel olvashatjuk, hogy: „Moslem. Problem cigarette”.

*

Heinrich Mann most Münchenben él Mimi Kanovával, akit 1912-ben – stílszerűen – *Die große Liebe* (A nagy szerelem) című darabjának berlini próbáin ismert meg. A nő kissé kövérkés. Heinrich Mann Dundusnak nevezi. De Mimi megírta, hogy ha elintézi neki, hogy újabb szerződést kapjon a színháztól, „úgy fogja gondját viselni, mint egy csecsemőnek”. Heinrich Mann-nak ez nyilván nem volt ellenére. Mások nem győztek fintorogni, hogy milyen közönséges a nő, és mennyire rangon aluli ez a kapcsolat (természetesen fivére, Thomas is mindig biggyeszi az ajkát, amikor Heinrich túlzásba viszi a heteroszexualitást). Heinrich, aki kecskeszakállával és enyhén megereszkedett szemhéjával úgy fest, mint egy spanyol grand, elégedetten gubbaszt Mimijével a müncheni Leopoldstrasse 49.-ben, és ír.

Heinrich 42. születésnapján Thomas szerény vacsorán látja vendégül fivérét és annak feleségét. Ettől eltekintve azonban Heinrich Mann folyamatosan nagy regényén, *Az alattvalón* dolgozik. Nagyon fegyelmezett, egymás után írja tele finom kézírásával kis, négyzet alakúra vágott füzetének oldalait, és már majdnem elkészült a II. Vilmos császár alatti német társadalom kíméletlen elemzésével. Csak hébe-hóba rajzolgat közben aktokat – többnyire terebélyes asszonyságo-

kat merész pózokban –, amelyek erősen emlékeztetnek George Grosz bordélyrajzaira. Ezeket később, Heinrich Mann halála után megtalálják íróasztalának legalsó fiókjában.

Heinrich Mann különböző folyóiratokkal tárgyal arról, hogy részleteket közöljenek *Az alattvalóból*, s most végre megegyezik a müncheni *Zeit im Bild*-del. 1913. november 1-jén kezdenék a részletek közlését. Tízezer birodalmi márka tiszteletdíj fejében Heinrich Mann abba is beleegyezik, hogy adott esetben „húzásokat eszközöljenek a túlzottan erotikus jellegű részeknél”. Hát jó, gondolhatta, ebben az esetben nekem úgyis a túlzottan társadalomkritikai természetű részek a fontosak... Néhány évvel korábban jött az ötlet egy berlini kávéházban az Unter den Lindenen, amikor a polgári közönség tömegei tapasztották orrukat az ablaküvegre, csak mert odakint ellovagolt a császár. „A régi porosz, embereket megvető altiszti mentalitással a világáros gépies tömegszerűsége párosul – írta Mann –, ami az emberi méltóság minden elképzelhető mérték alá süllyedését eredményezi.” Mannban korán megfogant a papírgyáros ötlete, aki dicsőítő postai levelezőlapokat nyomtat a császár képmásával; alapos anyaggyűjtésbe kezd, papírgyárakba, nyomdákba látogat el, aprólékos feljegyzéseket készít, munkásokkal beszélget, úgy dolgozik, mint egy riporter. Richard Wagnert, mindenekelőtt annak idegesítően narkotizáló hatását az ellentmondás szellemére olyan megfelfejthetetlen találynak érzi, hogy már csak az anyaggyűjtés miatt is elmegy a *Lohengrin* egyik előadására. Amíg tehát fivére, Thomas a *Királyi fenséggel* és az *Egy szélhámos vallomásaival* foglalatoskodik, Heinrich Mann a német emberben lakozó alattvalót keresi, és riadtan állapítja meg: mindenütt ott van. Egy jogással hajszálpontosan elmagyaráztatja magának a felségsértés tényállását. Mert *Az alatt-*

való című könyve pontosan ez lesz: Ófelsége, a német kispolgári szellem megsértése.

*

Hermann Hesse feleségével, Mariával nagyon boldogtalan házasságban él Bernben. Theodor Heuss-szal (igen: *azzal a* Theodor Heuss-szal) együtt leszerződik a *März* folyóirathoz, de az író és írói munkásságát túlságosan megterheli az otthoni helyzet. Az sem javít a kapcsolatukon, hogy a Boden-tótól, ahol vegetáriánus reforméletmóddal próbálkoztak, beköltözik Svájc nyugodt központjába, felesége szűkebb pátriájába. Három gyermekük van, Martin, a legkisebb éppen két éves múlt, ám a szülők kapcsolata romokban hever. Hesse ahhoz a szív- és érrendszeri gyógyszerhez folyamodik, amelyet csak írók írhatnak fel maguknak: a kórt átülteti a fikció világába. A nappaliban folytatott veszekedés után bemegy a dolgozószobájába, befűz egy új lapot kedvenc írógépébe, és a veszekedésből párbeszédet ír. 1913-ban így születik meg a *Csillagsors*, amely még ugyanebben az évben megjelenik a *Velhagen & Klasings Monatshefte*-ben. Johannes Veraguth, a főszereplő újra átéli Hesse szenvedéseit, vagyis rajongását, amely kijózanodással végződik. Regénybeli feleségét Adelének hívják – éppolyan fásult és megkeseredett, mint az író felesége, Maria. Hesse nem csak a házassága kudarcát tematizálja nagyon nyíltan – alapvetően tartja lehetetlennek, hogy egy házasságban és a társadalomban művészként önmaga maradjon. Kurt Tucholsky, a 23 esztendő joghallgató, aki 1913 januárjától a *Schaubühne*-nek, a későbbi *Weltbühne*-nek dolgozik, ezeket a nagy tisztánlátásról árulkodó mondatokat írja a *Csillagsors*-ról: „Ha elől, a címlapon nem Hesse neve állna, nem

tudnánk, hogy ő írta. Ez nem a drága jó öreg Hessénk: ez valaki más.” Tucholsky első pillantásra átlátta, milyen hajszálvékony határ választja el a fikciót a valóságtól: „Hesse olyan, mint hőse, Veraguth; szedi a sátorfáját, és odébbáll – hogy hová?” Jó kérdés.

*

Természetesen 1913-ban sem sikerül minden. Folytak egy vándorkiállítás előkészületei, amely Frankfurtból indulna, és a berlini expresszionisták és szecesszionisták művészetét egyesítené a Kék Lovaséval. De a felső-bajorországi Kék Lovasoknak legnagyobb meglepetésükre visszaküldték Berlinből a képeiket. Franz Marc február 28-án, a Kék Lovas fejlődés papírján ingerülten írja Sindelsdorfból Georg Tappertnek, a Neue Secession elnökének Berlinbe: „A láda kicsomagolásakor legnagyobb bosszúságomra megtaláltam a *Szarvasokat* is, holott határozott óhajom volt, hogy ez a kép is részt vegyen a vándorkiállításon (egyelőre áprilisban Frankfurtban). Ma kaptam egy levelet Kandinskytól, aki leplezetlen csodálkozással vette tudomásul, hogy 4 berlini képét visszaküldték Münchenbe. Mire véljük ezt? Logikusnak tűnne az a magyarázat, hogy a vándorkiállítás meghiúsult. De hogy fordulhatt elő, hogy Ön a megkérdezésünk nélkül egyszerűen visszaküldte nekünk a képeket?” Ám még nincs veszve minden. Ősszel mégiscsak sikerül tető alá hozni a német expresszionizmus két pólusának egyedülálló csúcstalálkozóját.

*

Rainer Maria Rilkének már február elején túlságosan meleg van. Azért menekült el délre, hogy lássa a napot. De most,

fehér nyári öltönyében, a rondai Hotel Reina Victoria nyug-
 ágyában pihenve a hűvös észak után vágyódik. Máskülönben
 nem is Rilke volna. Ő, aki nagy beleérző képességével úgy
 megérti a nőket, aki úgy átérzi a természet minden rezdülé-
 sét, hogy már a nyár végén „a könyörtelen nyártól kimerül-
 ten pihegő városok” is szájalmat keltenek benne. Az év első
 meleg napsugaraiban csak olyasvalaki érezhette meg későbbi
 perzselő, pusztító erejüket, mint Rilke. Így már február ele-
 jén arról panaszkodik édesanyjának és távoli lelki barátnő-
 nek, hogy a tavasz nem tesz jót neki: „A nap túl heves volt,
 reggel 7-kor szemlátomást február volt, négy órával később
 viszont, 11 körül már hovatovább azt hihette volna az ember:
 itt az augusztus.” Ő bizonyára megérti, írja Sidonie Nádhér-
 nynek, mennyire „elviselhetetlen”, ha így tűz a nap. Február
 19-én pánikszerűen menekülve elutazik. A hónap végén be-
 költözik új párizsi lakásába a rue Champagne-Première-en.
 Másfél esztendeig tartó, önmaga elől való menekülése után
 a metropolis tavasz közeledtét sejtető zsongásában találja ma-
 gát. Fél a megérkezéstől. De még egyszer megpróbálja, itt,
 Párizsban, ebben a városban. Csakhogy már nem is tudja,
 hogyan kell. Ülni, dolgozni, nyugton maradni. Élni.

*

1913 tavaszán Charles Fabrynak sikerülnek legfontosabb kí-
 sérletei az ózonréteg felfedezéséhez, amely akkor még telje-
 sen ép.

*

Vonattal alig egy nap alatt eljutunk Galíciába, Ausztria örö-
 kös tartományába, ezért ezekben az években az Oroszország-

ból menekülő forradalmárok a legszívesebben Bécsben eszik
 a politikai számkivetettek keserű kenyerét. Így például Leo
 Bronstejn, ismertebb nevén Lev Trockij író és újságíró, a döb-
 lingi Rodlergasséban él és dolgozik nyomorúságos-kispolgári
 körülmények között feleségével, Natáliával és gyermekeivel.
 Karácsonykor Trockijék is összekuporgatnak egy karácsony-
 fára valót, hogy úgy tegyenek, mintha ők is bécsiek lennének,
 és soha többé nem akarnának elmenni onnan. Trockij keve-
 set keres a különböző liberális és szociáldemokrata lapoknak
 írott cikkeivel, sokszor napokon át üldöggél a Café Central-
 ban és sakkozik, 1913-ban „Bronstejn úr” a bécsi kávéházak
 legjobb sakkjátékosa, ami azért mégiscsak jelent valamit.
 Ha megszorul, kénytelen pénzzé tenni néhány könyvét, nincs
 más választása.

Sztálin február elején folytatja munkáját majdani leghíresebb
 művén, a *Marxizmus és a nemzeti kérdésen*, és ebben a soknem-
 zetiségű Osztrák–Magyar Monarchia a szemléltető példa.
 Bécsben dolgozza ki a látszólagos nemzeti autonómia mö-
 gött meghúzódó központi birodalom eszméjét – végső soron
 a Szovjetunió programját. Sztálin, akit a barátai csak Szo-
 szónak szólítottak, Trojanovszkij gyerekeivel is csak erről tud
 beszélgetni. Futólag megpróbál kikezdeni a gyerekek neve-
 lőnőjével, de a dologból nem lesz semmi, így aztán újra bele-
 veti magát a munkába. Na jó, a kapitalizmus árnyoldalának
 gyakorlati alkalmazására azért szakít egy kis időt. Egyszer,
 amikor együtt sétálnak a schönbrunni kastély parkjában, fo-
 gad a Trojanovszkij gyerekek édesanyjával, hogy ha egyszer-
 re hívják a temperamentumos Galinát, a kislány őhózzá fog
 odafutni, abban a reményben, hogy Sztálin megint vett neki
 cukorkát. Ezúttal is neki lesz igaza.

Ebben az időszakban két férfi keresi fel Trojanovszkijék lakásában. Nyikolaj Buharin segít neki a fordításban, aminek örül, ám Sztálinnal ellentétben Buharinnak sikere van a pesztonkánál, amit Sztálin élete végéig nem tud megbocsátani neki (és amiért Buharinnak később a fejébe kapott golyóval kell megfizetnie). És egyszer véletlenül Trockij is betoppan: „A szamovár mellett ültem az asztalnál Szkobelow lakásában... a Habsburgok ősi fővárosában – írja Trockij –, amikor kopogtattak, hirtelen kinyílt az ajtó, és egy ismeretlen férfi lépett be. Alacsony volt... vékony... szürkésbarna bőrért himlőhelyek borították... Kedvességnek a leghalványabb nyomát sem láttam a szemében.” Ez volt Sztálin. Töltött magának egy csésze teát a szamovárból, és éppolyan halkán távozott, ahogyan bejött. Nem ismerte fel Trockijt – szerencsére, mert cikkeiben Trockijt már „álmuszklis vásári erőművésznek” nevezte.

*

Ugyanekkor, 1913 februárjában, amikor Sztálin és Trockij először találkozik, a messzi Barcelonában megszületik az a férfi, aki később Sztálin parancsára megöli Trockijt. A neve Jaime Ramón Mercader del Río Hernández.

*

Február 23-án, Szentpéterváron a nyílt utcán letartóztatják Joszif Sztálint. Női ruhában és parókában menekül üldözői elől. Ennek semmi köze a farsanghoz, és Sztálin sem szenved semmiféle nemi eltévelyedésben. Nem, a forradalmár illegálisan tartózkodik Oroszországban, a ruhákat pedig az öltö-

zóból lopta a *Pravda* javára rendezett jótékonysági hangversenyen, amelyet rendőrségi razzia kergetett szét. A rendőrség megállítja a bicegő szökevényt, és letépi róla a tarka nyári ruhát meg a parókát, amelyek alól Sztálin bukkan elő. Felismerik, és a szibériai Turuhanszkba száműzik.

*

Az amúgy is túlfűtött Bécsben volt egy szerelmi viszony, amelytől még a bécsiek lélegzete is elakadt. Alma Mahlernek, Bécs legszebb, legendásan karcsú derekú és dús keblű leányának – aki a nagy zeneszerző halálával csak nemrég özvegyült meg, s még el se dobta az özvegyi fátylat – a szívét máris rabul ejtette Oskar Kokoschka, Bécs legcsúnyább festője, a heves természetű provokátor, aki mindig lógó nadrágban és kigombolt ingben rohángált, és leghíresebb színdarabjának címe *Gyilkosok, asszonyok reménye* volt – és ezt ő komolyan is gondolta. Alighogy egy huszáros rohammal meghódította a fiatal, szép özvegyet, máris rettegni kezdett. De nem Alma Mahlertől – hanem a potenciális vetélytársaktól. „Almi, nem szeretném, ha bárki tárt kebledet látná, pongyolában vagy akár ruhában. Órizd meg nekem drága tested titkait!” Az a gátlástalan szexualitás, ami Kokoschka és Alma Mahler levelezését jellemezte, párját ritkította az 1913-as Bécsben – napközben Alma élhette a város első számú özvegyének társadalmi életét, fogadásokat, szalonokat rendezett a saját lakásában. Éjjel azonban Kokoschka érvényesítette a jogait. Csak úgy tud dolgozni, ha minden éjjel vele hálhat, mondta Almának, aki maga is megszállottjává válik a férfi megszálottságának. Amikor Kokoschkát felkérlik, hogy fesse meg Almát mostohaapja, Moll házában, Alma bevonszolja a festőt

a szomszéd szobába, és szívet tépően élénekli neki Izolda szerelmi halálát. És olyan mindenestül veti bele magát ebbe a szerelmi viszonyba, mint egy operahősnő. Attól fogva Kokoschka semmi mást nem tud festeni, csak Almát. Többnyire meztelenül, kibontott hajjal, kigombolt blúzban, vadul és zabolátlanul fest, úgy, ahogy szeret. Türelmetlenségében az ecsetet is elhajítja, mert lassítja a munkát, és az ujjaival fest, a bal tenyerét használja palettának, aztán körmével vonalakat karcol a kidudorodó festékbordákba. Az élet, a szerelem, a művészet: minden egy nagy küzdelem.

Amikor Kokoschka nem Almát, akkor Almát és önmagát festi meg, például az *Oskar Kokoschka és Alma kettős arcképét*. Ő ezt *Eljegyzési képnek* nevezi. Mert feleségül szeretné venni, és reméli, hogy így örökre megtarthatja. De Alma olyan, mint egy kígyó. Feleségül csak akkor megy hozzá, jelenti ki a festőnek, ha megalkotja a tökéletes remekművet. Kokoschka azt reméli, hogy ez az eljegyzési kép lesz ez a remekmű – február végére már majdnem el is készül, de Alma nem nyugszik. Kokoschka könyörög neki: „Kérlek, írj nekem sok kedvességet, hogy ne essek vissza, és ne fecsérjem fölöslegesen az időt a kép előtt!” De Alma épp ekkor vetette el közös gyermeküket, és dühöng a terhességmegszakítás miatt, amelyet Kokoschka „festett” neki. Furcsán összekapaszkodva állnak a festményen – Kokoschka szenvedő tekintettel, Alma higgadtan. Alma elmegy édesanyjával a Semmeringre, hogy építési teleknek valót keressen a földbirtokon, amelyet még Gustav Mahler vásárolt kettejüknek. Most Alma a következővel tervezi a szerelmi fészket. Amikor az *Eljegyzési kép* elkészül, Kokoschka elküldi Berlinbe, a Secessionba. Természetesen az lett, aminek szánta: nyilvános eljegyzési bejelentés. Walter Gropius, a neves építész, akinek tervei alapján ekkor

építik a Fagus-műveket, és aki szeretné feleségül venni Almát, amikor Berlinben megpillantja a képet, a festő óhajának megfelelően összeomlik. (Köztünk szólva, végül mégis ő veszi feleségül Almát, nem Kokoschka.)

*

Albert Schweitzer Strassburgban ül, és a harmadik doktori disszertációját írja. Már régóta dr. phil., amit *Kant vallásfilozófiája. A tiszta ész kritikájától a Vallás az értelem határain belülig* című filozófiai disszertációjának köszönhet. És már a teológia doktora is: *Az utolsó vacsora különböző, egymástól eltérő, újabbkori történeti értékelésének kritikai bemutatása*. Egy ideig aztán a teológia docense volt Strassburgban, sőt a Szent Miklós-templom lelkésze is, amikor elhatározta, hogy orvosi doktorátust is szerez. 1912-ben megkapta az orvosi működési engedélyt. Az orvos és lelkész és docens és Dr. phil. és Lic. theol. azonban nem lazít. *Jézus pszichiátriai megítélése* című doktori disszertációját be kell fejeznie. A szakirodalom letaglózza, a háromszoros terhelésnek köszönhetően ólmos fáradtság lesz úrrá rajta. Hogy olvasás közben el ne aludjon, egy vödör hideg vizet tart az íróasztala alatt. Amikor már nem igazán tudja követni a könyvekben olvasott fejtegetéseket, zokniját levéve beleteszi a lábát a hideg vízbe, és úgy olvas tovább. Már majdnem kész van. És máris a következő nagy cél lebeg a szeme előtt: Afrika.

MÁRCIUS

Márciusban Kafka csakugyan elutazik Felice Bauerhez Berlinbe, megpróbálnak együtt elmenni sétálni, de nem sikerül. Robert Musil ideggyógyással konzultál, de távozhat. Camille Claudel bekerül egy idegklinikára, és ott is marad harminc évig. Bécsben március 31-én sor kerül a nagy flemmkoncertre: Arnold Schönberget nyilvánosan felpofozzák, mert zenéjében fülsiketítő hangot üt meg. Albert Schweitzer és Ernst Jünger Afrikáról álmodik. Ludwig Wittgensteint Cambridge-ben homoszexualitása és új logikájának alapjai foglalkoztatják, Virginia Woolf befejezi első könyvét és Rainer Maria Rilke: náthás. A nagy kérdés általában: „Merre tartunk?”

Ludwig Meidner: *Apokaliptikus tájkép*

BERLIN-NIKOLASSEEBEN, A VÁROS KAPUJA ELŐTT, az elátkozott Rehwiase peremén, a Kirchweg 27. és 28. szám alatt két különleges villa készül el csaknem egyszerre: a Hermann Muthesius tervezte, Julius Stern bankelnöknek épített *Stern-ház*, és közvetlenül mellette Julius Meier-Graefe, a talán legjelentősebb – sikeres könyveivel, műkereskedelemmel és örökséggel csinos vagyona szert tevő – német művészettörténész Walter Epstein építész által tervezett villája. Amíg épült, Meier-Graefe az építkezésről mindig bement a városba, hogy órákig modelt üljön Lovis Corinthnak ahhoz a különleges portréhoz, amely örökre egyesíti a századvég német művészeti életének két kulcsfiguráját.

Meier-Graefe nikolasseei házából áradt a francia sikk és elegancia, tetten érhető volt benne a kényelem szeretete, tökéletesen személyre szabott volt az ötvenedik életévét éppen betöltött Meier-Graefének és feleségének (előbbinek egyéb-

ként néhány esztendővel később Epstein, az építész post mortem az apósa lett, mert Meier-Graefe harmadszorra az ő lányát, Annemarie-t vette feleségül, de ez most csak összekuszálná a szálakat). Itt, a Kirchweg 28.-ban, „vidéken” – ahogy Edvard Munch festőnek írott leveleiben Meier-Graefe meghatározta a ház helyét – született meg 1913-ban a művészettörténet-írás egyik legfontosabb műve: *A modern művészet fejlődésének története* (pontosabban annak átdolgozott, bővített változata), amelynek megjelenését 1914-től tervezték.

Meier-Graefe íróasztala fölött egy hatalmas Delacroix, a *Lovat marcangoló oroszlán* függött, az előtérben pedig Lehmbruck torzója, a *Hátraforduló nő* állt, a bútorokat és a berendezést esztétikai szempontból Meier-Graefe bizalmasa, Rudolf Alexander Schröder felügyelte. A villa erős frankofil hatásokat tükröző, jól berendezett álmokkastély volt. Csak éppen már nem *maison moderne*.

A modernizmus emlegetésének ebben az évben amúgy is véget kell vetni – annyira képlékeny fogalom, a kortársak és a később születettek annyiféleképpen értelmezik, időben minden nemzedék máshova teszi, úgyhogy tulajdonképpen már használhatatlan, ha megfelelő módon akarjuk leírni azt a ropant különböző idejű egyidejűséget, amelyből az 1913-as év összeáll.

Julius Meier-Graefe berlini háza ennek az irritáló egyidejűségnek volt a temploma: az ebédlőben Meier-Graefe montmartre-i barátja, a festő művészettörténész, Erich Klossowski jóraivaló, barátságos késő impresszionista képei láthatók (Balthasar viszont, Klossowski négyéves fia, aki megbabonázva figyelte apját, amikor Meier-Graefének szánt képeit festette, később Balthus néven nagy és a legkevésbé sem jóraivaló francia festő lett, ez már csak így szokott lenni apákkal

és fiúkkal). Meier-Graefe már akkoriban legendás és erősen vitatott figura volt, mivel fenntartások nélkül síkraszállt az ősellenségnek számító Franciaország művészetéért. Degas-t, Cézanne-t, Manet-t és Renoirt már *A modern művészet* első kiadásában a modern művészet négy pillérének nevezte ki. Attól fogva a „meier-graefeizmus” jelzővel illették a felfokozott rajongást a francia impresszionisták iránt és a kritikus álláspontot a német művészettel szemben. Immár tizenöt évvel az első változat megírása után elkészült a teljesen új változat – hiszen, mint megfogalmazta, a művészek, és mindekelőtt maga a szerző is, érettebbek lettek.

De vigyázat! Ízlés dolgában az „érettség” problematikus kategória. Újra és újra elámulunk, látván, hogy az avantgárd legharcosabb propagandistái mást észre se vesznek, csak ezt az egy művészeti forradalmat. Az utolsó avantgárdot elavultnak tekintő, következő nemzedék fellépésével azonban tudásuk, ítélőképességük és megvesztegethetetlen „szemük” már nem tud lépést tartani. Itt is ez a helyzet. Ez a Meier-Graefe, aki egymaga vállalkozott rá, hogy megismertesse a németekkel Delacroix-t, Corot-t, Cézanne-t, Manet-t, Degas-t stb. stb., ez a Meier-Graefe 1913-ban ott ül tehát berlin-nikolasseei vidéki házában, és szenvtelenül leírja a következő mondatot: „Picasso nevénél a jövő történésze megtorpan, és megállapítja: ez volt a vég.” Vége. Elképzelhetetlen, hogy a kubizmus formabontása után folytatódjék bármi is. A nagy író, az évszázad talán legszenvedélyesebb művészetkritikai stilsztája, a művészet „fejlődésének” mesterei elbeszélője színjózanul úgy látja, hogy e fejlődés véget ért. Azon a ponton, ahol mi ma a kezdeteket látjuk.

Idetartozik, hogy a *Neue Rundschau*-ban megjelenik egy nagy feltűnést és vihart keltő dolgozata *Merre tartunk?* cím-

mel. A nemzetek közötti nagy közvetítő, aki a francia művészetet és iparművészetet csaknem harminc esztendőre behozta a birodalom esztétikai tudatába, valóságos dührohamot kap a kortárs német – és francia – művésztől. Mindenekelőtt az ifjú expresszionistákat, vagyis a Brücke-csoport frissen Berlinbe áttelepült festőit és a müncheni Kék Lovas művészcsoporthoz tagjait nevezi benne „tapétafestőknek”. A szerzőt megrendíti, hogy „a csoport számos művésze csak konstruktivitásra és dekorativitásra törekszik”. Ez a hanyatlás egyértelmű jele, írja Julius Meier-Graefe (miközben Münchenben Oswald Spengler a művészet és a kultúra vadhajtásaiban szintén „a Nyugat alkonyát” látja). Az ifjú expresszionisták nem foglalkoznak a hagyománnyal, műveletlenek, panaszkodik fel Meier-Graefe: „Síkművészek minden vonatkozásban, egysíkú emberek.”

A berlini expresszionisták és népszerűsítőik, mint például Karl Scheffler, meg vannak döbbenve – és teljes joggal. Azon is meg vannak döbbenve, hogy a nyelvnek e mesterét a jelen okozta rémületében elhagyja a szelleme. Mindazonáltal – és ez is azt mutatja, hogy 1913-ban a francia–német viszonyban mennyire felfűtött volt a hangulat – Franciaországban sem tapsoltak a *Merre tartunk?*-nak. Noha a Szajnáig elhallatszik Meier-Graefe könyvének dicshimnusa a francia impresszionizmusról, a *Nouvelle Revue Française* valami nyakatekert logikával veszélyt szimatol. Úgy ítéli meg, hogy lassan Meier-Graefe is nacionalistává lesz, éppen mert olyan hevesen bírálja a német expresszionistákat. Mert minden biztonnyal „csak azért olyan szigorú a birodalom kultúrájával, mert azt szemelte ki arra, hogy az örökünkbe lépjen, és egész Európát az uralma alá hajtja”. Ezek a párizsi félelmek anno 1913.

*

A Német Birodalom Szövetségi Tanácsa jóváhagyja, hogy Poroszország 1913-ban 12 millió márka értékben emlékerméket bocsásson ki a francia uralom elleni 1813-as porosz felkelés tiszteletére és II. Vilmos császár 1888. június 15-i trónra lépésének 25. évfordulója alkalmából.

*

„Egy, a Monarchia és Oroszország közti háború – írta Lenin Makszim Gorkijnak 1913-ban – kétségkívül igen hasznos lenne a forradalom szempontjából egész Kelet-Európában, de Ferenc József és Miklóska aligha fogja megszerezni nekünk ezt az örömet.”

*

Albert Einstein, a nagy relativitáselméleti szakember a valóságban igen gyakorlatiasnak bizonyul. 1913-ban, amikor Prágában él, látványosan elhidegül feleségétől, Milevától. Már nem mesél neki semmit a kutatásairól, felfedezéseiről, gondjairól. Az asszony pedig némán tűri, és el is hagyja magát. Legalább olyan rosszul élnek, mint a Hesse házaspár Bernben és Arthur Schnitzler és felesége Bécsben, hogy csak kettőt említsünk vigasztalásképpen. Mindenesetre Einstein esténként egyedül jár el kávéházakba vagy kocsmákba meginni egy-egy sört, lehetséges, hogy a szomszéd asztalnál Max Brod, Franz Werfel és Kafka üldögél, de nem ismerik egymást. 1913 márciusában Albert Einstein, akárcsak Kafka, hosszú leveleket írogat Berlinbe. Ottjártakor ugyanis bele-

szeretett frissen elvált unokahúgába, Elsába. Rettenetes dolgokat ír neki a házasságáról: már nem is hálnak egy szobában, s ő mindent elkövet, hogy ne kelljen kettesben maradnia Milevával, azzal az „undok, humortalan perszónával”, akit ő olyan alkalmazottnak tekint, akit sajnos nem tud elbocsátani. Aztán borítékba csúsztatja a levelet, és elviszi a postára – így tehát Einstein és Kafka levélpapírra zúdított panaszai feltehetőleg ugyanabban a postazsákban utaztak Prágából Berlinbe, a vágyak távoli asszonyaihoz, Elsához és Felicéhez.

*

A *Gartenlaube* című családi képes magazin mellékletének, *A nő világának* 5. száma szerint: „Az idény estélyi ruháját a luxus és a rafinált drapírozás jellemzi, ami a legügyesebb varrónőt is próbára teszi.” A legszebb ruhák szabásmintája megrendelhető. Érdekesekek a választható csípőbősségek: 116, 112, 108, 104, 100 és 96. Ezeknél kisebb nincs. A szerkesztőségnek csak a 9. számban esik meg a szíve a kisebb csípőbősségűeken, s nagy garral jelenti be: „A karcsú hölgyek divatja!” És a következő részvétteljes szép mondatot kanyarítja alá: „Nincs könnyű dolguk Éva vézna, túlságosan karcsú leányainak, ha jól és divatosan szeretnének öltözni. Ilyenkor kompromisszumot kell kötni, a redők ügyes elrendezésével leplezve azt, amit a természet megtagadott tőlük.” Amit a természet megtagadott – 1913-ban a karcsúság még afféle sorscsapásnak számít.

*

1913-ban New Yorkban megalapítják a Fedet, a *Federal Reserve*-öt, az Egyesült Államok központi jegybankját. A legfon-

tosabb részvénytulajdonosok a Rothschild, a Lazard, a Warburg, a Lehmann, a Rockefellers Chase Manhattan Bank és a Goldman Sachs bankházak. A Fed bevezetése azt a célt szolgálja, hogy az amerikai kormányok ne nyomtathassanak új pénzt. Erre aztán 1913-ban bevezetik a jövedelemadót.

*

Walther Rathenau éles szemmel felismeri, mekkora gazdasági kihívást jelent Amerika. Így 1913-ban, a kölcsönös fegyverkezés évében egy békés, gazdaságilag szorosan összefonódó Európai Unió tervét veti fel: „Egy utolsó lehetőség maradt: egy közép-európai vámunió létrehozása. Gazdaságilag szabad mozgást teremteni európai övezetünk országai között nehéz, de nem megoldhatatlan feladat.”

1913. március 6-án a *Cambridge Review* 34. köt. 853. számában a 351. oldalon megjelenik Ludwig Wittgenstein egyetemi hallgató első publikációja, egy kritikai recenzió P. Coffey *The Science of Logic* (A logika tudománya) című könyvéről, de ez voltaképpen már saját új logikájának manifesztuma. Nem tartja logikusnak, amit Coffey állt. Wittgenstein, egy bécsi gyáros nem egészen 24 esztendő fia hamarosan cambridge-i, Trinity College-beli tanára, a legendás Bertrand Russell ellen is fellázad. A két félév közötti szünetben szerelmével, David Pinsent matematika szakos hallgatóval Norvégiába utazik, és Skjoldenben vásárolt kis faházukban kidolgozza filozófiája alapjait, amely később *Tractatus logico-philosophicus* (Logikai-filozófiai értekezés) címen az évszázad legfontosabb műveinek egyike lesz (egyébként olyan bonyolult, hogy még Russell is – amikor levélben felkéri a korrektúra elolvasására – kénytelen visszakérni saját kérdéseit, hogy megértse

Wittgenstein válaszait). Wittgensteint egyedül Pinsent, a barátja érti tökéletesen. Amikor a két évvel idősebb Wittgenstein az egyetemen kifüggesztett hirdetésben keresett kísérleti alanyt a nyelv ritmusával és zenéjével kapcsolatos pszichológiai kísérleteihez, Pinsent azonnal jelentkezett. Hamarosan a homoszexualitással és a logikával kapcsolatos kísérleteknek is ő lett az alanya. Ebből logikusan következik, hogy Wittgenstein később Pinsentnek ajánlja a *Tractatus*-t.

*

A tavasz ébredése: március 8-án, felkelés után Frank Wedekind, Adolf Loos, Franz Werfel és Karl Kraus a bécsi Café Imperialban találkozik egy tejeskávéra.

*

Kafka úgy szenved az apjától, mint a kutya, nem bírja elviselni, amikor prágai lakásukban a szomszéd helyiségben köhög vagy túl hangosan csukja be az ajtót. De a *Levél apámhoz* ekkor még nem születik meg. Egon Schiele, a 22 esztendőes bécsi festő azonban 1913-ban megírja leveleit anyjához. Például március 31-én: „Én leszek az a gyümölcs, mely elenyészve örök életeket hagy majd maga után, mily nagy lehet hát az örömöd, hogy a világra hoztál.” Anyja ezt némiképp másként látja. Haragszik a fiára, mert férje, Schiele apjának sírja elvadult a tullni temetőben, és ezt írja neki: „Abban a szármalasan elhanyagolt sírban apád földi maradványai nyugszanak, aki pedig vért izzadott érted. Mennyi pénzt herdálsz el haszontalanul! Mindenre van időd, csak szegény édesanyádra nincsen! Isten bocsásson meg néked, én nem tudok.”

Schiele édesapja, Adolf korán megtévelyodött, s a kis Eggonak mindig egy ismeretlen személy részére is meg kellett térítenie. Apja nem sokkal a halála előtt a család minden pénzét és részvényét elégette, attól fogva nagy szegénységben éltek. Schielét különös, szoros viszony fűzte nővéréhez, Melanie-hoz és húgához, Gertihez, újra és újra lerajzolja őket meztelenül, egy nőgyógyász szakértelmével figyeli a serdülőkorban ébredező testüket. A fiatal fiú együtt utazgat Gertivel, az anyjuk nélkül, a kapcsolatukat ábrázoló képek mintha csak Georg Trakl egyidejű, a húgához fűződő végzetes szerelmének illusztrációi volnának.

Gerti idővel összejön Egon barátjával, Anton Peschkával, ami hosszú ideig eszelős féltékenységet vált ki Schieléből, később azonban áldását adja rájuk, amikor megismerkedik Wallyval, azzal a nővel, aki Schiele rajzainak köszönhetően a 20. század egyik legismertebb női teste lett. De hiába rajzolta magát és szeretteit anyaszült meztelenül, mintha nem is tollal, hanem bonckéssel dolgozott volna – Gustav Klimt-ellentétben Schiele nyilvánvalóan nem minden modelljével bújtt ágyba, ő a tétlen megfigyelés szakadékan keresztül nyert bepillantást a testiség feneketlen mélységeibe. Akkoriban még alig akadt valaki, aki megértette volna. Még müncheni galéristája, a felvilágosult Hans Goltz is azt írja neki 1913 márciusában egy kiállítás után, amikor megint egy képet sem tudta eladni: „De Schiele úr, bármennyire örülök is mindig a rajzainak, és bármennyire partner vagyok a legszezősebb hangulataiban is, mit gondol, ki venné meg ezeket a képeket? Elég reménytelen eset.” Ez volt az első levél, amelyet Schiele új lakásában kapott, ahol azt remélte, minden jóra fordul. Végre nem a 9. kerületi Schlagergasse 5.-ben lévő, 4-es számú földszinti lakásban lakik, hanem a 13. kerület Hietzinger Hauptstrasse 101.-ben, a 3. emeleten.

Egon Schiele anyja ugyanúgy látott mindent, mint a galéria – „szeszélyes hangulatok”, ezt akár ő is mondhatta volna. Nemcsak az erkölcsi romlottságot veti fia szemére, hanem azt is, hogy nem tiszteli az apai örökséget, nem finanszírozza sírjának gondozását, édesanyjáról pedig megfélemezik. Újra ír hát Egonnak. Ezt követi a második „levél anyjához”, amely bármely pszichoanalitikai tankönyvbe bekerülhetne: „Kedves Schiele anyuka, mire jók ezek a levelek? Úgyis a kályhába kerülnek. Legközelebb, ha szükséged van valamire, gyere el, én soha többé nem megyek. Egon.”

1913, az apagyilkosság éve az anyákat is próbára tette. Vagy ahogy Georg Trakl egy barátjának, Erhard Buschbecknek írott levelében fogalmaz: „Írd meg nekem, kedvesem, nagyon szomorkodik-e miattam édesanyám”, Trakl ugyanis – nem rossz – éppen pénzzé tette apja karkötőjét, hogy az árából fedezze gyakori látogatásait a bordélyházakban.

*

Ezzel szemben Gustav Klimt még 1913-ban, tehát 51 évesen is az édesanyjánál lakik. Reggeli után kimegy a 13. kerületben lévő Feldmühlgasse 11.-be (Schiele műterme csak négy háztömbnyire van onnan). Ott fest és ott él, krétával felírta az ajtóra, hogy „G. K.”, meg azt, hogy: „Kopogjon hangosan!” A földön vázlatok hevernek szanaszét, a festőállványokon vásznak. Reggel, amikor megérkezik, már az ajtó előtt toporgó nők várják, akiknek leghőbb vágyuk, hogy levetkőzhessenek előtte. Míg ő némán áll a vászon előtt, egy fél tucat meztelen nő vagy lány szaladgál föl-alá, henteregnék, henyélnek, várják, hogy a mester keze egy intésével szólítsa őket. Bő köpenye alatt ő sem visel semmit. Hogy gyorsan levetkőz-

hessen, ha elkapja a gerjedelem, amikor modelljei túl kihívóan pózolnak a festőben lakó férfi előtt. De vacsorára újra pontosan otthon van a mamánál, vagy színházba megy Emílie Flögével. Amikor Klimt meghal, 14 volt modellje nyújt be apasági keresetet.

*

Georg Trakl 1913 tavaszán – ez valami egészen sajátos dráma. Mintegy transzban bolyong a világban, csak félig született meg, vallja be egy barátjának. Így hát minden pénzét elissza, nyeli a veronált és mindenféle más pirulát, kábítószerzik, megint vedel, összevissza rohangál, bög, mint egy gyerek, a saját hűgába szerelmes, utálja is érte magát és az egész világot. Gyógyszerésznek készül, de ebből nem lesz semmi. Közben azonban gyönyörű, rettenetes verseket ír. És olyan leveleket, mint ez: „Arra a napra vágyom, amikor lelkem már nem kíván és nem tud ebben a nyomorúságos, búskomorságtól megrontott testben lakni, amikor elhagyja ezt a bélsárból és rothadásból álló szálnalmas alakot, amely hű tükörképe ennek az istentelen, elátkozott évszázadnak.” A levél Ludwig von Fickernak, mecénásának, pótapjának, mi több, barátjának szól, ha ugyan egyáltalán használhatjuk ezt a szót Traklkal kapcsolatban. És a kiadója is, mert *Der Brenner* című folyóirata az első hely, ahol Trakl kilátástalan litániái megjelennek. Ebben az évben három város – Salzburg, „a korhadtt város”, Innsbruck, „a legbrutálisabb és legundokabb város”, végül pedig Bécs, „a mocsokváros” – között bolyong céltalanul és reménytelenül kétségbeesetten. Ausztria, az undor Bermuda-háromszöge. A vonaton nem tud leülni, mert akkor éppen szemben, vis-à-vis ülne vele egy ember, márpedig

azt nem lehet kibírni. Ezért mindig a folyosón áll, félénk, üzött tekintettel. Ha valaki ránéz, úgy elkezd verejtekezni, hogy inget kell váltania.

De aztán 1913 márciusában váratlanul levelet kap Lipcséből, a Kurt Wolff Kiadótól. Új sorozatukban, az Ítéletnapban szívesen megjelentetnék egy verseskötetét. Lehet, hogy mégis minden jóra fordul?

*

Rainer Maria Rilke náthás.

*

A súlyosan depressziós, 32 esztendőös Virginia Woolf március 9-én elküldi kiadójának első regénye, a *Messzeség* kéziratát. Hat évig ült rajta. 1913. március 9-e véletlenül éppen az a nap, amikor későbbi szerelme, Vita Sackville-West nagykorú, vagyis 21 éves lesz. De Virginia Woolf most még egészen más, nagyon régi pókhálókba van belegabalyodva. Mert a kiadó, akinek Virginia Woolf elküldi a kéziratát, a féltestvére, Gerald Duckworth. Ahogyan az író nő titkos naplófeljegyzéseiből ma már tudjuk, nyilvánvaló, hogy Gerald bátyjával, George-dzsával együtt fenyegette és molesztálta a gyermek Virginiát.

A hajadon, gyermektelen Rachel Vinrace-ról szóló *Messzeség* című regény Virginia Woolf későbbi fő műveinek már sok elemét tartalmazza. Így felbukkan benne Mrs. Dalloway, aki később regényhősként önállósítja magát, és Rachelnek is lesz egy *Saját szobája*, ami majd Woolf egyik fontos esszéjének a címe lesz. 1913-ban a *Messzeség*ben Woolf a következő

rémisztő mérleget vonja meg férfi főhőse szájába adva: „Gondolja csak meg, a huszadik század elején járunk, és nemrégiben még jószerén egy nő sem jött ki kísérő nélkül, vagy hogy a száját így kinyitotta volna. A háttérben tehát úgy zajlottak a dolgok, mintha ezerévesek volnának, a módjukkal, valami soha megnyilvánuláshoz nem jutó néma élet módozataival, ugye. Persze hogy örökké a nőkről írunk... gyalázzuk vagy kigúnyoljuk őket, netán épp magasztaljuk; de az ilyesmi még sosem volt maguknak a nőknek a műve.”

Ám a „soha megnyilvánuláshoz nem jutó néma élet” folytatódik. 1929-ig mindössze 479 példányt adtak el belőle; a *Messzeséggel* Virginia Woolf valóban nagyon messziről indult.

*

Franz Marc művészbarátaival a Bibliát szeretné illusztrálni. 1913 márciusában levelet ír Wassily Kandinskynak, Paul Kleenek, Erich Heckelnek és Oskar Kokoschkanak. Ő maga – mily meglepő! – a teremtés történetét választja, és nap mint nap új állatokat teremt, kék lovakat, melyeknek nincs szükségük kék lovasokra.

*

Prágában irtózatos dolgok történnek. Franz Kafka március 16-án ezt írja Felicének: „Kertelés nélkül megkérdelem, Felice: volna számomra húsvétkor, azaz vasárnap vagy hétfőn bármikor egy szabad órád, és ha igen, jónak látnád-e, hogy meglátogassalak? Még egyszer mondom, bármikor lehet az az óra, Berlinben nem lenne más dolgom, csak hogy erre várjak...” Felice azonnal igent mond. És mivel 1913-ban a posta

gyorsabb, mint 2013-ban, Kafka már március 17-én, mint az várható, ezt írja: „Nem tudom, fogok-e tudni utazni.” Aztán március 18-án: „*Lényegében* fennáll még az utazásom előtt tornyosuló akadály, és attól félek, továbbra is fenn fog állni, *akadályként* azonban elvesztette jelentőségét, akkor tehát, amennyiben ez számításba jön, mehetnék.” Aztán március 19-én: „Ha mégis akadályoztatva volnék az utazásban, legkésőbb szombaton megtáviratozom.” Március 21-én a bizonytalanság bebetonozása: „Felice! És a tetejében még az sem biztos, hogy utazhatom; csak holnap délelőtt fog eldőlni, a malmosok gyűlése még mindig fenyeget.” Állítólag, így a csodálatos kifogás, húsvétkor valószínűleg a cseh malomipari egyesületek szövetségének gyűlésén kell majd képviselnie a biztosítót. Aztán újabb gondok – és, akárcsak Musilnál, a neuraszténia tünetei: „De előbb tisztességesen ki kell aludnom magam, hogy elébed járulhassak. Ezen a héten megint alig aludtam valamit, neuraszténiám és ősz hajam nagyrészt az elégtelen alvás következménye. Bárcsak jól kialhatnám magam, mire találkozom Veled!” Aztán március 22-én, tehát aznap, amikor el kellene utaznia (és el is utazik), még e jelentőségteljes szavakat írja Felicének a borítékra: „Még mindig nincs döntés. Franz.” Öt szó, egy életrajz.

Szinte hihetetlen, de Franz Kafka következő levelét húsvéthétfőn kora reggel csakugyan a berlini Askanischer Hof szálloda fejléces papírján, némiképp pánikban írja Felice Bauernek: „Mi történt, Felice? Pénteken meg kellett kapnod az expresszlevelemet, amelyben jeleztem szombat esti érkezésemet. Csak nem veszett el éppen ez a levél! És most itt vagyok Berlinben, délután 4-kor vagy 5-kor el kell utaznom, az órák múlnak, és semmi hír Felőled. Kérlek, küldj választ ezzel a fiúval. A biztonság kedvéért ide tudsz-e telefonálni,

ha feltűnésmentesen lehetséges, itt ülök és várok az Askanischer Hofban. Franz.” Húsvét éjjel érkezett meg az Anhalt pályaudvarra, bizonyára azt remélte, hogy a peronon megpillantja Felicét, hogy együtt ünnepelhessék feltámadásukat. De Felice nem jött el. Kafka nyugtalanul fut végig a peronokon. Aztán leül a várócsarnokban, nehogy elkerüljék egymást. Végtelenül hosszú percekig tartó várakozás után mégis elmegy a szállodába. Nem tud elaludni. Alig pirkad, már felpattan, megborotválkozik. De Felicének még se híre, se hamva.

Húsvétvasárnap Berlinben. Franz Kafka a szállodai szobájában ül, odakint borongós idő van, Kafka a kezét tördeli, az ajtót bámulja, nem jön-e a küldönc, és kibámul az ablakon, nem jön-e egy angyal.

Aztán Felice alighanem jelentkezik valamikor. Jók az idegei. Kimennek Grunewaldba. Egymás mellett üldögélnek egy fatörzsön. Ez minden, amit tudunk. Különös vakfolt ebben a kettős életben – miután hónapokon át napi legalább kettő, de olykor négy levélben minden lélegzetét rögzítette, egyszer csak: semmi.

Március 26-án Kafka ezt írja Prágából: „Tudod, hogy a visszatérésem óta még felfoghatatlanabb csoda vagy számomra, mint valaha?” Ez minden, amit arról a berlini vasárnapról tudunk. Húsvéti csoda, minden bizonytalansággal.

*

Ez Kafka élete 1913 márciusában. De ott vannak még a *művei* is. Kurt Wolff, aki azon a tavaszon az egész német nyelvű irodalom középpontjában áll, ezt írja neki Lipcséből: „Franz Werfel úr sokat mesélt nekem az Ön új novellájáról – a címe *A poloska?* –, úgyhogy szívesen elolvasnám. Elküldené nekem?”

A 20. század leghíresebb német nyelvű elbeszélésének *A poloska* lenne a címe? Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű poloskává változva találta magát ágyában? Természetesen nem. Kafka tehát ezt írja Wolffnak: „Ne higgyen Werfelnek! A történetnek egyetlen szavát sem ismeri. Természetesen szívesen elküldöm, amint letisztáztatom.” Aztán: „Másik történetem, *Az átváltozás* még nincs leírva se egészen.” Így jött hát világra *Az átváltozás*.

*

Robert Musil Bécs 3. kerületében, az Untere Weißgerberstrasse 61.-ben lakik feleségével. Olyan ember, akinek nagyon sok tulajdonsága van. Ápolt, edzett, az összes bécsi kávéházban neki van a legfényesebbre pucolt cipője, és napi egy órán át súlyozódik és térdhajlításokat végez. Elképesztően hiú. De az önfegyelem megnyugtató ereje is sugárzik belőle. Kis noteszébe feljegyez minden szál elszívott cigarettát; ha a feleségével hál, bejegyez egy „C”-t – mint coitus – a naplójába. Rendnek kell lennie.

1913 márciusában azonban véget vet mindennek. Nem bírja elviselni lélekölő könyvtárosi munkáját a bécsi műegyetemen. Kicsinek, gyengének, ugyanakkor valami magasabbra, az évszázad regényének megírására hivatottnak érzi magát. De bizonytalan, lehetségesnek tartja, hogy ez csak azt jelzi, lassan, de biztosan becsavarodik. Vagy hogy fel kellene mondania állását.

Március 30.-ára végre időpontot kap dr. Otto Pötzl idegyógyásznál. Két órát várakozik. Aztán először is megajándékozza az orvost első könyvének, a *Törless iskolaéveinek* egy példányával. Ezt írja bele: „Pötzl doktor úrnak szíves emlé-

kül.” A fokozódó szenvedés napjaiban Dante korára emlékezve vigasztalja magát. Naplójába ezt írja: „De ami 1913-ban elmebetegség, az 1300 körül egocentrikusság lehetett csupán.” És mit mond az orvos? Ma burn-outnak, kiégésnek neveznék, akkoriban így diagnosztizálták: „Az illető súlyos szívneurózisban szenved: rohamokban jelentkező szapora pulzus, elalvás előtti palpitáció, emésztési zavarok és az ennek megfelelő pszichikai tünetek: depressziós állapotok és magas fokú testi és lelki fáradékonyság.” 1913-ban mindezt a „neuraszténia” fogalmával foglalták össze. Vagy ahogy csúfolódva énekeltek: „Tespedsz? Rohansz? Mindegy a, kész neuraszténia!” A k. u. k. monarchia hivatalainak világában azonban ez elég ok volt az azonnali felmentésre. Így egy dr. Blanka nevezetű „tisztiorvosi igazolást” állított ki a könyvtár kívánságára: „Dr. phil. Ing. Robert Musil úr cs. és kir. könyvtáros, Bécs III., Unt. Weißgerberstrasse 61., súlyos neuraszténiás tünetei miatt munkaképtelen.”

A szabadságolással egy időben Franz Blei levelet írt Lipcsébe, Kurt Wolff kiadójába, és beszámolt arról a „pompás” nagyregényről, amelyen Robert Musil dolgozik. Most, hogy lesz egy „könyvtármentes nyara”, várhatóan hamarosan befejezi.

*

Ki vagyok én, és ha igen, akkor hány? Otto Dix 1913-ban megfesti a *Kis önarcképet*, az *Önarcképet*, a *Fejek (Önarcképek)* című festményt, aztán az *Önarckép* kardvirággal és természetesen az *Önarckép* cigarettával. Max Beckmann, a nagy önarcképfestő 1913-ban ezt írja a naplójába: „Milyen szomorú és kellemetlen, hogy folyton magammal kell foglalkoznom. Jó lenne néha megszabadulni önmagamtól.”

Picasso élete és művészete, mint mindig, amikor új szeretője lett, teljesen megváltozott. Ezúttal különösen szép a történet: a nagy odaliszk, a szép és buja Fernande Olivier, aki főfoglalkozású ledér volt, egy fiatal olasz festővel, Ubaldo Oppival csalta Picassót, és beavatta barátnőjét, Marcelle Humbert-t is, Marcoussis, a festő kissé rideg szeretőjét, a Montmartre egyik legnépszerűtlenebb nőjét. Marcelle boldogan vállalkozott arra, hogy Fernande randevűi alatt lekösse Picasso figyelmét, mert már régóta bolondult érte. Ő, mielőtt Marcelle-t szíve új hölgyévé választotta volna, új nevet adott neki: Eva. Mindenekelőtt azért, mert nem akarta, hogy barátnőjét ugyanúgy hívják, mint barátja és egyre inkább vetélytársa, Braque kedvesét. Eva tehát Picasso számára a kubizmus első szakaszától való elfordulás és a szintetikus kubizmus felé fordulás jelképévé vált. A festő Evában alighanem megpillantotta az esélyt, hogy harmincas évei elején a polgárosodás útjára lépjen, egy kicsit elmeneküljön a művészvilágtól, amely feltartotta a munkában. Így aztán a pár először is elköltözött a Montmartre-ról a Montparnasse-ra, ahol a párizsi metró új, 12-es vonala járt. A Montmartre a szegény művészek, az ópiumszívók, a prostituáltak és a félhomályos varieték tanyája maradt, a Montparnasse viszont a sikeres párizsi alkotók új lakóhelye lett. Apollinaire, a nagy impresszárió szavaival: „Ezzel szemben a Montparnasse-on találhatók az igazi, amerikai módra öltözködő művészek. Némelyikük talán kokainba dugja az orrát, de annyi baj legyen!”

A 31 esztendőös Picasso és Eva 1912-ben beköltözött egy alig tízéves épületegyüttesbe, a boulevard Raspail 242.-be. Ké-

sőbb, 1913 januárjában Picasso Barcelonában az édesapjának is bemutatja új barátnőjét. Don Josénak, az egykor zsarnokkodó családfőnek szemlátomást semmi kifogása nincs se Eva, se a szintetikus kubizmus ellen – ami feltehetőleg azzal függ össze, hogy addigra szinte teljesen megvakult. Picasso és Eva már megismerkedésükkor elsöktek Céret-be, a Pireneusokba. Most, 1913. március 10-én újra megteszik. Picasso el akar menekülni a nagyvárosból és annak művészvilágából, hogy végre dolgozhasson. Nagyot sóhajtanak, amikor a hegyi városkába érkezve kiülnek egy utcai kávézóba, és jóízűen elfogyasztanak egy kávé, miközben a nap tavaszi izzásba kezd. Tüstént kiveszik a Maison Delcros-t, és arra rendezkednek be, hogy őszig itt maradnak. Picasso már két nap múlva jókedvű levelezőlapot küld két legfontosabb támogatójának: Kahnweilernek, a műkereskedőjének, akivel 1912 decemberében előnyös exkluzív szerződést kötött, ennek köszönhetően életében először keres rendes pénzt (és sok csinos blúzt vásárolhat Evájának). És ír Gertrude Steinnek, a társasági hölgynek és nagy műgyűjtőnek is, aki a háttérben sokat tett azért, hogy a februári Armory Show-n számos Picassót állítsanak ki. A bátyját, Leót a közös lakásukból kipenderíteni készülő és most barátnőjével, Alice B. Toklasszel együtt élő Gertrude Steinnek küldött képeslapon három katalán paraszt látható – a szakállashoz Picasso kézzel hozzáírja: „Matisse portréja”.

De Picassót hamarosan elhagyja a jókedve, mert édesapja egészségi állapota egyre romlik; a festő Barcelonába siet, hogy aztán újra eltemesse magát céret-i műtermében. Örül, amikor Párizsból betoppan hozzá slampus öltözetű barátja, Max Jakob, aki azt írja Párizsba: „Meg akarom változtatni az életem, elutazom Céret-be, hogy néhány hónapot Picassónál töltsék.” De mivel a festő többnyire a műtermében gubbaszt

és elszántan dolgozik a *papiers collés*, a szintetikus kubizmus kollázsainak új lehetőségein, Max Jakob ideje nagy részét Evával tölti. Mivel állandóan esik az eső, odabent üldögélnek, kakaót szűrcsölnek, és várják, hogy a mester befejezze napi munkáját. Este együtt borozgatnak, éjszaka a párás levegő békákat és varangyokat kuruttyolásától, csalogány dalától terhes.

Picasso gondolatai azonban csak beteg édesapjánál járnak, az „apafiguránál”, aki megtanította rajzolni, akit szeretve gyűlöl. Tizenhat éves korában azt mondta: „A művészetben meg kell ölnünk apánkat.” És most eljött a pillanat. Don José meghal, és Picassót megbénítja a fájdalom. De még ezt is lehet fokozni: tavasszal Eva Céret-ben súlyos beteg lesz, rákja van. Aztán amikor legnagyobb vigasza is megbetegszik, Picasso feje fölött összecepsapnak a hullámok: imádott kutyája, Frika, amelynek sorsát évek óta legalább annyira a szíven viseli, mint asszonyaiét (néha talán még jobban is), a halálán van. Frika, ez a furcsa német juhász és breton spániel keverék, számos nő, kék, rózsaszín és kubista korszak tanúja, Picasso első párizsi napjaitól mellette volt. Május 14-én Eva ezt írja Gertrude Steinnek: „Frika menthetetlen.” Állatorvos itt már nem segíthet, Picasso megkéri hát a céret-i vadőrt, hogy adja meg Frikának a kegyelemlövést. Amíg él, nem felejt el a vadász nevét, „El Ruquetó” – és azt sem, mennyit sírt ezekben a napokban. Édesapja meghalt, a kutyája meghalt, a szeretője halálos beteg, odakint szakadatlanul esik az eső. 1913 tavaszán Céret-ben Picasso legnagyobb lelki válságát éli át.

*

Március 22-én dr. med. Gottfried Bennt megváltásként éri a hír: „Dr. Bennt, a 64. sz., Frigyes Károly porosz herceg tá-

bornagy gyalogezred segédorvosát saját kérésére elbocsátjuk és tartalékos katonatorvosi állományba helyezzük.” Az év folyamán a Westend Klinika patológiai-anatómiai intézetéből átkerül a charlottenburgi városi kórházba.

*

Karl Kraus március 29-én előadást tart a müncheni Négy Évszak Szálloda egyik termében. A vendégek között ott van Heinrich Mann is. Udvarias taps.

*

Március 4-én nagy vacsorát rendeznek a londoni német nagykövetségen. Jelen van természetesen Harry Kessler gróf is, az a háromrészes fehér öltönyt viselő német sznob, akinek noteszébe vagy tízezer cím van bejegyezve, barátai közt ott van Henry van de Velde, Edvard Munch és Maillol, és aki Weimarban megalapította a Cranach Press nyomdát, és aki Rodin egyik túlságosan merész akvarellje miatt kénytelen volt lemondani múzeumigazgatói posztjáról. Az a Kessler gróf, aki a modern művészet és a Jugendstil nagy katalizátoraként Berlin, Párizs, Weimar, Brüsszel, London és München között ingázik. Neki köszönhető, hogy egy kicsit jobban megismerhetjük az angol királynőt is. Egy fogadáson bemutatta Bernard Shaw-t a német nagykövetnek, Karl Max von Lichnowsky hercegnek (akinek műértő, Picassót gyűjtő felesége kedvelte őt). A nagykövet ezt azzal viszonzozza, hogy a vacsorán Kesslert bemutatja az angol királynőnek. „Ezüstbrokát ruhájában, gyémántokkal és nagy türkizekkel kirakott koronájával egész tűrhetően nézett ki.” Amúgy nagyon

fárasztó volt: „Nem hagyhattam faképnél, ő pedig nem tudott véget vetni a beszélgetésnek. Félpercenként leül a vele való társalgás, ilyenkor szegény hölgyet újra fel kell húzni, mint egy lejárt órát, de ez megint csak fél percig segít.” A háború veszélye egyébként – osztja meg a naplójával –, mint hallotta, nem fenyeget: „Az európai helyzet az utolsó másfél évben teljesen megfordult. Az oroszok és a franciák kénytelenek békén maradni, mert Anglia támogatására már nem számíthatnak.” Vagy úgy!

*

Thomas Mann 1913 márciusában levelet ír Jakob Wassermann-nak: „Az, hogy a háború pusztán a kötelességükről megfélemezők és a kötelesség megszállottjainak találkozása, a költői fantázia terméke. Milyen nagy és pusztító lesz ez a háború, amely elhozza a válságból kivezető erkölcsi megtisztulást, lehetővé téve, hogy az élet komolysága fennköltén átlépjen minden érzelgős zavarodottságon!” A háború, amelyről Thomas Mann beszél, az 1870–71-es háború.

*

De most kapcsoljunk át Arnold Schönberghez, ehhez a késő romantika és a dodekafon zene határán komponáló nagy, karmatikus egyéniséghez.

Berlinbe költözött, mert úgy érezte, Bécsben nem értik meg. A telefonkönyvben ez állt: „Arnold Schönberg, zeneszerző és zeneszerzéstanár, fogadóóra 1-től 2-ig.” A zehlen-dorfi Villa Lepckében volt lakása, és egy bécsi barátjának ezt írta: „El se tudja képzelni, milyen híres vagyok itt.”

Március végén azonban elutazik Bécsbe. És ott ugyanolyan híres lesz, mint Berlinben. Jóllehet némileg másként, mint ahogy elképzelte. Március 31-én este a Musikverein nagytermében vezényli saját Kamaraszimfóniáját, Mahlert, valamint tanítványai, Alban Berg és Anton von Webern darabjait (két tanítványa egyébként büszkén őrzi otthon Schönberg róluk festett portréját). A botránykő Berg zenéje volt. Darabjának a legjobb pop-art modorban az „Öt zenekari dal Peter Altenberg képeslevezőlap-szövegei nyomán, op. 4” címet adta, és hatalmas zenekar játszotta a legnagyobb komolysággal. Ettől a közönségben felizzanak a kedélyek, füttyülnek, nevetnek, kulcsosomókkal csörögnek, melyeket már Schönberg utolsó, februári koncertjén is készenlétben tartottak, de végül nem használtak. Ekkor Anton von Webern felugrik a helyéről, és azt üvölti, hogy az egész bagázs jobban teszi, ha hazatakarodik, mire a bagázs azt üvölti, hogy aki az ilyen zenét szereti, annak a Steinhofban a helye. Steinhof az az elmeegógyintézet, ahol Peter Altenberg tartózkodik éppen. A közönség a következő diagnózist állítja fel: őrült zene egy őrült szövegeire. (Itt kell megjegyeznünk, hogy ismerünk ezekből a napokból egy Steinhofban készült fényképet Altenbergéről és Spatzekről, az ápolójáról, ezen Altenberg lazán, higgadtan néz a lencsébe, és nehéz elhessegetni a gondolatot, hogy Spatzek, az ápoló az őrült. Altenberg ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Az őrült és az őrültőr” – nem világos, melyik melyik.)

Schönberg lekopogja a zenekart, és odakiáltja a közönségnek, hogy a rendzavarókat erőszakkal kivezetteti, mire nagy tumultuózus jelenet következik, többen üvöltve hívják párbajra a karmestert, és valaki hátulról előremászik a zsölyllye sorain. Előreérve Oscar Straus, a *Varázskeringő* című ope-

rett szerzője felpofozza az Irodalmi és Zenei Akadémiai Egyesület elnökét, Arnold Schönberget.

A *Neue Freie Presse*-ben másnap a következő tudósítás jelenik meg: „Schönberg fanatikus hívei és különös hangzaskísérleteinek meggyőződéses ellenfelei nem először feszültek egymásnak. De olyan jelenetet, amilyenre az akadémiai egyesület mai hangversenyén került sor, emlékezetünk szerint még soha egyetlen bécsi hangversenysterem sem látott. A felpaprikázott, veszekedő csoportokat csak úgy lehetett szétválasztani, hogy lekapcsolták a villanyt.” A rendőrség négy személyt, egy bölcsészhallgatót, egy gyakorló orvost, egy mérnököt és egy jogászt őrizetbe vett. Az este „flemmkoncert” néven vonult be a történelembe.

A kortárs Arthur Schnitzler, aki feleségével, Olgával jelen volt a koncerten, naplójában meglehetősen lakonikusan fogalmaz: „Schönberg zenekari hangverseny. Iszonyú botrányok. Alban Berg idétlen dalai. Megzavarják. Nevetés. Az elnök beszél. »Legalább Mahlert hallgassák végig csendben!« Mintha vele lett volna bajuk. Pofátlanság... Valaki a zsöllyéből: »Csibész!« A pódiumon álló úr a zsöllye felé, lélegzet-visszafojtott csöndben; lekever neki egy pofont. Általános verekedés.” Az élet megy tovább. Schnitzler új bekezdésben folytatja: „Vickivel, Fritz Zuckerkandllal és Zuckerkandl édesanyjával soupé az *Imperialban*.”

Arnold Schönberg másnap abban a hitében megerősítve, hogy 1913 szerencsétlen év, és hogy a bécsiek reménytelenül korlátolt nyárspolgárok, végleg visszautazik Berlinbe. Alighogy odaér, fogadja a *Zeit* riporterét, és ámulatba ejtő kicsinyességgel ragaszkodik a maga igazához:

„Egy hangversenyjegy csak arra jogosít fel, hogy tulaj-

donosa végighallgassa a koncertet, arra nem, hogy megzavarja az előadást. A jegy vásárlója meghívott vendég, aki arra szerzett jogot, hogy meghallgassa a zenét, másra nem. Nagy különbség van aközött, hogy szalonba vagy hangversenyre hívják-e meg az embert. Az, hogy valaki hozzájárul egy rendezvény költségeihez, még nem jogosítja fel arra, hogy botrányosan viselkedjen.” Schönberg úr a jövőre vonatkozó magatartását így fogalmazza meg a beszélgetés végén: „Elhatároztam, hogy csak akkor fogok szerepelni ilyenfajta koncerteken, ha a belépőjegyeken nyomatékosan felhívják rá a figyelmet, hogy tilos megzavarni az előadást. Hiszen természetes, hogy a koncertrendező nemcsak erkölcsileg, de anyagiilag és jogilag is védett érdek tulajdonosa, amelyet minden, a magántulajdon talaján álló államszervezetben védelem illet meg.” Zavarba ejtő dokumentum ez az interjú. Az új zene élharcosai jogot formálnak a zavartalan avantgárdra. De ez még ebben a hihetetlen 1913-as évben is sok a jóból.

*

Camille Claudel a 19. század végén megbabonázta a nagy Auguste Rodint, és egyedülálló szépségű szobrokat alkotott. Olyan szerződést diktált Rodinnek, amelyben megtiltotta neki, hogy rajta kívül más modelleket is alkalmazzon, kötelezi arra, hogy megbízásokat szerezzen neki és finanszírozza olaszországi útját – ebben az esetben havonta négyszer felkeresheti őt műtermében. Rodin a rabja lett. 1893-ban mégis elhagyta Camille-t.

Attól a perctől fogva Camille egyre lejjebb csúszott. 1913-ban, húsz évvel később még mindig csak Rodin jár az eszében. Camille meghízott, felpuffedt, haja loncsos, zsíros,

tekintete zavaros. Semmi sem emlékeztet már az ifjú szobrászra, aki magába bolondította Rodint, majd Claude Debussyt is. Egy telezsúfolt földszinti lakásban lakik a quai de Bourbon 19.-ben, tébolyában célzott kalapácsütésekkel szétzúzza minden korábbi alkotását, úgy érzi, a családja, Rodin és az egész világ üldözi. Meggyőződése, hogy Rodin, akit tizenhat éve látott utoljára, szemérmetlenül plagizálja az ő műveit.

Mivel biztos benne, hogy mindenki meg akarja mérgezeni, csak krumplit eszik és forralt vizet iszik, az ablaktáblákat zárva tartja, nehogy kikémlelhesse valaki. Fivére, Paul Claudel meglátogatja, majd tömören ezt jegyzi be a naplójába: „Párizsban. Camille megőrült, a tapétát hosszú csíkokban leszaggatta a falról, egyetlen szék, az is törött, iszonyatos kosz. Ő maga kövér és szutykos, és szakadatlanul beszél monoton, fémhangon.”

Március 5-én dr. Michaux orvosi bizonyítványt állít ki, amely felhatalmazza a fivért, Paul Claudel, hogy zárt intézetbe vesse nővérét. Március 10-én, hétfőn két izmos ápoló betöri Camille Claudel műtermének több zárral biztosított ajtaját, és kiviszi a sikoltozó nőt. Camille Claudel ekkor 48 éves. Még aznap szállítják a Ville-Évrard idegklinikára, ahol az illetékes szakorvos, dr. Truelle megerősíti a diagnózist: súlyos paranoia. Camille mindennap Rodinról beszél. Minden nap attól retteg, hogy Rodin meg akarja mérgezeni, és hogy az ápolónők is az ő cinkosai. És ez így megy majd harminc évig. Még nem írtak doktorit *Camille Claudel pszichiátriai megítélése* címmel.

*

1913 márciusában Albert Schweitzert orvosdoktorrá avatják. *Jézus pszichiátriai megítélése* című disszertációja némi zavart

keltett, de tetszést aratott. Másnap eladja minden ingóságát. Aztán fogja feleségét, Helenét, és 1913. március 21-én elutazik Afrikába. Francia Egyenlítői-Afrikában, az Ogooué folyónál megalapítja a lambarénéi őserdei kórházat.

*

Ernst Jünger is Afrikáról álmodozik. A pad alatt folyton afrikai úti leírásokat olvas a reáliskolában. Az „unalom halálos mérge egyre mélyebben hatolt belém” – így annyit bizonyosan tud, hogy Afrika titkait kell majd kutatnia, az „elveszett kerteket” valahol a Nílus vagy a Kongó felső folyásánál. Afrikát tekinti a vadság és eredetiség kvintesszenciájának. Oda kell eljutnia. Csak hogyan? Várjuk ki!

*

Március vége. Marcel Proust a hálóingére felveszi bundáját, és éjnek éjadján még egyszer kimegy az utcára. Aztán kerek két órán át áhítatosan bámulja a Notre-Dame Szent Anna-kapuját. Másnap reggel ezt írja Madame Straussnak: ezen a kapun „nyolc évszázada sokkal kellemdeusabb emberek gyűltek össze, mint amilyenekkel nekünk van dolgunk”. Következőtes: az eltűnt idő nyomában.

*

Karl Valentin leforgatja első három némafilmjét. *A vidám csavargók*, *Az új íróasztal* és *Karl Valentin esküvője*. 1913-ban először lép színpadra új partnernőjével, Liesl Karlstadttal.

ÁPRILIS

Hitler április 20-án ünnepli 24. születésnapját a bécsi mel-demannstrassei férfiszálláson. Thomas Mann A varázshegyen gondolkodik, felesége megint kúrán van. Lionel Feininger felfedez egy picurka falusi templomot Gelmerodában, és az expresszionizmus katedrálisává avatja. Franz Kafka önkéntes munkaszolgálatra jelentkezik egy zöldségkertészhez, és délutánonként, „burn-out”-ját kezelendő, gyomlál. Bernhard Kellermann megírja az év bestsellerét: Az alagút egy Amerikát és Európát összekötő föld alatti alagútról szóló sci-fi regény. Frank Wedekind Luluját betiltják. Oskar Kokoschka egy Alma Mahler, a kedvese ágyával azonos méretű vásznat vásárol, és elkezd festeni a szerelmespárt ábrázoló festményét. Ha remekmű lesz, Alma hozzámegy feleségül. De csak akkor.

Gefahr im Anzug

(Bildung von M. Dudovich)

„Diese ewigen Grenzfalligkeiten sind ja schon 'etwas' genug. Aber unsere Männer werden erst Frauen, wenn die Grenzfallen mit ihren Wodschikanen angerufen kommen!“

Marcello Dudovich: *Közelgő veszély* (Simplicissimus, 1913. május 5.)

MEDDIG TARTJA MÉG MAGÁT A BRÜCKE? Azóta, hogy a művészek – Ernst Ludwig Kirchner, Karl Schmidt-Rottluff, Erich Heckel, Otto Mueller és Emil Nolde – Drezdából Berlinbe költöztek, egyre többen civódnak, vannak „nőügyek és intrikák”, ahogy Kirchner írta, és Max Pechstein már 1912-ben kilépett a csoportból. Művészileg és anyagilag is mindenki a maga szakállára próbál boldogulni, mindenki berlini padlásszobákban lakik, a stílusuk fokozatosan más irányt vesz, és maguk a művészek is eltávolodnak egymástól. Műtermeikben egyre gyűlnek az eladatlan művek, de ők rendületlenül festenek tovább.

Mint egy válságban lévő szerelmespár, a Brücke festői is megpróbálják felidézni a közös kezdetek paradicsomi ártatlanságát és archaikus erejét. A Brücke krónikájának kiadását tervezik eredeti fametszetekkel és a festmények fényképeivel, Kirchner, a rátermett, egocentrikus szóvivő írná hozzá a szö-

veget. 1913 áprilisában Kirchner – már amikor a nyugtalan-sága, a kábítószerek, a nők, a vázlatfüzetei és ez az istenverte Berlin végre hagy rá néhány percnyi időt – lázasan dolgozik a kiáltványnak szánt szövegen.

*

„A régi omlik, fordul az idő.” Ez a Tell Vilmosból vett Schiller-idézet virít nagy betűkkel a *Gyógy- és illatszer-kereskedők zsebnaptára, 1913* című kiadványban. Forradalom előtt állunk? Talán a német gyógy- és illatszer-kereskedők megsejtettek valamit egy közelgő katasztrófából?

Dehogy. Csupán a balzsamok és a köhögés elleni szirupok új, tetszetős címkét kapnak. Vagy ahogy a hirdetés folytatódik: „A kiadónknál megjelent, páratlanul ízléses új címkéket stb. mind elhivatott művészek tervezték. Minden korábbinál jobb minőségben.”

Eddig a minden álszerénységet nélkülöző hirdetés. A cég neve sajnos nem ilyen egyszerű, és szó sincs arról, hogy minden eddiginél jobb minőség volna: „Címke-nyomda és kiadó vegy.-gyógy., patikus-, drogista- és rokon szakmáknak, Barmen.”

*

Mervyn O’Gorman ezredes, a brit Royal Aircraft Company vezetője 1913-ban két technikai fejlesztést lendít előre, amelyek szintén minden korábbinál jobb minőséget jelentenek: hétköznapi a legendás repülőmérnök ütőképes harci repülőket fejleszt háborús bevetésre. Vasárnap pedig, ha süt a nap, a fényképezőgéppel dolgozik, autokróm eljárással, hogy tű-éles színes fényképeket készítsen lányáról, a hűvös szépségű

Christináról. Repülőgépei bevonulnak a világtörténelembe. A dorseti Lulworth Cove közelében lévő strandon készült fényképei pedig a művészettörténetbe. Egy ártatlan fiatal lány színesben, a parton sétálva, egy csónaknak támaszkodva. Egy repülő sincs az égen. Csak vörös tónusok, kékes tónusok, barnás tónusok, a partot lágyan nyaldosó hullámok. Elvarázsolt fotók, 1913-ban keletkeztek, mégis karnyújtásnyira tőlünk.

*

Thomas Mann nyolckor ébred. Nem kell ébreszteni vagy beállítania az ébresztőórát. Nem, egyszerűen mindig nyolckor ébred. Amikor egyszer fél nyolckor ébredt, egy félórát még az ágyban maradt, ingerülten, amiért ilyesmi megtörténhetett vele. Ez többet nem fordulhat elő. A teste engedelmességet neki. Még mindig nagyon keveset tudunk Thomas Mann és Katia Pringsheim házasságnak nevezett hűtőkamrájáról. De feltűnő, hogy Katia, miután férje 1912-ben befejezte a *Halál Velencében*, csaknem másfél évig szünet nélkül különböző svájci szanatóriumokban kúrálta tüdőbetegségét. Alighanem attól akadt el a lélegzete, hogy férje, ha burkoltan is, beismerte homoszexualitását. Természetesen mindenki másnál jobban tudta, hogy férje Gustav von Aschenbachban önmagát ábrázolta – és hogy 1911-ben közös velencei üdülésük alkalmával a Grand Hotel des Bains-ben nem tudta levenni a szemét arról a csinos, Tadzio nevű fiúról, akit az elbeszélésben „tökéletes szépségnek” ír le, akinek arca „sápadt volt és finoman zárkózott”. Katia csodálkozott a férjén, hogy kigúvadt szemmel bámul a fiú után, és most elolvasta a novellát az öregedő művésről, aki gátlástalanul követi szerelmét, a fiút, szemmel tartja a strandon, étkezés közben,

„a kamaszkor szűzi nyersségében”. Thomas Mann Gustav von Aschenbachon keresztül élte ki vágyait és lelte halálát. A „házasság szigorú boldogságát” Katia és Thomas az állandó szanatóriumi tartózkodás egy éve alatt kénytelen fájdalmasan nélkülözni. De együtt maradnak, őrzik a tartásukat, és házat építenek.

Házasságuk évei alatt Katia és Thomas Mann minden áldott nap pontban fél kilenckor együtt ül le reggelizni. Mind-egy, hogy a Mauerkircherstrassén vagy a Bad Tölz-i villában, vagy később a Poschingerstrassén. Amikor 9-et üt az óra, a nagy író dolgozni kezd. Négy gyermeke egy életen át emlékszik arra, ahogy édesapjuk pontban 9-kor becsukta az ajtót – akár a müncheni lakásban a Mauerkircherstrassén, akár a Bad Tölz-i villában, vagy később a Poschingerstrassén.

Nagyon határozott, nagyon végérvényes ajtóbecsukás volt. A világ kirekesztése.

Aztán fogta a kéziratát, és munkához látott. Mint egy gép. „Mindennapi írásunkat add meg nekünk ma – mondta egyszer barátjának, Bertramnak. – Egy fehér, tökéletesen sima papírra, folyékony tintára és egy könnyen sikló tollra van szükségem. A kuszaság elkerülése végett sorvezetőt teszek a papír alá. Bárhol tudok dolgozni, csak tető legyen a fejem fölött. A szabad ég alatt jól lehet kötetlenül álmodozni és tervezni: a pontos munkához egy szoba mennyezetének oltalmára van szükség.”

Kerek három óra múlva, amikor az óra elüti a delet, leteszi az íróeszközt. És gondosan megborotválkozik. Kipróbálta. Ha reggel borotválkozik, vacsorára már kiütököznek a borosták. Amióta csak 12 óra után borotválkozik, a vacsoránál is sima még az arca. Borotválkozás után Thomas Mann meghinti magát pár csepp borotvavízzel, majd sétálni indul.

Aztán ebéd a gyerekekkel, utána Thomas Mann a szófa sarkában ülve engedélyez magának egy szivart, olvasgat, beszélget. Néha még a gyerekeivel is játszik. Erika hétéves, Klaus hat, Golo négy és Monika három. De aztán hamar újra rábízák őket a nevelőnőre, mert Thomas Mann le szeretne pihenni. Négytől ötig mindig alszik. Ébresztőóra természetesen ekkor sincs szüksége. Öt órakor megteáznak, aztán átadja magát az úgynevezett mellékfeladatoknak, ilyenkor fel lehet őt hívni és meg lehet látogatni („jöjjön fél hat tájban”, írja Bertramnak), ilyenkor, mondhatni: jelen van. 19 órakor vacsora. A világirodalom tehát csak pontos időbeosztás kérdése. Ezen a tavaszon először mesélt a gyerekeinek tervbe vett új könyvéről, amelynek *A varázshegy* lesz a címe. És mulatságos lesz. Mire Erika elnevezi apját Varázslónak. A név élete végéig rajta ragad. A gyerekeinek írott leveleit ettől fogva csak így írja alá, vagy egészen bizalmasan csak a Varázsló kezdőbetűjével.

Így látszólag mindent meg tudott oldani varázspálcájával, a töltőtollával. A-tól, mint Aschenbach Z-ig, vagy legalábbis V-ig, mint Varázsló.

*

A lépcsőn lemenő könyvtáros: 1913 áprilisában egy könyvtár-tudományi kurzus sikeres elvégzése után Marcel Duchamp segédkönyvtárosként helyezkedik el a párizsi Sainte-Genève Könyvtárban. A New York-i Armory Show-n aratott nagy sikere ellenére tulajdonképpen hátat fordított a művészetnek. Hallgatásba burkolózik, de Marcel Duchamp elhallgatását még nem értékeli túl. Észre sem veszik. Állandóan sakkozik. Lehet, hogy nemcsak az ő művészete ért véget, hanem a művészet általában? Duchamp, egy közjegyző rend-

kívül intelligens és érzékeny fia, aki márciusban meglepve tapasztalja, hogy Apollinaire *A kubista festők* című könyvében nagy kubistaként ünnepli, úgy érzi, zsákutcába jutott. Egy évvel ezelőtt Münchenben járt, távol Párizstól, hallgatott, olvasott, töprengett. És a Régi Képtárban megnézte a Cranach-festményeket. A *Lépcsőn lemenő akt* című képén összekötötte a meztelen Máriaék szögletességét a futurizmus nőképeivel. Az olajfesték lomha médiumában megtalálta a mozgás képét. De most elakadt a művészete, és elakadtak a gondolatai is. Nem lenne jobb, ha ezután már csak sakkozna? Később a francia nemzeti sakkválogatott tagja lesz, és négy olimpián is részt vesz.

*

1913-ban a fegyverkezési kiadások az Osztrák–Magyar Monarchiában a bruttó nemzeti össztermék 2, a Német Birodalomban 3,9, Franciaországban 4,8 százalékát teszik ki.

*

George Grosz Berlinben ül, és a felfoghatatlant rajzolja. A szegénység és a gazdagság robbanását. A lármát. A forgalmat. Az építkezéseket. A fagyos utcákat és a túlfűtött bordélyokat. Az alattvalókat. A potrohos férfiakat kalapban, és az omlatag testű, kövér nőket. Verekedő testek, didergő testek, bábész testek. Egy lendületes, vékony fekete vonallal mindent megragad. Rajzait úgy karistolja bele a papírba, mint tetoválótű a bőrbe. „A polipcsápokként új és új területeket birtokba vevő város pereme mágnesként vonzott bennünket. Rajzoltuk a még meg sem száradt új házakat, a bizarr város-

képeket, ahol vonat pöfög az aluljárók fölött, szeméttelp van az üdülőtelkek szomszédságában, az újonnan kijelölt utak mellett már ott álltak az aszfaltüstök.” Grosz egyre csak rajzol. És ha betelik a rajztömbje, bemegy egy kocsmába, megiszik egy világos sört, és megeszi a hagymás göngyölt heringjét. Utána még legurít egy „kokszt speciált”. Ez burgonyapálinka egy darab rumba mártott cukorral, szinte ingyen van. Ha teljesen le van égve, akkor Kirchnerhez és ezer másik bohémhoz hasonlóan elmegy Aschingerhez. Mert ott 30 pfennigért egy nagy tányér borsólevest lehet enni – korlátlan mennyiségű kenyérrel és zsemelével. Ha a kenyereskosár kiürül, a pincér újat hoz, Grosz pedig a zsebébe süllyeszti a kenyeret a rá következő szűkös napokra. Aztán kimegy az utcára, a kávéházakba, a kuplerájokba, a kocsmákba, és vég nélkül rajzolja a teremtés koronáját, a disznót, az embert.

*

Bécsre Sigmund Freud árnyéka borul. Még az álmokba is befurakodik a felettes én gondolata a Berggasse 19.-ből. Arthur Schnitzler mindenesetre április 9-én ezt írja a naplójába: „Ostoba álmok; – valamilyen próbáról megyek haza, még bemennék borotváltatni Epplyhez; hirtelen a fürdőszobámban találok magam: Askonas úr (nyilván egy furunkulus eltávolítása miatt) le akarja borotváltni a lábam... (A Freud-iskola ezt rejtett szuicid vágyálomként értelmezhetné.)”

*

Alfred Flechtheim, a neves galérista öngyilkossági terveket forgat a fejében. Ekkor még csak egy kis gabonakereskedő,

de végzetesen vonzódik a művészethez. Volt azonban egy nagy terve: párizsi nászútjukon felesége, Betti Goldschmidt csaknem egész hozományát kortárs műalkotásokba, Picasso, Braque, Friesz műveibe fektette. Ezt írta a naplójába: „Van valami tébolyító a művészetben. Engem mindenesetre megfogott, mármint a művészet.” Úgy tervezi, hogy spanyolországi rézbánya- és gabonaspekulációból meggazdagszik, és attól fogva a műkereskedők életét élheti majd. De a gabonakereskedelemben egyáltalán nem ismeri ki magát. Sajnos úgy látszik, az alma nem esett messze a fájától. Kockázatos manőveireivel már édesapja és a nagybátyja is a csőd szélére sodorta családi vállalkozásukat, a Flechtheim malmot. A spanyolországi rézbányászat is légvárnak bizonyul, a pénze viszont már elfogyott. Van öt Cézanne-ja, egy Van Goghja, két Gauguinje, tíz Picassója, vannak Munch- és Seurat-képei – ezenfelül 30 000 márka adóssága. Felkeresi apósát, Goldschmidtet: „kedves beau-père”, így kezdi mondókáját, és megkérdezi, elfogadná-e gyűjteményét „biztosítéknak”. Goldschmidt, Dortmund legnagyobb ingatlanulajdonosa azonban nemet mond. Ki garantálja neki, hogy Picasso, Cézanne és Gauguin még száz év múlva is érni fog valamit, így Goldschmidt. Flechtheim szó nélkül feláll és távozik.

Elmegy az ifjú Nils de Dardelhez, egy nagyon jóképű, ám annál tehetségtelenebb svéd festőművészhez, és az ő vállán sírja ki magát. Flechtheim beleszeret a festőbe. Mire Betti megfenyegeti, hogy elhagyja. Házassága felbomlásának kilátásba helyezése, homoszexualitásának beismerése és a nagy adósság miatt Flechtheim, minthogy párbajra senkit sem tud kihívni, úgy dönt, hogy az öngyilkosság az egyetlen kiút, csak így mentheti meg a becsületét: „Elnyel a mocsár.” Levelet ír feleségének, Bettinek: „Remélem, találsz egy hozzád

méltóbb férfit.” Ám a levelet nem küldi el, inkább köt egy nagy összegű életbiztosítást – melynek kedvezményezettjei a szülei és a felesége –, és 1914-re tervezi a „halálos kimenetlű balesetet”. Az 1913-as évet az előkészítésnek kívánja szentelni. Naplójában minden gondolata a fenyegető csőd körül kering. „Ha beüt a krach, elmenekülök Párizsba, magammal viszek annyi képet, amennyit tudok, és még 8 hónapig eléldgelek Párizsban.” De aztán egészen másként alakul: egyszer csak a düsseldorfi múzeum 40 000 márkáért megvásárolja Flechtheim Van Goghját, a barátai kivásárolják őt lehetetlen bányaügyleteiből, a gabonacég csődjét éppen hogy, de végül mégiscsak el lehet hárítani. Így Alfred Flechtheim Paul Cassirer segítségével már 1913 őszén megnyithatja düsseldorfi galériáját az Alleestrasse 7.-ben. A felesége megbocsát neki. És ő is saját magának. Az aprólékosan kidolgozott öngyilkossági terveket tehát ad acta teszi. Még az életbiztosítási díjat is gond nélkül tudja fizetni. Flechtheim lett a modern művészet egyik legjelentősebb galéristája – pedig 1913-ban Cézanne és Picasso mellett volt kedvese, Nils de Dardel csúf képeit is kiállította. És *Der Querschnitt* címen elindította Németország talán legszabadabb szellemű, a kor keresztmetszetét bátran bemutató folyóiratát. A lap épp bátorsága miatt válhatott olyan kortalanná, mint a művészet, amelyet Flechtheim úgy szeretett.

*

Április 24-én, pontban este fél nyolckor Woodrow Wilson amerikai elnök megnyom egy gombot a Fehér Házban lévő íróasztalán, s ezzel mintegy távirati úton jelet küld New Yorkba. Ezzel a frissen elkészült Woolworth Buildingben, a világ

legmagasabb épületében 80 000 égő gyullad fel. A New York-i sötétségben sok ezer látogató várt a megvilágosodás pillanatára. A világ legnagyobb világítótornya az ország bel-sejéből is látszik, sőt százmérföldes távolságból a nagy ha-jókról is. Amerika ragyog.

*

Április 20-a, Adolf Hitler 24 éves. Egy bécsi munkáskerület-ben, a brigittenauai Meldemannstrassén lévő férfiszállás kö-zösségi termében ül, és akvarelleket fest. A szobája túl szűk. A szálláson 500 személynek van egészen kis méretű, egy-személyes szobája: egy ágy, egy ruhafogas, egy tükör, amely előtt Hitler reggelenként a bajuszát ápolja. Egy éjszaka 50 heller. Aki – mint Hitler – tartósan itt lakik, minden szom-baton tiszta ágyneműt kap. Napközben a szállás legtöbb la-kója a városban ténfereg munkát vagy szórakozást keresve, esténként azonban mind visszatódulnak. Napközben csak ke-vesen maradnak a szálláson, egyikük Adolf Hitler. Nap mint nap az úgynevezett írószoba egyik ablakmélyedésében gub-baszt – ahol a friss napilapok is megtalálhatók –, a bécsi lát-ványosságokat rajzolja és festi meg vízfestékkel. Vézna teste ősrégi, viseltes öltönyben; a szálláson mindenki ismeri a gya-lázatos történetet, hogyan nem vették fel a művészeti akadé-miára. Egy súlyos fekete tincs folyton az arcába hull, azt heves fejmozdulattal veti hátra. Délelőtt ceruzával elkészíti a rajz vázlatát, délután jön hozzá a festék. Este odaadja a papírla-pot a szállás egy másik lakójának, hogy adja el a városban. A legtöbb rajzlapot az 1. kerületben lévő Hofzeilén, Kühler műkereskedő asszony veszi át, vagy Schlieffer zsibáru-keres-kedő a Schönbrunnerstrasse 86.-ban. Hitler többnyire a Karls-

kirchét festi meg, olykor egy-egy motívumot a Naschmarkt-ról. Ha egy motívumnak sikere van, tucatszor is megfesti, rajzlaponként 3–5 koronát kap értük. Ám Hitler élére rakja a garast, nem issza el, mint a lakótársai, takarékosan, már-már aszketikusan él. Az alsó-ausztriai tejgazdaságnak van az író-szoba mellett egy fióküzlete, ott veszi Hitler a jóféle palackos tejet és a jihlavai parasztkenyeret. Ha pihenni akar, kimegy a schönbrunni kastély parkjába, vagy sakkozik. De többnyire nyugodtan üldögél naphosszat a festékeivel. Ha azonban a teremben politikai vitára kerül sor, mintha áramütés érné. Előbb-utóbb odavágja az ecsetjét, a szeme villámokat szór, és gyújtó hangú beszédek tart a világ züllöttségéről úgy általában, de különös tekintettel Bécsre. Túrhetetlen, ordít-ja, hogy Bécsben több cseh él, mint Prágában, több a zsidó, mint Jeruzsálemben, és több a horvát, mint Zágrábban. Hát-raveti fekete tincset. Verejtékezik. Hirtelen abbahagyja szó-noklatát. Leül, és tovább festegeti akvarelljeit.

*

A *National Geographic* áprilisi számában az emberiség elő-ször láthatja a világ egyik csodáját. Machu Picchut, az inkák bűvös városát a Yale Egyetem és a National Geographic So-ciety közös expedíciója fedezte fel. Az expedíció vezetője, Hiram Bingham készítette az első fényképeket a szédítő ma-gasságban, a dúsan burjánzó növényzetből hirtelen előbuk-kanó, varázslatos perui város romjairól. A *National Geogra-phy* az egész számot az ásatásoknak szenteli: 250 fotót közöl a magazin, melynek szerkesztőségét, mint a cikk előszavá-ban írja, ámulatba ejti, lelkesedéssel tölti el, izgalomba hozza ez a „csoda”. Hogy aztán így kiáltson fel: „Milyen rendkívüli

emberek lehettek, akik ilyen várost építettek a hegycsúcson, a puszta kezükkal, csak kőből!" A Machu Picchu az Andokban, 2360 méteres magasságban, a 15. században épült, akkor, amikor Firenze a virágkorát élte, Leonardo pedig a *Mona Lisát* festette. A teraszosan épült városban mind a mai napig tökéletesen működik az esővizet elvezető rendszer.

*

A berlini *Die Aktion* folyóirat „apagyilkosságra” szólít fel, pedig a felhívás szerzője, Otto Gross nem is tudja, hogy ugyanekkor Sigmund Freud éppen ennek elméletén dolgozik Bécsben. Gross a dolgozatában tanácsokat osztogat, „hogyan győzhető le a kulturális válság”. És a legfontosabb: „Napjaink forradalmára, aki a pszichológia és a tudattalan segítségével a nemek kapcsolatát egy szabad és boldogságot ígérő jövőben képzei el, küzd a nemi erőszak eredeti formája, az apa és az apai jog ellen.” (Az év végén, és ez nem vicc, Gross a saját apja utalja be a pszichiátriára.) Ugyanebben az évben látható a moziban Asta Nielsen *Az apák bűnei* című filmje. És Franz Kafka azt írja új kiadójának, Kurt Wolffnak Lipcsébe, hogy első elbeszéléskötetének a *Fiak* címet gondolta ki. Gottfried Benn második verseskötetének viszont, amelyik ebben az évben nem Kurt Wolffnál jelenik meg, mert ő nem szereti Benn verseit, hanem egy Meyer nevű kis kiadónál Wilmersdorfban, valóban *Fiúk* a címe. Nem csoda hát, hogy amikor április 3-án a hamburgi Blohm & Voss hajógyárban vízre bocsátják a világ legnagyobb, 54 282 bruttóregisztertonna és 276 méter hosszú utasszállító hajóját, a *Vaterland* (azaz szülőföld, apáink földje) névre keresztelik.

*

Ugyanezen az április 3-án Franz Kafka menthetetlenül betegnek érzi magát, és ezt írja barátjának, Max Brodnak: „Az olyan képzetek, hogy például elterülve fekszem a földön, felszeletelve, mint egy sült hús, és kezemmel odanyújtok egy darab húst egy kutyanak a sarokban – az ilyen képzetek fejem napi táplálékát képezik.” A naplójába pedig: „Szüntelenül egy széles hentesbárd képzete, amely nagy sebesen és gépies szabályossággal oldalról belém hatol, és egészen vékony szeleteket vág le belőlem, amelyek a gyors munka közben csaknem összegöngyölödve penderülnek odébb.” Ez így nem lehet tovább. Barátait nyugtalanítja, maga Kafka is komolyan fél, hogy megtévelyodik. Alig alszik, fáj a feje, és súlyos emésztési problémái vannak. Írni már egyáltalán nem tud – legfeljebb leveleket Felicének Berlinbe. De ez is nehezebb lett azóta, hogy az eszményi nőalak hús-vér nővé változott, aki mellett ő, Kafka csüggedten reszketett, amikor Berlinben találkozott vele. Teljesen kikészült. Itt is: burn-out, illetve „neurasténia”. De Musillal ellentétben Kafka nem megy orvoshoz. Öngyógyításba fog. Április 3-án felkeresi a Dvorský kertet Nussliában, egy külső munkáskerületben, és felajánlja, hogy segít gyomlálni. Ritkán hozott ehhez hasonlóan életrevaló döntést: a földbe kapaszkodik, amikor inog a talaj a lába alatt.

Választhat a virágok és zöltségek között. És Kafka természetesen a zöltségágyást választja. Április 7-én kezd, késő délután, miután a biztosítónál befejezte a munkát. Szemerkél az eső. Kafka gumicsizmát húz.

Nem tudjuk, hányszor járt a kertészetben. Csak azt, hogy április végén miért old kerekét pánikszerűen. A kertész lánya

a bizalmába fogadja: „Nekem, aki a munkával akarom gyógyítani a neuraszténiámat, azt kell hallanom, hogy a kisasszony bátyja, Jannak hívták, és ő volt a tulajdonképpeni kertész és az öreg Dvorský valószínű utóda, sőt már tulajdonosa a virágoskertnek, két hónappal ezelőtt, huszonnyolc éves korában melankóliájában megmérgezte magát.” Tehát még ott is a halálos melankólia fenyeget, ahol lelki gyötrelmeire gyógyulást keres. Kafka feldúltan hagyja el a nuslei lankát és a kertészetet. Nincs nyugalmas hely, sehol.

*

Április 3-án Lyonel Feininger is vidékre kívánczik. A szüleitől örökölt gének, a természet és a sors azonban szerencsésebb mentális diszpozícióval áldották meg. Weimarban, ahol felesége, Julia folytatja egyetemi tanulmányait, kerékpárra száll, és elindul dombnak fel a kora tavaszi tübingiai tájban. „Délután esernyővel és egy rajztömbbel felkerekedtem Gelmerodába; ott másfél órán át rajzoltam, mindig csak a templomot, csodálatos.” Többet nem tudunk róla. Feininger a képei nyelvén beszélt. Ám ez az 1913. április 3-i felfedezés döntő jelentőségű az életművében. Rajzok százait készíti majd a kicsi, jelentéktelen gelmerodai falusi templomról, és a következő évtizedekben húsz festményt. Még akkor is, amikor pedig már rég elhagyja Németországot és a Bauhaust, emlékezetből új és új víziókat teremt Gelmerodáról. Már a templomtoronyról készített első vázlatok után azt írja feleségének, Juliának: „Az utóbbi napokban odakint dolgozva szabályosan eksztázisba esem. Ez jóval több puszta megfigyelésnél és megállapításnál, ez mágneses összezárodás, megszabadulás minden köteléktől.” A mintegy 40 tanulmányból hamarosan

elkészül az első, *Gelmeroda I*-nek nevezett festmény, mintha mindjárt az első pillanattól fogva tudta volna, hogy számtalan verzió fogja követni, csak 1913-ban még kettő. Nagyon expresszív kép, Franz Marc és a futuristák vonalainak vad keveréke. Vagy ahogy Feininger maga látta: „Tíz napja vigyorg rám egy szénnel vászonra felskiccelt kép, amelyre egyre vágyakozóbb pillantásokat vetek: a gelmerodai templom.” Lyonel Feininger életművében a kis templom meghatározó művészi fordulóponttá válik. Sőt talán: az expresszionizmus katedrálisává (ami senkit nem akadályozott meg abban, hogy száz évvel később „autópálya-templomot” csináljon belőle).

*

Április 30-án a cenzúra betiltja Frank Wedekind darabját, a *Lulut*. Thomas Mann, akit épp nemrég választottak a cenzúratanács tagjává, pozitív értékelést ír a darabról. De leszavazzák. A tanács 23 tagjából 15-en erkölcsi okokból a darab betiltására voksolnak. Thomas Mann tiltakozásul kilép a cenzúratanácsból.

*

Április elején, amikor Franz Kafka munkába áll a zöltségkerteszetben, Stefan George becsönget Ernst Bertramhoz, Thomas Mann barátjához. George ekkor már München és az egész birodalom mitikus alakjának számít. Csodálatos költő, döbbenetes szépségű versek alkotója, ugyanakkor siheder tanítványok körének titokzatos középpontja. Régóta dolgozott önnön aurájának és imázsának megteremtésén, autorizált fényképei rizsporos hajjal, az ujján gyémántgyűrűvel, min-

dig profilban mutatják. Szemből túl parasztosnak találta magát. George az évszázad eleje óta rendszeresen ellátogatott Münchenbe, ilyenkor Karl és Hanna Wolfskehl vendégszobájában lakott. Eleinte a Leopoldstrasse 51.-ben, aztán a Leopoldstrasse 87.-ben, végül, így 1913-ban is, a Römerstrasse 16.-ban, ahol két szobát a saját elképzelése szerint rendezhett be. Wolfskehlék távol tartották Georgétól a nem kívánatos rajongókat, és szabályozott mederbe terelték a bejárást a költőhöz. Űgyesen menedzselték titokzatos albérlőjük fellépéseit. De ezen az április 3-án George csak ifjú tisztelőjével akar találkozni. Bertram azonban Rómában van. Helyette az 1885-ben született Ernst Glöckner nyit ajtót. Glöckner zavarodottan és megrendülve írja barátjának, Bertramnak Rómába: „Csak azt kívánom, bár sose találkoztam volna ezzel az emberrel. Amit ezen az estén tettem, azt sehogyan nem tudtam befolyásolni, mintha transzban lettem volna, az ő akaratát hajtottam végre, játékszer voltam a kezében, egyszerre szerettem és gyűlöltem.” Ennél őszintébben nemigen írták le Stefan George, a költő és önjelölt próféta személyes, diabolikus csáberejét, mint önvádjaiban a 28 esztendőös Glöckner. Attól fogva Glöckner, Bertram, a lángoló George-rajongó és a 45 esztendőös George homoerotikus szerelmi háromszögben él. Ezekben a napokban George *A szövetség csillaga* című verseskötetén dolgozik. Ebben kísérletet tesz arra, hogy a perdasztiát és a fiatal férfiak beavatását a „titokba” szentséges kultusszá magasztosítsa. *A szövetség csillaga* a George-kör alkotmánya lesz.

*

A futurizmus az orosz vidéken haknizik: Majakovszkij felolvasóköriúton vesz részt David Burljuk és Vaszilij Kamenszkij

futurista művészekkel. A vidékiekre főleg a futuristák öltözködési stílusa tesz mély benyomást. Futurizmus? Ez mind szép és jó, így szólhat az 1913-as jelszó, de tessék legalább rendesen felöltözni! Amikor Szimferopolban Majakovszkij sárga-fekete csíkos ingben lép színpadra, a felháborodott nézők még csak azt kiabálják, hogy: „Le vele! Le vele!” Úgy-hogy Majakovszkij ezen az estén nem is veszi fel rózsaszínű szmokingját, amelyet előző este, Harkovban viselt. De arról Szimferopolban sem hajlandó lemondani, hogy lovaglőostorral csapkodva deklamálja a verseit. A helyi lapok meg vannak rökönyödve. Ám ezzel a futuristák tudatosan számoltak. A sajtó ellenállása nélkül úgy éreznék, hogy valamit nem jól csinálnak. Amikor Kazimir Malevics egy demonstratív sétát tesz a Kuznyeckij hídon, a moszkvai városközpont egyik kedvelt találkahelyén, előtte fellármázza a városi lapokat, amelyek aztán felháborodottan számolnak be a provokatív sétáról. A provokáció abban áll, hogy öltönye gomblyukába egy fakanalat tűzött. A futuristák ezzel tulajdonképpen egy – véleményük szerint – nevetséges divat ellen kívánnak demonstrálni, a morbid esztéták ugyanis Oscar Wilde emlékére még mindig krizantémot viselnek a gomblyukukban, de ez tévút. A királyi út, így a rikítóan tarka futuristák, ehelyett a jövő féktelen ünneplése.

*

Kis csúcstalálkozó az Ainmillerstrassén. Paul Klee felkeresi Gabriele Müntert és Wassily Kandinskyt, akik az Ainmillerstrasse 36.-ban vállvetve próbálják előrevinni a festészet ügyét. Szerelmük tetőfokán, 1906-ban Münter és Kandinsky bejárta Itáliát és Franciaországot, mindketten csillámló olaj-

tanulmányokat festettek a tengerről, s ezek annyira hasonlítanak egymásra, hogy mind a mai napig nem tudjuk, melyikük melyiket festette. Most, hét évvel később kezük és stílusuk már elvált, ágytól is válófélben vannak. Kandinsky ellebeg a színesen izzó absztrakció felé, Gabriele Münter – festészetével – marad két lábbal a földön, képein a fekete vonalak úgy fogják körül a színeket, mint ólom az üveget a régi templomablakokban. Paul Klee is így festi meg, amikor az meglátogatja a művészpárt. Szögletes profil, merev nyak, egyenes bajusz, a háttérben a falon csupa Kandinsky- és Münter-kép. És a képen Klee papucsban van, annyira otthonosan érzi magát. Áprilisban ebben az évben még hó borítja München utcáit, így Kleenek barátaihoz menet valószínűleg átázott a cipője. Jólesik belebújni a háziasszony meleg mamuszába. Talán ez a barátságos kis gesztus veszi rá arra, hogy végre engedjen, amikor Gabriele Münter újból megkérdi, megfesthetné-e már egyszer végre az arcását. A cipőjének amúgy is órákig száradnia kell még, gondolhatja Klee, és sztoikus nyugalommal megadja magát a sorsának. Úgy is néz ki ezen a képen, amely mind a mai napig bepillantást enged nekünk a Kék Lovas lelki életének e meghitt pillanatába.

*

Ausztria–Magyarországnak esélye sincs a franciák offenzív játékával szemben: április 14-én a francia Max Decugis a madridi teniszbajnokságon három szettben: 6:4, 6:3, 6:2-re legyőzi az osztrák Ludwig Salm grófot.

*

Hogyan lehet Amerikából a leggyorsabban Európába jutni? A *Telefunken Zeitschrift* 1913. április 11-i számában beszámol „az első szikratávíró sikeréről Németország és Amerika között”. Ezt írja: „A kísérletek sikeresnek bizonyultak, ugyanis feltalálása óta első ízben sikerült szikratávíróval üzenetet továbbítani az óceánon át a New York–Berlin vonalon. Az áthidalt távolság kb. 6500 kilométer.”

*

Áprilisban az S. Fischer Kiadónál megjelenik az 1913-as év nagy bestsellere: a fürthi Bernhard Kellermann *Az alagút* című könyve. Egy hónap alatt 10 000 példányt adnak el belőle, fél év után már 100 000-et. (Összehasonlításképpen: Thomas Mann *Halál Velencében* című elbeszélése 1913 februárjában jelent meg, az év folyamán alig 18 000 példány kelt el belőle, és a harmincas évekig kell várni, mire kinyomtatják a 100 000. példányt.)

Az alagút egy New York és Európa közötti alagút építéséről szól; mélyen az Atlanti-óceán alatt ásnak egymás felé az embertömegek. Milyen örült egy könyv: realizmussal elegy science-fiction, társadalomkritika és mérnökromantika, a haladásba vetett kapitalista hit és megfáradt apokaliptiszvárás. A föld alatt beszakadnak az alagutak, sztrájkokra kerül sor, tombol a harag, a nyomorúság, a föld fölött tűzsdetervék, házassági álmok, kijózanodások. Aztán 24 év elteltével – sok ezer méterrel az Atlanti-óceán alatt – az európai és az amerikai építőmunkások kezét nyújthatnak egymásnak. Sikerült! Két évvel később elindul az első föld alatti interkontinentális vonat – 24 óra alatt teszi meg az utat, de senki nem akar felszállni rá. Mert a fejlődés túlhaladt rajta. *Az alagút*,

amely egykor technikai utópia volt, most megható múlt – már régóta repülőgéppel röpködünk Amerikából Európába, ráadásul feleannyi idő alatt.

Ezért sikerül Kellermann-nak nagy művet alkotnia – megérti korának a haladásba, a technikai megoldhatóságba vetett hitét, ugyanakkor finom iróniával és a lehetséges iránti valóságos érzéssel hagyja mindezt meghiusulni. Egy hatalmas, utópisztikus projekt, amely megvalósul ugyan, de azon nyomban meghaladottá válik, s az emberek már csak tréfálkoznak rajta, miközben nem sok ezer méterrel az Atlanti-óceán alatt, hanem jóval fölötte kérnek paradicsomlevet a stewarddesstől. Védjük meg utópiáinkat a gyakorlat próbájától – így hangzik Kellermann bölcs üzenete.

*

Oskar Kokoschka elhatalmasodó szerelmi tébolyában nem ilyen okos. Almát, a nő utópiájának megtestesülését fizikai erőszakkal akarja belekényszeríteni a gyakorlat próbájába, amit ez esetben házasságnak hívnak. Alma ebben a kérdésben józanabb. Nem hisz benne. Ugyanakkor azt sem akarja, hogy Kokoschkának ebből a hajtóerőből származó minden energiája kárba vesszen. Ezért így szól hozzá: feleségül megyek hozzád, ha alkotsz egy igazi remekművet. Ettől a naptól fogva szeretőjének semmi más cél nem lebeg a szeme előtt. Vásárol egy vásznat, amelyet pontosan közös ágyuk méretére vág, 180 × 220 centiméteresre, hogy erre fesse majd meg élete fő művét.

Enyvet melegít, festéket kever, Almának modellt kell állnia, nem: modellt kell feküdnie. Mert a festménynek olyan-
nak kell mutatnia őt, ahogyan Kokoschka a legjobban szereti.

Meztelenül és vízszintesen. Alma Mahler – avagy a nő helyzete 1913-ban. Önmagát is mellé akarja festeni, de még nem tudja, hogyan. Ezt írja Almának: „A kép lassan, de biztosan halad a befejezés felé. Mindkettőnknek erőteljes, nyugodt az arca, a kezünk egymáséba fonódva, a szélén félkörben a tűzijátékszerűen megvilágított tenger, víztorony, hegyek, villám, a hold.” A képnek Oskar Kokoschka „mesterművének” kell lennie. És valami teljesen váratlan dolog történik: a kép csak-ugyan Kokoschka mesterműve lesz. De vajon ezért Alma feleségül megy hozzá?

*

Walter Gropius 1913-ban, a Deutscher Werkbund (a német iparosok, építészek, művészek szövetsége) évkönyvében jelentette *A modern ipari építészet* című dolgozatát. Benne tizennégy amerikai raktárépület és gabonasiló fényképét. Gropius ezeket tartja az új építészeti nyelv kvintesszenciájának: form follows function, a forma követi a funkciót. Ezeket a mérnökök funkcionális alapelvek szerint tervezték, egyszerű kockák, semmi ornamentika, semmi firlefranc. Ez újra „tiszt” építészet, mondja Gropius. Vagyis: „Az ipar hazájában, Amerikában olyan ipari létesítményeket építettek, amelyek sosem látott méltósággal fölékerekednek az ebben a műfajban épült legnagyobb szerűbb német épületeknek is. Olyan határozottan, olyan meggyőző erővel viselik építészeti arcukat, hogy a szemlélő nem is értheti félre az épület értelmét.”

MÁJUS

Meleg tavaszi éjszaka Bécsben: Arthur Schnitzler hevesen összeszólalkozik a feleségével, és május 25-én arról álmodik, hogy agyonlövi magát. De ebből nem lesz semmi. Ugyanaznap éjjel azonban Bécsben agyonlövi magát Redl ezredes, mert rábizonyítják, hogy kémkedett. Ugyanaznap éjjel Adolf Hitler Bécsben szedi a sátorfáját, és felszáll a müncheni vonatra. A Die Brücke művészcsoporthoz tartozók feloszlik. Párizsban Stravinsky a Le sacre du printemps bemutatóját ünnepli – itt találkozik először későbbi szeretőjével, Coco Chanellel. Brecht unatkozik az iskolában és kalapál a szíve. Ezért versírással adja a fejét. Alma Mahler először szöki meg Oskar Kokoschkától. Rilke összevész Rodinnal, és nem jut ideje az írásra.

Boy Chapel és Coco Chanel

ENNEK IS ELJÖTT AZ IDEJE: Max Weber megtalálja a kulcsszót: „a világ varázstalanítása”. A szociológiai alapfogalmakról szóló esszéjében arról ír, hogy mi a fontos a társadalom kapitalista struktúrájának – és ehhez hozzátartozik a technizálása, tudományosítása és racionalizálása mindannak, ami korábban csodának számított. „A világ varázstalanítása” azt jelenti, Weber saját szavaival, hogy az emberiség azt hiszi, precíz számítással mindent az uralma alá hajthat. Mindazonáltal Weber saját teste ellenáll a diétatáblázatok számításainak. A 49 éves Weber 1913 tavaszán felesége, Marianne nélkül elutazik Asconába, hogy ott kikúráltassa magát gyógyszerfüggőségéből és alkoholizmusából. Így varázstalanítva akarja helyreállítani külső „szépségét”. De reménytelen vállalkozás. Noha Asconában böjtöl, „vegetáriánus kajával” diétázik, ahogy „édes Pofinak”, a feleségének írja. De minden hiába. „A rengő polgári párnák nem tágítanak. A Teremtő-

nek alighanem ez volt velem a terve.” Kövér marad hát, mert ez eleve így volt kiszámítva. Tehát már az ő esetében is inkább tervről, mint teremtésről beszélhetünk. Így talán a saját súlyproblémája lesz az alapja a 20. század egyik legfontosabb jel-szavának.

*

Oskar Kokoschka számára kemény megpróbáltatással kezdődik a hónap. Május 1-jén ezt írja Alma Mahlernek: „Nem lesz könnyű ez a mai napom, merthogy nem kaptam tőled levelet.”

*

1913 egész tavaszán át tart a szerelmi románc Gottfried Benn, egy lelkész fia és Else Lasker-Schüler, a zsidó költő között, utóbbi Benn *Hullaházának* haláltáncával egy időben jelenteti meg ábrándos *Héber balladák* című kötetét. 1913. május 3-án Else ezt írja Franz Marcnak Sindelsdorfba: „Megint igazán szerelmes vagyok.” Mégpedig: dr. Bennbe.

Marc, akivel Else csak 1912 decemberében ismerkedett meg, és aki nem sokkal később már meg is hívta a költőnőt a sindelsdorfi falusi idillbe, Lasker-Schüler bizalmasa lett. Else nemcsak a Kék Lovasának nevezte őt, hanem mindenekelőtt Rubennek, a féltestvérének. Orientális fantáziabirodal-mában senki más nem került vele ilyen szoros rokoni kapcsolatba. Karl Kraus volt az ő dalai lámája, második férjét Georg Lewinről átkereszteli Herwarth Waldenre (férje, amikor el-hagyja, ezt a nevet azért megtartja), Oskar Kokoschka az ud-vari Trubadúr, Kandinsky a Professzor, Tilla Durieux a Fe-kete Leopárd – Benn pedig Giselheer lesz, a pogány, a barbár Nibelung.

Azokat a férfiakat, akiknek tesztoszteron csörgedezett az ereiben, az egzaltált rajongó és kaotikusan lángoló Lasker-Schüler poétikus szívüknél fogta meg, és soha nem is sejtett magasságokba röpítette őket. Azokat a férfiakat azonban, akik visszarettek a túl sok nőiességtől – köztük Rainer Maria Rilket és Franz Kafkát –, inkább elijesztette túláradozó nőiességével, menekülésre készítette őket. Korának asszonyai nap-pal megvetették ezt az ápolatlan *femme fatale*-t a hanyagság-ért, felelőtleniségéért, zabolátlanságáért – de esténként, amikor férjük elment inni egyet, ők pedig magányos karos-székükben ülve valami magazint lapozgattak, titkon irigyel-ték. Csak Rosa Luxemburg csodálta őt feltétlenül, és 1913 for-ró nyári hónapjaiban tüntetőleg együtt rőtta vele az utcákat.

Egy májusi estén tehát Else Lasker-Schüler szerelem-ügyi közleményt ír Franz Marcnak Benn tárgyában: „Ha ez-redszer esem is szerelemben, a csoda minden alkalommal új, a dolog régi természete azonban, ha másvalakivel esik meg. Képzeld, tegnap volt a születésnapja. Küldtem neki egy aján-dékokkal teli dobozt. Giselheernek hívom. A Nibelungokból.” Marc azonban, vagy mert a felesége megakadályozza benne, vagy mert már őt is kimerítették fárasztó berlini barátnője szerelmi kalandjai, csak néhány hónap múlva válaszol. Mire Else postafordultával visszaírja neki: „Örülsz az »új szerel-memnek« – veted oda könnyedén, és nem is sejtet, hogy in-kább sírnod kellene velem, mert az kihunyt már a szívemben, akár egy görögtűz, egy tűzkerék, amely végigszáguhdott raj-tam.” Ne feledd: hamar válaszolj, ha Else Lasker-Schülernek egy új szerelemhez akarsz gratulálni, különben már csak az elmúlthoz teheted.

Gottfried Benn és Else Lasker-Schüler kapcsolata elein-te olyan volt, mint amikor egy gyorsvonat és az Orient exp-

ressz egymás felé száguld, összecsattan, és valami művészi, gőzölgő képződmény jön létre acélból és vérből. A végén, őszszel már csak romokat és hideg füstöt látunk. A közben eltelt kilenc hónap alatt születtek meg a 20. század legszebb, német nyelven írott szerelmes versei.

Mindent tudunk erről a szerelemről, és semmit sem tudunk róla. Mert a dátumok bizonytalanok, vitatottak, a berlini kezdetet ugyanolyan homály fedi, mint az őszi szakítást, talán a Hiddenseenél – és mégis mindent tudunk az érzelmeikről, mert szerelmüket nyilvános love storyként élik meg, verseket írnak egymásnak, egymáshoz, egymásról, melyek a *Sturm*-ban, a *Fackel*-ben és az *Aktion*-ban, a kor mértékadó folyóirataiban jelennek meg. Benn, a „majom-Ádám” vonzalma a „legbarnásabb” „Ruthhoz”, az ősasszonyhoz. Párját ritkító vonzalom keríti hatalmába mindkettőjüket, csatározások következnek, hierarchiaharcok, forró esküdözések, sértések, pofozkodások. A kezdeteknél Else így ír: „A kevély Giselheer király / lándzsájával eltalált / szívembe döfött.”

Kivételesen lényeglátó pillantásával sikerül megrajzolnia Benn egyik leggyorsabban elkészült és legtisztább portréját, egy másodperccel alatt papírra vetett tusrajzot: horgas orr, nagy hullófej, évszázadok minden terhét viselő szemhéj. És lent, a mellén a Nibelung egy orientális csillagot visel ékszerként. Az *Aktion* 1913. június 25-i számában jelenik meg, alatta Lasker-Schüler szövege *dr. Benn*-ről: „Lemegy kórháza boltíves pincéjébe, és felvágja a halottakat. Nem tud betelni a titokkal. Azt mondja: 'a halott, az halott.' Evangélikus pogány, bálványfejú keresztény, héjaorral és leopárdszívvvel.” Közvetlenül mellette Benn egyik verse jelenik meg, *Alaszka*-ciklusának nyolcadik darabja, amely már címében tisztázni szeretné, hogy itt a hidegség viselkedéséről van szó. És az

egyszerűség kedvéért első szerelmes versének címe az imádott költőnőhöz: *Fenyegetések*.

Úgy szeretkezek, mint az állat.

Minden eldől az első éjszakán.

Fogam közé veszem, amire vágyom.

Címerem: hiéna, tigris és keselyű.

Else Lasker-Schüler válasza a *Sturm* következő számában jelenik meg *Giselheerne*, a *Tigrisnek* címmel: „Mindig magammal hordlak / fogaim között.” És a berlini művészvilág szájtátva figyel, hogyan ünnepli egymást a két külön. A jó modorú doktor úr, szoros nyakkendőcsomójával és mindig fertőtlenítőszagú kezével, hiszen azzal mossa meg a kezét, mellyel az imént még hullákban kotorászott. És a kétszer elvált, gyermekét egyedül nevelő, elnyűtt ruhákban járó nő, nyakán és csuklóján bizsu, láncok, fülében fülbevaló. És mivel szüntelenül egy rakoncátlan tincset kell kisimítania a homlokából, folyvást csörgög-zörgög. „Akkor, de később is, ha az ember végigment vele az utcán, mindenki megtorpant, és utánanézett” – írta később Benn. És ha éppen nem együtt rótták az utcákat, akkor nyilvánosságra hozták minden, egymásnak írott lángoló vallomásukat, udvarlásukat, ellenérzésüket. Else Lasker-Schüler legnagyobb diadala az volt, amikor Benn, mint Giselheer király Juszuf herceg udvarába, betelepített Else birodalmába. Benn katonai aktájában olvashatjuk, hogy már 1912 nyarán fantáziált valamit egy „vándorveséről”, amely akadályozza a lovaglásban. Sem az ő korában nem volt, sem napjainkban nincs ilyen vese. Benn-nek soha nem is volt vele semmi baja, de ez az agyszüleménye segített neki belső nyugtalanságát poétikus diagnózissá alakítani.

Benn-nek sikerült kitörnie a katonaság világából, szeretőjével kóborolt az éjszakában, megtanult szeretni, megtanult élni, padlásszobákban, pincékben. Amikor elmúlnak a kávéházakban, manzárdszobákban és kapualjakban eltöltött téli éjszakák, és Berlinben, akár valami lázat okozó vírus, felüti a fejét a tavasz, nagyon is el tudjuk képzelni, ahogy a Havel partján üldögélnek kettesben a nádasban, fejük felett a holddal, Else Benn kezével játszik, Benn Else hajfürtjeivel, aztán versre fakadnak: „Ó, édes ajkán túl sokat ismertem meg a gyönyörökből.”

Végül azonban, amikor már megvívta a harcát, Else így írt: „Én a szívemmel harcolok, ő a fejével.” A nagy protestáns–zsidó megbékélés programja, amellyé szerelmüket stilizálták – az egyik oldalon Juszuffal, a thébai herceggel, ahogyan Else önmagát nevezte, a másikon a Nibelungokkal –, megbukott. Elsének a „Nibelung-hűség” értelmetlen hűséget jelent, egy rossz ügy melletti kiállást. Kezdetről fogva tudta tehát, hogy mibe bonyolódik ezzel a szűrős tekintetű, kopaszodó halántékú orvossal. Mégis, amikor bekövetkezik a vég, a költőnő kifordul önmagából, ahogy korábban és később egyetlen más férfi miatt sem tette. Önmagát a zsidó nép prófétájának tartja – és szüksége van a pomádés hajú, lábán kamáslit viselő Benn doktorra, mint az ő orientális világának tökéletes ellenpontjára, a germánság megtestesítőjére. Ám az ifjú Nibelung odébbáll, a már nem egészen fiatal zsidó nő pedig kétségbeesetten magára marad. Állandó láz gyötri, altesti gyulladások, fájdalmak. A dr. Gottfried Benn okozta lelki fájdalmakra dr. Alfred Döblin 1913 őszén morfiumot ír föl neki.

*

Franz Kafka pedig így ír Else Lasker-Schülerről Felicéjének a messzi távolba: „Nem szenvedhetem a verseit, olvasásuk közben unalmon kívül semmi mást nem érzek, mert üresek, legfeljebb még ellenszenvet művi pompájuk miatt. Ugyanezen okból a prózája is fárasztó nekem, vaktában cikázik benne ide-oda a túlfeszített idegzetű nagyvárosi nő. (...) Persze, nincs jól, második férje elhagyta, ahogy tudom, nálunk is gyűjtenek neki; öt koronát kellett adnom, bár a legcsekélyebb együttérzés sem volt bennem; valójában nem tudom, miért, de mindig csak egy éjjelente kávéházzal kávéházra bolyongó iszákos nőnek tudom elképzelni.”

*

A *Mona Lisának* még mindig nincs nyoma. J. P. Morgan amerikai milliárdos „Leonardo” aláírással levelet kap egy örültől, aki azt állítja, hogy tudja, hol van a kép. Morgan titkárnője kidobja a levelet.

*

„Az élet túl rövid, Proust pedig túl hosszú” – fogalmaz csodálatosan precízen Anatole France 1913-ban, *Az eltűnt idő nyomában* első kötetének megjelenésekor. Ő tehát már akkor „túl hosszúnak” találja Proustot, amikor a többi hat kötet még meg sem jelent. Senki, még maga Proust sem sejtette, hová vezet aprólékos kutakodása az emlékezés mélységeiben. A könyv kísérlet arra, hogy a nyelvbe száműzze a múltat – a rohanó idő ellenében.

*

Bécsben Sigmund Freud meg van hatódva a saját könyvétől: „Most a *Totemen* dolgozom, és az az érzésem, hogy ez lesz a legnagyobb, legjobb és talán az utolsó jó művem.” És valami egészen nagy célt tűz ki maga elé. Az utolsó mondat így hangzik: „Kezdetben vala a tett.” Így kíván végre szembefordulni a bibliai „Kezdetben vala az igé”-vel, és megalapozni új civilizációs elméletét. Oidipusz apagyilkossága a fejlődés történetének ősmozzanata – Freud legalábbis így látja 1913 tavaszán. Májusban ezt írja egy bizalmasának: „A kongresszus előtt, az *Imago* augusztusi számában jelenik meg az írás azzal a céllal, hogy mindent, ami árja-vallási, lemetsszek róla.” C. G. Junggal és a pszichoanalitikusok zürichi csoportjával való szakítása után Freud az egész év folyamán szorongva várja a Pszichoanalitikai Társaság szeptemberi kongresszusát, amikor is az ellenséges csoportok egy asztal köré kényszerülnek majd. Ő pedig tisztában van vele, hogy a *Totem és tabu*, ez a kereszténységgel szemben megfogalmazott elmélet, amelyen lázasan dolgozik, megpecsételi a szakítást Junggal és a tanítványával.

*

Rudolf Alexander Schröder 1913 kora nyarán Itáliába utazik, ahol az Apuáni-Alpokban, magasan az erdők borította Serchio-völgy fölött, egy régi parasztházban lakó Rudolf Borchardttal találkozik. Borchardt, miközben Schröderrel beszélget, rögtönözve, dór nyelvjárásban egy görög disztichont firkant egy postai levelezőlapra, tréfás üdvözlésként Hugo von Hofmannsthalnak. „Én örültem, hogy úgy hozzátvetőlegesen megértettem valamit a versből – írta Rudolf Alexander Schröder –, neki viszont olyan testhezálló volt a halott,

távoli nyelv, akár a saját anyanyelve.” Hofmannsthal pedig, ezt hozzá kell tennünk, azonnal megérti a levelezőlapot, mint ha csak egy bécsi kocsisal diskurálna (akivel, való igaz, sose diskurált volna).

*

Május elején Rudolf Steiner ezt írja édesanyjának: „És egyre fenyegetőbbben közeleg a háború.” De nem ér rá ezzel foglalkozni. Fel akarja végre építeni az antropozófia központját, az úgynevezett Johannesbaut.

Miután a Münchenbe megálmodott épület terveit az építési hatóság végérvényesen elutasította, május 18-án Stuttgartban felszólal a hívei előtt, és kijelenti, hogy mindennel, ami új, okvetlenül kerülni kell Münchent, mivel a város elhalófélben van (ha ezt Oswald Spengler hallotta volna müncheni dolgozósobájában, ujjongott volna örömeiben).

Steiner tehát kijelenti: „Az új kultúrák sosem tudtak beleilleszkedni ebbe a halódó környezetbe.” Régóta érzi már, hogy a Bázeli melletti Dornbach a megfelelő hely éppen virágzásnak induló projektjéhez. De még nem jött el az ideje.

Eddig az antropozófia központja Berlinben volt, a Motzstrasse 17. hátsó udvarában. Ott lakott Rudolf Steiner Annával, a feleségével, ő azonban ragaszkodott hozzá, hogy híve és szeretője, Marie von Sivers is odaköltözzön hozzájuk. Az ilyesmi persze hosszú távon nem szül jó vért. A hátsó udvari házban valamifajta start-up hangulat uralkodott: bútor alig volt, néhány asztal, könyvek, egy ágy. Szünet nélkül hallani lehetett a titkárnő kopácsolását a Remington írógépen. Rudolf Steiner nagy nyomás alatt itt írta egyik előadását a másik után, órákig csiszolgatta téziseit a lelkek és a világ, a kereszténység és a 19. századi szellem állapotáról, míg a mellette

lévő „iroda” azzal foglalatoskodott, hogy megszervezze előadókörútjait keresztül-kasul egész Európában. Steiner és Marie von Sivers az év csaknem kétharmadában úton volt – ha pedig Steiner Berlinben tartózkodott, az emberek a Motzstraséra zarándokoltak, segítséget és megvilágosodást remélve a mestertől. Naphosszat tartó fogadóórák a kevéssé ünnepléses környezetben, a látogatók kárpitozott székeken ülve várakoznak, aztán bejutnak egy kis szobába, ahol Steiner többnyire még az utolsó útja után ki sem csomagolt bőröndök között ül. És mégis mindenkit megnyer magának empátiájával, odafigyelésével. Hiszen valamennyien csak egy kis megértésre vágnak neuraszténiának álcázott világfájdalmukban. Tudjuk, hogy Hermann Hesse egyike volt azoknak a megváltásra vágyóknak, akik audienciát kaptak Steinernél, Franz Kafka úgyszintén. Robert Gerhardt jóvoltából pedig elég pontosan tudjuk, hogyan zajlottak ezek a rövid találkozások: „Rudolf Steinert Kafka kérde: »Ami bennem dül, ki érti?« / Mire Steiner csendesén: »Én értelek teljesen.«”

*

Végre itt a tavasz! Friedrich Braun középiskolai tanár és felesége, Franziska büszkén tolják a babakocsit a müncheni Hofgartenben, december óta egy kicsi Eva szülei. Eva Braun hat hónapos, amikor május 25-én, vasárnap a 24 esztendőes Adolf Hitler a városba érkezik.

*

Azon a vasárnapi reggelen, amikor Hitler elutazik Bécsből, a város valósággal megdermed a sokktól: az Osztrák-Ma-

gyar Monarchia egyik legmagasabb rangú katonájára és titkosszolgájára, Alfred Redl ezredesre éjjel rábizonyítják, hogy kémkedett, mire háromnegyed kettőkor szállodájában föbe lövi magát. A pisztolyt merő figyelmességéből bekészítették a szobájába, a Hotel Klomser 1-es szobájába, ahol mindig meg szokott szállni, cserébe csak az aláírását kérték egy papírra, amelyen elismeri bűnösségét. És a becsületét vesztett Redl megvárja, amíg a császári titkosszolgálat munkatársai nyugodtan távoznak a szobából, aztán meghúzza a ravaszt. Amikor Ferenc József császár hajnali négy órakor felkelvén értesül Redl katonai kémkedésének mértékéről és az éjszaka eseményeiről, nagyot sóhajt: „Ez volna hát az új kor? És ilyen kreatúrákat teremt? A mi időnkben ez elképzelhetetlen lett volna.” A lapokban elhelyeznek egy hírt, amely megpróbálja megőrizni a látszatot: „Alfred Redl ezredes, a prágai hadtest vezérkari főnöke pillanatnyi elmezavarában véget vetett életének. A kiemelkedően tehetséges tiszt, aki nagy karrier előtt állt, az utóbbi időben rendkívüli álmatlanságtól szenvedett.” A rémisztő hírt, miszerint Ausztria–Magyarország egyik legbefolyásosabb parancsnoka minden katonai tervet elárult az ellenségnek, így próbálták meg álmatlanság miatt elkövetett öngyilkosságnak feltüntetni. Bécs azonban nem számolt Egon Erwin Kischel, a *Bohemia* című lap fiatal riportérével. Kisch ezen a vasárnapon focicsapata, a *Sturm* és az *Union Holešovice* osztályozómérkőzése előtt hiába várja leggőlvészélyesebb emberét, egy Hans Wagner nevű lakatost. Mikor az aztán hétfőn magyarázkodik a csapatkapitánynak, Kisch megtudja, hogy Wagnernek vasárnap reggel a hadsereg parancsára fel kellett törnie egy magánlakást a hadtestparancsnokságon. Ott aztán különös dolgokat látott: női tüllruhákat, illatosított drapériákat, rózsaszín selyemtakarókat. Kisch egy

berlini újságban ügyesen elhelyez egy cikket Redl ezredes halálának valódi hátteréről, amit futballistája jóvoltából sikerült kiderítenie. Így a hadügyminisztérium már május 29-én, csütörtökön kénytelen közzétenni az egész igazságot a *Militärische Rundschau*-ban: „Folyó hó 24-éről, szombatról 25-ére, vasárnapra virradó éjjel a néhai Redl ezredes önkezeléssel véget ért életének. Redl akkor hajtotta végre cselekedetét, amikor cáfolhatatlanul rábizonyították súlyos bűneit: 1. Az őt pénzügyi nehézségekbe sodró homoszexuális kapcsolatát. 2. Bizalmas szolgálati iratok eladását egy idegen hatalom ügynökeinek.” A sors iróniája, hogy Redl ezredesről, akit a kémelhárításban szerzett érdemeiért nem sokkal korábban tüntettek ki a Vaskorona-rend III. osztállyal, s a hadsereg nagy reménysége lévén személyesen tett jelentést a császárnak és szoros kapcsolatban állt Von Moltke tábornokkal, a Német Birodalom vezérkari főnökével, hogy tehát erről a Redl ezredesről kiderült, hogy operettfigura. Az alacsony, ápolt, vörös hajú férfi egész vagyonát a szeretőire költötte, automobilt, lakást vásárolt nekik, saját magának pedig nap mint nap új parfümöket és hajfestékeket szerzett be. Pénzszerűkébe kerülén egy évtizede Ausztria–Magyarország minden felvonulási és terjeszkedési tervét, katonai kódját eladta Oroszországnak. Katasztrófa. A „Redl” név a korhadt, elöregedett, dekadens Monarchia szinonimájává, káinbélyeggé vált. Az ezredes fiverei, Oskar és Heinrich a megértő államtól engedélyt kaptak, hogy nevüket azonnal Oskar és Heinrich Rhodenre változtassák. A névvel együtt az ügyet is ki akarták törölni a város, az ország emlékezetéből, de minden hiába – Stefan Zweignek valahányszor eszébe jutott Redl ezredes ügye, „az iszonyattól elszorult a torka”. Redl ezredes ügye csak Egon Erwin Kisch, a botrány leleplezőjét avatta riporterlegendává.

Még is kapta a legnagyobb civil kitüntetést, amit Bécs adhat: a Café Centralban neki tartották fenn a legjobb asztalt.

*

Még egy hátborzongató lábjegyzet. Május 24-én éjjel, tehát azelőtt, hogy Redl ezredes főbe lőtte volna magát, Arthur Schnitzler azt álmodja, hogy agyonlövi magát: „Egy veszett kutya megharap, bal kéz, orvoshoz; félvállról veszi; kétségbeesetten távozom – agyon akarom löni magam – az újságban majd az áll: »mint egy nagyobb elődje...«, ami bosszant!”

*

Hitler és barátja, Rudolf Häusler, akivel együtt lakott a bécsi férfiszálláson, május 25-én kora reggel vonattal elmenekül Ausztriából, alighanem azért, hogy megússza a fenyegető katonai szolgálatot. Nem is sejtik, hogy a hadseregnek most kisebb gondja is nagyobb náluk.

Mindjárt első nap nyakukba veszik Münchent, szobát keresve róják a kora nyári utcákat. Élvezik, hogy a város milyen áttekinthető, csak 600 000 lakója van, Bécs 2,1 millió lakójával szemben, minden nyugodt, elégedett. A Schleißheimer Strasse 34.-ben, Joseph Popp szabómesternél hirtelen megpillantanak egy szerény táblát: „Kis szoba kiadó”. Hitler bekopog, Anna Popp ajtót nyit, megmutatja neki a szobát a harmadik emeleten balra, és Hitler azonnal kiveszi. Görcsös kézírással tölti ki a bejelentőlapot: „Adolf Hitler, bécsi festő.” Anna Popp a bejelentőlappal odamegy a gyerekeihez, a 12 éves Josefhez és a 8 éves Eliséhez, és megmondja nekik, hogy ezentúl csendesebben kell játszaniuk, mert új bérlőjük van.

A nyomorúságos szobáért Hitler és Häusler heti 3 márkát fizet. Hitler ugyanúgy él, ahogy Bécsben: nem iszik, nem hajkurássza a nőket, mindennap egy akvarell – olykor akár kettő is. Az Augustinerkirche helyett most a Marienkirchét festi meg. Különben minden marad a régiben. Két nap alatt sikerül festőállványt szereznie, és a belvárosban állítja fel.

Ha elkészül néhány városi látképpel, végigjárja a nagy müncheni sörkerteket, esténként a Hofbräuhausban próbálja eladni látképeit a turistáknak. Néha Paul Kerber, az ékszerész vagy a Schnell parfüméria a Sendlinger Strassén is eladja néhány képét.

Amint sikerül eladnia egy akvarellt, a 2-3 márkás díjat pereche vagy kolbászba fekteti, mert addig általában egész nap csak az éhkoppot nyelte. Ekkora összeggel viszont már lehet kezdeni valamit: egy liter sör 1913-ban 30 pfennigbe kerül, egy tojás 7 pfennig, egy fél kiló kenyér 16 pfennig és egy liter tej 22 pfennig.

Hitler mindennap pontban 17 órakor betoppan a lakásától nem messze lévő Heilmann pékségbe, és 5 pfennigért vásárol egy szelet fonott kalácsot. Aztán átmegy a srévizaví lévő tejboltba, Huberhez, és vesz egy fél liter tejet. Ez lesz a vacsorája.

Hitlernek, aki nem jutott be a művészeti akadémiára, akárcsak Bécsben, itt sincs semmilyen kapcsolata a város művészeti avantgárdjával. Nem tudunk róla, hogy megnézte volna Picasso, Egon Schiele vagy Franz Marc, vagyis az „elfajzott művészet” kiállításait, amelyek 1913-ban nagy furort váltottak ki Münchenben. Nemzedéke befutott művészeire Hitler, minthogy nem vették fel az akadémiára, egy életen át gyanakvással, irigységgel és gyűlölettel tekintett.

Amikor hazaér, bekopog Poppnéhoz egy kis forró vízért a teájához. „Szabad lesz?” – mondja mindig, ártatlan pillan-

tást vetve a teáskannára. Popp szabómesternek az idegeire megy a kérdés, olykor odaszól neki: üljön le, és egyen velünk, látszik, hogy kopog a szeme az éhségtől. De ez csak elriasztja Hitlert, fogja a teáskannáját, és visszavonul a szobájába. Az egész 1913-as év folyamán soha senki nem látogatja meg. Napközben festeget, éjszaka – Häusler, a szobatársa legnagyobb bosszúságára – 3-ig vagy 4-ig uszító politikai írásokat olvas, vagy útmutatókat, hogyan lehet képviselőként bejutni a bajor tartományi parlamentbe. A szabómester felesége egyszer meglátja, és azt mondja neki, hagyja ezeket az ostoba politikai könyveket, inkább fessen még több szép akvarellt. Mire Hitler azt feleli neki: „Kedves Poppné asszony, sosem lehet tudni, mire van vagy nincs szükség az életben!”

*

„Maga Berlin rendkívül ellenszenves – írja Ernst Reuter a szüleinek. – Csupa por és elképesztően sok ember, mindenki rohan, mintha minden perc 10 márkába kerülne.” Egy ember, aki ilyen gyorsan megérti egy város titkát, később okvetlenül a polgármestere kell hogy legyen.

*

Stefan George május végén megérkezik Heidelbergbe, és mint mindig, a Schlossberg 49. alatt lévő panzióban száll meg. Pünkösdkor maga köré akarja gyűjteni a tanítványait. Egyelőre azonban nagyon meleg van, úgyhogy George kimegy a strandra, természetesen nem azért, hogy fürödjön, illet a próféta, aki már most úgy jár-ke az életben, mint egy márvány mellszobor, sosem tenne. Nem, hanem azért, hogy lát-

hasson egy elbűvölő, fürtös hajú fiút, Percy Gotheint, egy professzor alig 17 esztendő fiát, aki a George-követők prototípusa lesz. George fürkésző tekintete három évvel azelőtt fedezte fel őt a Neckar hídján, és odasúgta a Gundolf fivérének, hogy a fiú „olyan hasonlóságot mutat egy antik domborművel, hogy érdemes lenne egy felvételt készíteni róla”. Nem sokkal később csakugyan elkészül a fotó. A fiú hamarosan meglátogatja Georgét az édesanyjánál, Bingenben, ő pedig megtanítja – milyen kegyesek a pszichológiai klisék – nyakkendőt bogozni, és kölcsönadja neki bársonynadrágját. Amikor Percy 1913 májusának egy délutánján nyakkendő és bársonynadrág nélkül strandol a Neckarnál, a fürdőkabinok előtt megpillantja a fűben heverésző Stefan Georgét. A beszélgetés, számol be róla naivan Percy, hamarosan „visszakanyarodott az ókori görögökhöz, akikre szívesen gondolunk így, vagy még kevesebb lepelben”. És így tovább. Esténként aztán Stefan George tovább dolgozik nagy könyvén, *A szövetség csillagán* a körüllebegett titoknak álcázott, mítoszokkal terhes, holdkóros versekben megidézett fiúszerelemről.

*

Albert Schweitzer 1913-ban ezt jegyzi be a naplójába: „Bár csak minden ember megőrizné tizennégy éves kori önmagát!” Ó, talán mégse lenne jó. Bertolt Brecht 1913 elején tizennégy éves. A naplóját olvasva örülhetünk, hogy mégis más lett belőle, mint aki tizennégy évesen volt.

George tanítványaként mindenesetre nem jöhetett volna számításba: ahhoz túlságosan csúnya, hirtelen haragú, kényeskedő.

Brecht, az augsburgi Királyi Reálgimnázium tanulója

szótárfüzet méretűnél nem nagyobb naplójának finom, kék négyzethálós papírára írt bejegyzéseiben panaszkodik a véget érni nem akaró tavaszi napok „egyhangúságára” és „unalmára”. Ez ellen csak a séta, a kerékpározás, a sakk segít, és: az olvasás. Szorgalmasan bejegyzi olvasmányait: Schiller, Nietzsche, Liliencorn és Lagerlöf. Aztán a fiatalember belelendül, és megosztja naplójával nagyszerű serdülőkori líráját. A holdról, a szélről, az útról és az alkonypírról szól. Aztán elkövetkezik 1913. május 18-a. Ekkor – közben betölti a tizenötöt – van egy „rettenetes éjszakája”. Pontosabban: „11 óráig majd kiugrott a szívem, úgy kalapált. Aztán elaludtam, és aludtam 12-ig, akkor felébredtem. Olyan erősen kalapált, hogy átmentem a mamához. Rettenetes volt.” De hamar jobban lesz. Már másnap elkezd verseket írni. Mivel Augsburgban meleg a május, ezeknek a soroknak a *Nyár* címet adja:

Egy ősrégi, gyönyörű hársnak
hús árnyában fekszem a fűben –
a szélben halkán földre bággyad
minden fűszál a dombokon fenn.

1913-ban Brecht tehát még egyedül fekszik a hársfa alatt. Hamarosan már együtt fognak a szilvafa alatt feküdni, ahogy *Emlékezés A. Máriára* című korszakos verséből, az első augsburgi szerelem e dokumentumából tudjuk. A fák megéneklése már 1913-ban is rendkívül megnyugtatólag hat Brechtre. Egy nappal azután, hogy éjjel bebújt édesanyja ágyába, tehát május 20-án ezt írja: „Ma jobban vagyok.” De mindjárt másnap erről számol be: „Délelőtt egész jól voltam. Most, délben: visszaesés. – Szúr a hátam.” Brechtnél nehéz megállapítani, hogy kósza hipochondriáról vagy valódi szívritmus-

zavarról van-e szó. Mindenesetre az orvos, akit hamarosan felkeres, „idegbántalmakat” diagnosztizál. Brecht tehát már 15 évesen ugyanazokkal a tünetekkel büszkélkedhet, mint Franz Kafka és Robert Musil.

Az életszemlélete is párhuzamos vonásokat mutat a másik két, idegbántalmaktól szenvedőével, ahogyan ezen a tavaszon született verséből, a *Barátnőből* is kiderül:

Kérdezed, mi a szerelem –
nem éreztem sosem –
Kérdezed, az öröm milyen –
a fényét nem látta szemem.
Kérded, mi az aggodalom –
őt ismerem –
őt barátnőmnek mondhatom:
ő törődik velem!

Augsburgban tehát gond, aggodalom. Hát 1913 májusában senkinek sincs jó kedve?

*

Úgy látszik, nincs. Mindenesetre május 31-én megszületik Peter Frankenfeld.

*

Megjelenik Rudolf Martin szép könyve, a *Milliomos arisztokraták Észak-Németországban, 1913*. Ebben lajstromba szedi azt a 917 pomerániai, sziléziai, óporosz és brandenburgi arisztokratát, akiknek egymillió birodalmi márkánál több

szabadon felhasználható vagyona van. A legtöbb és leggazdagabb arisztokrata Sziléziában lakik. Az élükön az oppelni kormányzóágban lévő Neudeck-kastély lakójával, Henckel von Donnersmarck herceggel, akinek vagyona 250 millió márkára, éves jövedelme pedig több mint 13 millió márkára rúg.

*

A Brücke összeomlik. 1913 májusában a művészcsoport végleg feloszlik. Erich Heckel és Schmidt-Rottluff provokációnak tekinti a Brücke Ernst Ludwig Kirchner által megfogalmazott *Krónikáját*. Kirchner a csoport vezető alakjaként, az expresszionista fametszetek és az expresszionista szobrászat feltalálójaként, és egyáltalán, a mozgalom spiritus rectoraként mutatja be magát. A *Krónika* első oldalára Kirchner egy fametszetet alkotott a csoport tagjainak arcmásával, a saját fejét, baloldalt fent, halálosan komolyan, kis fénykoszorúval vette körül. A Brücke grafika kapuíve pedig az ő aláírásán nyugodott: *E L Kirchner*. A csoport többi tagjának megítélése szerint ez önzés, ráadásul nem is igaz. A művészettörténet megítélése szerint azonban tulajdonképpen igaz – a csoport nagy mesterekből áll, és közöttük Kirchner a zseni. Tiszta pillanataiban, amikor agyát nem borítja ködbe a depresszió, a kábítószer és a sok gyógyszer, ő is tudja ezt. Nagy veszekedésre kerül sor – Schmidt-Rottluff és Erich Heckel 1913. május 27-én megfogalmaz egy levelet, amelyben tájékoztatja a Brücke passzív tagjait a művészegyesület feloszlásáról. Pechsteint már egy évvel korábban kizárták, mivel a többiek jóváhagyása nélkül kiállított a Berliner Sezessionban, amit Kirchner „a bizalommal való visszaélésnek” tekintett.

„Ezennel tájékoztatjuk önt, hogy alulírottak elhatároztuk

a Brücke művészcsoporthoz mint szervezet feloszlását. Cuno Amiet, Erich Heckel, E. L. Kirchner, Otto Mueller, Schmidt-Rottluff. Berlin, 1913. május 27.” Alatta négy aláírás. Kirchner nem írja alá.

Közvetlenül a levél feladása után Karl Schmidt-Rottluff szedi a sátorfáját. El kell tűnnie Berlinből, abból a városból, amely neki, akinek művészete mindvégig megőrzött valami csodálatos rusztikusságot, mindvégig idegen maradt és sértette szépérzékét. Nem úgy Kirchner. Ő a városban talált magára. Kirchner művészete városi művészet. Schmidt-Rottluff megmaradt falusinak. A tengerhez akar menni, amilyen messze csak lehet, ezért Niddenbe utazik, a Kur-földnyelvre. Mégpedig Hermann Blode fogadójaiba, lévén ő az egyetlen a faluban, aki szobát ad ki. Schmidt-Rottluff hamarosan talál a tengerparton egy egyszerű, használaton kívüli halászkunyhót, amelyben korábban Max Pechstein két nyarat is eltöltött. Miután kipakolja festőfelszerelését, május 31-én egy levelezőlapon ezt írja egy barátjának: „Nagyon úgy fest, hogy egy időre lehorgonyozok Niddenben. Figyelemre méltó vidék ez!” Schmidt-Rottluff, akit megviseltek a Brückében elszenvedett sérelmei és kimerítette Berlin, az előrerohanó, az erőket próbára tevő nagyváros, a turzáson egész jól magához tér. Fenyér, erdeifenyő, mögötte a lagúna – és: homok, homok, homok, az akvarelljein és festményein földi paradicsomként ábrázolt végtelen dűnék, ahol az emberek ártatlanul tekintenek egymásra. Egyik képének *Napsütötte fenyőerdő* a címe, s az ember a Dél-tengeren érzi magát. Schmidt-Rottluff itt fest először nagyméretű aktokat, nők csoportjait a dűnéken, tusrajzokat készít, fametszeteket – mindez valóságos művészi felszabadulás. Halászfelésegeket, gyerekeket fest, mindenki meztelen és fesztelen. Schmidt-Rottluff művészete talán so-

sem volt ennyire érzéki, mint ezen a nyárelőn a tengerparton. Óceániai fafaragásokra emlékeztető arcokat fest, a testek azonban tele vannak élettel. Csak akkor görcsöl be megint, amikor a műveiben előforduló meztelenségről ír, ilyenkor viszszafejeződik agyvezérelt emberré. „Ugyanez a helyzet a keblekkel is. Erotikus mozzanat. De én szeretném leválasztani az élmény mulandóságáról, bizonyos értelemben kapcsolatot szeretnék teremteni a kozmikus és a földi pillanat között.” Még hogy „a világ varázstalanítása”! Inkább: kozmikus keblek! A kutatás mindeddig tudomást sem vett az 1913-as év anatómiai felfedezéséről!

*

Májusban Berlin a fiatal évszázad legnagyobb társadalmi eseményére készül: Viktória Lujza porosz hercegnő és Ernő Ágost hannoveri herceg május 24-i esküvőjére. A jegyespár végighajt az Unter den Lindenen, ahol sokezres tömeg ujjong. És ekkor a *Berliner Tageblatt* tudósítása szerint egy különös momentumra kerül sor: a demokrácia és a monarchia egyenlőtlen egyidejűségére. Nevezetesen: „Őszintén: szívszorító látvány, hogy egyszer a demokratikus autóbusz kénytelen várni az elhaladó díszhintó miatt, aztán viszont a díszhintó kénytelen megállni, hogy elengedje a demokratikus autóbust.” Az esküvői szertartásra Berlinbe és Potsdamba érkezik II. Miklós orosz cár és V. György brit király is – s rajtuk kívül még számtalan koronás és koronátlan fő egész Európából. Az esküvő mindenekelőtt diplomáciai esemény. A *Berliner Tageblatt* így kommentálja a cár és az Egyesült Királyság uralkodójának találkozóját: „A látogatás természetesen nem politikai jellegű volt. Ám az elmúlt tél mozgalmas politikai

eseményei után a nemzetközi helyzet enyhülésének üdvözlendő példáját kell látnunk abban, hogy Oroszország és Nagy-Britannia, a hármasság két legmeghatározóbb uralkodója egyszerre vendégeskedik a német császárnál. A dolog természetéből adódik, hogy az ilyen személyes érintkezések a kabinetek politikai magatartását is átszínezik, még ha csak abban az értelemben is, hogy minden fél még jobban kihangsúlyozza a béke iránti elkötelezettségét.”

Május 24-én 17 órakor tehát a világ uralkodói egyedülálló módon gyűltek össze az esküvői szertartásra a kastély sok száz gyertyával megvilágított kápolnájában. Csak Ferenc Ferdinándot, az osztrák trónörökösöt nem hívták meg – már Bécsben is kerülték rangon aluli menyasszonya miatt, és piskálták, ahol érték; ez az európai színtéren történő nyilvános megalázás újabb pofon volt a trónörökösnek. Mindenki más a kora reggeli órákig ünnepel. De aztán a királyok és cárok még reggeli előtt megkapják titkosszolgálatuktól a bécsi hírt: Redl ezredes lelepleződött, és agyonlőtte magát. A cárnak a szeme se rebben, nem látszik rajta, hogy elvesztette legfontosabb informátorát. Lefejezi a reggelihez felszolgált lány tojását, és társalog. Tartja magát a formáságokhoz.

*

Rainer Maria Rilkének fárasztó ez a tavasz Párizsban. Már megint alig jut ideje a versíráshoz. Élnie kell. Vagy valami ilyen. Barátai és ismerősei találkozni szeretnének vele, reggelizni, ebédelni, vacsorázni jár, André Gide-del, Henry van de Veldével, Anton Kippenberggel, az Insel-Verlag igazgatójával, Romain Rolland-nal és Stefan Zweiggel találkozik. „Rosszul vagyok az emberektől” – panaszkodik Rilke. Mindenekelőtt

kellemetlen félreértésbe keveredett, és kapcsolata alaposan összezszuszálódott régi barátjával és könyvének hőisével, Auguste Rodinnal. Monográfiája valaha Németországban a szobrászat istenévé avatta Rodint, most viszont a konok szobrászművész nem akar kötélnek állni, amikor Rilke rimáncodik neki, kérve kéri, hogy üljön modell a feleségének, Clara Rilke-Westhoff asszonynak. Clara és lánya már rég különváltak, él Rilkétől, de a költő még mindig felelősnek érzi magát értük, és ezzel a megbízással szeretné segíteni az asszony művészi karrierjét. Rodin azonban megmakacsolja magát, ami tartósan elkedvetleníti Rilkét. És amikor Rilke Kippenberggel együtt felkeresi, hogy megbeszéljék az új fotográfiákat az Insel-könyv új kiadásához, Rodin némi gondolkodási idő után visszaveszi tőlük a fényképeket.

Clara Párizsban lakik, kétségbe van esve, nincs pénze (Eva Cassirer, Rilke bizalmasa támogatja anyagilag a legszükségesebbekben), és mindent arra tett fel, hogy megmintázhassa Rodint. Ezért aztán Rilke megkéri Sidonie Nádhernyét, volt szeretőjét és bizalmasát, akit épp sikerült elszállásolnia az Hôtel du Quai Voltaire-ben, hogy üljön modell a feleségének – úgy látszik, Rilke az egyetlen, aki nem lát semmi kivétnit az ilyen felállásokban, akkor érzi magát elemében, ha a múlt sebeit a harmónia tapasztalásával fedheti be. Sidonie büszkén felszegett állal hagyja, hogy Clara kőbe faragja szép vonásait. De aztán május 28-án imádott fivére, Johannes von Nádherny agyonlővi magát Münchenben. Sidonie összeomlik, depresszióba zuhan, és vele együtt mindjárt Rilke is: „Volt egy kis összeroppanásom – írja Kippenbergnek, a kiadójának Johannes halála miatt, akit jól ismert, mivel többször járt Nádhernyék elátkozott csehországi kastélyában –, előtte pedig újabb viszályom Rodinnal, éppolyan váratlanul, mint akkor,

nyolc esztendővel ezelőtt, de minthogy megtörténhetett, minden bizonnyal véglegesebb, és immár nem jóvátehető.” Sidonie pánikszerűen elhagyja Párizst, Clara munka híján visszamegy Münchenbe, Rilke pedig, némileg megkönnyebbülve, hogy újra a távolból szerethet, mindkettőjüket kézen fogja, levelekkel, szavakkal, vigasztalással, ahhoz nagyon ért. Münchenben Clara folytatja a munkát egy olyan mellszobron, amely még nem ismeri a gyászt. Ősszel, amikor Sidonie először nézi meg a mellszobrot, Clarát már új barátjával látogatja meg. A neve: Karl Kraus.

*

Hogy valami fogalmunk legyen arról, hogy 1913-ban milyen kulturális szövevény hálózta be Párizst, és hogy ebben hogyan él a német világfi, esztéta, dandy, kultúraközvetítő Harry Kessler gróf, a legendás napló szerzője, pars pro toto elég egy pillantást vetnünk a május 14-i napra: sokáig alszik, aztán egy korai ebédre André Gide-del és Igor Stravinskyvel találkozik a Ritzben, utána együtt elmennek a két legenda orosz táncos és koreográfus, Nyizsinszkij és Gyagilev új balettjének próbájára – a zenéjét Claude Debussy szerezte. A szünetben vele és Jean Cocteau-val társalognak. Aztán a próba kellős közepén nagy veszekedés tör ki: Stravinsky ordít, Debussy ordít, Gyagilev ordít. Aztán szépen kibékülnek mind, és a szomszédban megisznak egy pezsgőt. Kessler szerint, ahogy éjszaka megosztja a naplójával, Debussy zenéje egy kicsit „karcsú”. A nagy Nyizsinszkij táncruháját azonban még a zenénél is rémesebbnek találja: rövid, fehér bugyogó fekete bársonybortnival és zöld nadrágtartóval – ezt még Harry Kessler gróf is „férfiatlannak és komikusnak” tartja.

Milyen szerencse, hogy az ízlés kérdéseiben eltévelyedett oroszok stílus dolgában oly kulturált német-francia tanácsadói voltak: „Cocteau-val rábeszéljük, hogy másnap a bemutató előtt vásároljon gyorsan a Willixben egy sportnadrágot és egy sportinget.” Így is történt.

*

Pontosan két héttel később egy másik főpróba e különleges párizsi májusban – Stravinsky *Le sacre du printemps*-ja a Théâtre des Champs-Élysées-ben. Harry Kessler gróf ezúttal nem megy el a próbára, csak Nyizsinszkijel, Maurice Ravellel, André Gide-del, Gyagilevvel, Stravinskyvel a próba utáni ünneplésre a Larue-be, „ahol az volt az általános vélekedés, hogy másnap este, a bemutatón botrány lesz”. És így is történik. A *Le sacre du printemps* zenés-táncos összművészeti alkotás bemutatója olyan esemény, amely felvillanyozza Párizst, a nyomáshullámok elérik New Yorkot és Moszkvát is. Ami május 29-én este 20 és 22 óra között történik, az a ritka momentum, amelyről már a szemtanúk is érzik, hogy történelmi esemény részesei. Még Harry Kessler gróf is odavan meg vissza: „Vadonatúj koreográfia és zene. Valami teljesen új, meggyőző vízió, valami sosem látott és hallott született meg, ami üstökön ragad; a vadság egy új fajtája, egyszerre kívül és belül a művészetben: lerombol minden formát, és a káosz-ból hirtelen előbukkan valami új.” Amit Kessler éjjel három órakor megoszt a naplójával, az a világot 1913-ban hatalmába kerítő modernitási hullám legpregnansabb és legidőtállóbb megfogalmazása.

Annak a május 29-i párizsi estének a közönsége a legkifinomultabb és legműveltebb a vén Európában: az egyik pá-

holyban Gabriele D'Annunzio ül, aki hitelezői elől Olaszországból menekült Párizsba. Egy másik páholyban Claude Debussy. Coco Chanel is a teremben van, akárcsak Marcel Duchamp. Mint később mondja, amíg él, nem felejtí el azt az „ordibálást és hangzavart”, ami aznap este körülvette. Stravinsky zenéje az archaikus őserőt mutatta be – az afrikai és óceániai emberek eredetiségét, amely már az expresszionizmus művészetének is példaképe volt, s most itt, a civilizáció centrumában, a Théâtre des Champs-Élysées-ben kelt lüktető új életre.

Már a rendkívül magas fagottszóló első hangjától felhorogó nevetés hallatszik – mi ez, még zene, vagy tavaszi vihar, vagy már pokolbéli lárma, töpreng döbbsenten a közönség. Mindenütt dobognak, elől, a színpadon a meztelen táncosok eksztatikusan mozognak – a párizsiak nevetnek, aztán amikor észreveszik, hogy ezt komolyan gondolják, ordítognak. A modern művészet olcsóbb helyeken ülő hívei viszont tapsolnak, a zene tovább tombol, a táncosok összegabalyodnak, a lármától nem hallják a zenét, Maurice Ravel valahonnan egyre csak azt kiabálja be a terembe, hogy „zseniális!”. Nyizsinszkij, a balett koreográfusa az ujjaival dobolja a ritmust – a publikum dühödt füttyögeése közepette.

A tumultus a partitúra 13-as számánál tör ki – pontosan ahogy Stravinsky sejtette (Arnold Schönberg, az összeesküvés-elméleteknek ez a 13-as szám bűvöletében élő rabja triumfált volna). A táncosok mintha transzban lennének, a színház igazgatója, hogy elejét vegye a további eszkalációnak, az előadás kellős közepén leoltja a villanyt, de elől a táncosok folytatják, egyre csak folytatják, és amikor újra felkapcsolják a világítást, a nézőtérben ülő embereknek az a zavarba ejtő érzésük támad, hogy ők vannak a színpadon és a táncosok a

közönség. Csak az előadást a táncosokhoz hasonlóan rendületlenül folytató Pierre Monteux karmester sztoikus nyugalmanak köszönhető, hogy a darabot sikerül végigjátszani az utolsó taktusig. Másnap reggel a *Figaro* így ír: „A színpad az emberiséget képviselte. Jobboldalt erős, fiatal emberek virágot szedtek, közben egy 300 éves nő tébolyultan táncol. A színpad bal szélén egy öregember tanulmányozza a csillagokat, miközben itt-ott áldozatot mutatnak be a fény isténének. Ezt a közönség gyomra nem vette be. Azonnal kifütyülte a darabot. Néhány nappal ezelőtt talán még tapsolt volna. Az oroszok, akik nem nagyon ismerik annak az országnak az illemét és szokásait, ahol éppen vannak, nem tudták, hogy a franciák, ha ostobaságuk a mélypontjára ér, gátlástalanul tiltakoznak.” Stravinsky elborzad ezektől a szavaktól. Ez az este feldúlja. Mégis sejti, hogy műve az évszázad egyik legjelentősebb alkotása. Amiben valószínűleg megerősíti Coco Chanel is, akinek kis kalapszalonya nagy feltűnést kelt Párizsban, és aki ezen az estén találkozik először a nagy orosz komponistával. Aztán a szeretője lesz.

*

Két utazás a Föld belsejébe. Piero Ginori Continak a toszkánai Larderellóban sikerül a föld felszíne alatti vizek hasznosításával villamos energiát előállítania. A geotermia felfedezése. Ugyanebben az időben Marshall B. Gardner a könyvét írja, amelyben azt bizonygatja, hogy a Föld belsejében még mindig mamutok élnek. Szó sincs róla, hogy kihaltak volna, csak melegebb vidékre költöztek.

*

Bécsben Oskar Kokoschka tovább dolgozik a vásznon, amely épp akkora, mint a szeretője, Alma, Gustav Mahler özvegyének ágya. A festő nagy fájdalmat hurcol magában, mert Alma nem sokkal korábban elvetette közös gyermeküket. Nem tudja megbocsátani neki, hogy elpusztította szerelmük gyümölcsét. Újra és újra vádló képeket fest Almáról és közös gyermekükről, akinek életét művészi látomásokban álmodja meg. Az abortusznál ő is jelen van az egyik bécsi klinikán, a véres vattát magával viszi a műtermébe, és egyfolytában azt dűnyögi maga elé: „Ez marad az egyetlen gyermekem” (amiben tragikus módon igaza is lett).

De szexuálisan továbbra is Alma megszállottja, csak akkor tud dolgozni, ha előzőleg Alma megajándékozta a kegyeivel. Ott áll naphosszat a műteremben Alma rikítóan piros hálóruhájában, melyet viszonyuk kezdetén elragadott tőle, és mindig ezt veszi fel, amikor fest. Az 1913-as év folyamán csaknem százszor festi meg Almát. Kalandos szerelem, csupa düh, őrzöngés, boldogság, „maga a pokol, maga a paradicsom”, ahogy Alma fogalmaz. Kokoschka azt akarja, hogy Alma szerelmeskedés közben üsse őt, Alma azonban vonakodik, Oskar naponta levelekkel bombázza, és rimánkodik: „Üss meg azzal a drága szép kis kacsóddal!”

Két csók között kiordítja magából gyilkossági terveit és dühét. Felhőtlen öröm lehetett.

Kokoschka olyan elmondhatatlanul féltékeny, hogy éjjel, amikor távozik Alma lakásából, olykor hajnali négyig várakozik az utcán, amíg meg nem győződik róla, hogy szerelméhez nem megy fel más férfi. „Nem tűnök meg magam mellett idegen isteneket” – írja szépen és az elmebetegségig őszintén. Gustav Mahler, Alma halott férje különösen heves fél-

tékenységet vált ki belőle. Éppen ezért folyton a komponista halotti maszkja alatt kell szeretkezniük. És Kokoschka rimánkodik Almának, aki a művészi zsenialitás és a genius loci iránti csálhatatlan érzékével ezt a különös májust Párizsban tölti: „Kérlek, édes Almi, továbbra is óvd meg a tolakodó tekintetektől édes kis testedet, és erősítsd magadban az érzést, hogy szép tested szentségét érintő minden idegen kéz és minden idegen pillantás istenkáromlás.” Május végén aztán szinte mágiává válik az istentisztelet. Oskar Kokoschka könyörgő leveleket ír a párizsi szállodába: „Mihamarabb feleségül kell vegyelek, különben tehetségem nyomorúságosan elsorvad. Éjjel valamiféle varázsitalként új életet kell lehelned belém.” Alma lassanként félteni kezd. Úgy dönt, inkább még egy hétig Párizsban marad.

*

A *sznob* című színművében, amelyen 1913 nyarán dolgozik, Carl Sternheim több tucat célzást rejt el Walther Rathenaur, az AEG nagy tekintélyű felügyelőbizottsági elnökére, a romantikus íróra, politikusra, gondolkodóra. Rathenau mindemellett korának egyik legnarcisztikusabb alakja. A *sznob* bemutatóján Sternheim felesége, Thea közvetlenül Rathenau mellett ül, és végig attól retteg, hogy Rathenau magára ismer a színpadon látott figurában. De a nárcizmus meg is óv. Rathenau a szeme se rebben. A végén csak annyit mond, hogy még egyszer figyelmesen el szeretné olvasni a darabot.

*

A 27 esztendőös Ludwig Mies van der Rohe visszatér Berlinbe, és önálló építészirodát nyit.

*

Max Beckmann ezt írja a naplójába: „Az ember első osztályú disznó, és az is marad.”

JÚNIUS

Ez az a hónap, amikor kiderül, hogy soha nem törhet ki a háború. Georg Trakl a húgát keresi és megváltást a kárhózzattól. Thomas Mann csak nyugalmat. Franz Kafka félresterült házasságajánlat-félét tesz. Felfedező esküvel keveri össze. D. H. Lawrence kiadja Szülők és szeretők című regényét, és megszökteti Frieda von Richthofent, három gyermek édesanyját Felső-Bajorországba – róla mintázza meg majd Lady Chatterleyt. Mindenkinek csupaszon lógnak az idegvégződése. Asta Nielsen Az apák bűnei című filmben összeházasítja az ismeretlen remekművet. A német hadsereg egyre növekszik. A Henckell Trocken száraz pezsgő a német-francia barátságot ünnepli.

Egon Schiele: *Harcos*

SOHA TÖBBÉ NEM LESZ HÁBORÚ, erről Norman Angell meg volt győződve. 1911-ben megjelent, *Rossz üzlet a háború* című könyve az egész világon bestseller lett. 1913-ban nagy figyelmet keltő nyílt levelet írt a német diáksághoz, miáltal tézisei még szélesebb körben terjednek el. Ezzel egy időben megjelenik könyvének negyedik kiadása. Így aztán miközben ezen a nyárelőn a Balkánról egyre nyugtalanítóbb, egyre rémisztőbb hangok jutnak el északra, a berlini, müncheni és bécsi értelmiségiek megnyugodva olvashatják a brit publicista könyvét. Angell kifejti, hogy a globalizáció korában nem lehetségesek a világháborúk, mivel az országok gazdaságilag szorosan összefonódnak egymással. És azt állítja, hogy a gazdasági hálózatokon kívül a nemzetközi kommunikációs és mindenekelőtt a pénzügyi kapcsolatok értelmetlenné teszik a háborút. Angell így érvel: még ha esetleg a német hadsereg össze akarná is mérni az erejét az angolokéval, „Német-

országban nem lenne olyan jelentős intézmény, amely ne szenvedne súlyos károkat". Ezért elejét veszik a háborúnak, különben „az egész német pénzügyi világ minden befolyását latba vetné a német kormánnyal szemben, hogy az vessen véget ennek a német kereskedelmet romboló helyzetnek". Angell tézise világszerte meggyőzi az értelmiségieket. David Starr Jordan, a Stanford Egyetem elnöke, miután 1913-ban elolvassa Angell művét, jelentősegteljesen kijelenti: „Az örök-ké fenyegető nagy európai háborúra sosem kerül sor. A bankárok nem fogják előteremteni a pénzt egy ilyen háborúhoz, az ipar nem fogja mozgásban tartani, az államférfiak pedig nem képesek rá. Nem lesz tehát nagy háború."

*

Ezzel egy időben Wilhelm Bölsche nagy, háromkötetes művét, *A természet csodáit* ünneplik, melynek angol kiadása 1913-ban a tetszetős *The Triumph of Life* címen jelenik meg. Az istenáldotta tehetségű stílusművész Bölsche igyekezett finomítani és porcukorral meghinteni a modernizmust, vagyis a modern természettudományi ismereteket, hogy azok ínyére legyenek a nagypolgári olvasóközönségnek. Darwin igazolása helyett az volt a célja, hogy bemutassa „a világegyetem nyelvének misztériumát". Nem egy biológiai-erkölcsi elmélet így keletkezett. 1913-ban a publikum lelkesen fogadta Bölsche okfejtéseit, miszerint a magasabb rendű élőlények alapján véve kedvesek egymással. Hogy az állatok világában csak akkor vannak küzdelmek, ha az ellenfelet szándékosan ingerlik. Tehát a jövőben nemcsak az államok nem fognak egymással háborúzni, de az állatok sem. Így hangzik

Wilhelm Bölsche vigasztaló üzenete. Nem csoda hát, hogy a könyv előkelő helyre került a császárkor gondosan összeválogatott könyvespolcain. Kurt Tucholsky is ebben a szellemben írta le a nagypolgári könyvtár alapfelszerelését: „Heyse, Schiller, Goethe, Bölsche, Thomas Mann, egy régi emlékkönyv..." Végeredményben Bölsche is egy ilyen emlékkönyv: békés, szelíd versikéket írt a modernizmus emlékkönyvébe, olyan természetet megálmodva, amelyben az állatok olyan békésen hízelkednek, mint Franz Marc festményein.

*

Georg Trakl, a morfiumfüggő költő 1913 júniusában nyugtalanul, verejtékezve ingázik Salzburg és Innsbruck között, mintha legalábbis Büchner Lenzének tébolya hajszolná. Végre szeretne újra találkozni Gretével, édes szeretőjével, aki nem más, mint édes testvérhúga, de elkerülik egymást; szeretne találkozni az ornamensek esküdt ellenségével, Adolf Loos-szal, de vele is elkerülik egymást. Bécsbe siet, önkéntes kisegítő munkát vállal a hadügyminisztériumban, de néhány nap múlva beteget jelent. Homályosan sejti, talán biztos is benne, hogy Grete, akivel csak neki szabad együtt lennie, megcsalja a saját barátjával, Buschbeckkel. Ezt írja neki: „Te talán tudod, hogy Gretl húgom Salzburgban van-e." Trakl a kábítószerbe, szenvedésbe és alkoholba menekül, alászáll a „maga-szülte kínok pokla" mélyére. Verseket ír és semmisít meg, korrektúrái olyanok a papírlapokon, mint megannyi sebhely, úgy karistolja bele a papírba, mint a nyers húsba. Megírja *Az elátkozottak* című versét, benne ezt a versszakot:

Komorszín-éj. Szél-rémség háborog:
tévelygő gyermek köntösébe tép
s némán ragadja a holtak kezét
szájába. Szonja szépen mosolyog.

Ludwig von Ficker, atyai barátja és mecénása, akinek házaiban és kastélyaiban Trakl az év folyamán menedéket talál, a verset azonnal kinyomtatja a *Der Brenner* című folyóirat júniusi számában. De Trakl már ez sem tölti el büszkeséggel. Egyre mélyebbre zuhan.

*

Edvard Munch megfesti *Féltékenység* című képét.

*

Thomas Mann ezenközben vidéki házában ül Bad Tölzben, és el akar kezdeni írni. Egy nagy elbeszélés motoszkál a fejében, Davosban játszódna, a szanatóriumokban, amelyekkel akkor ismerkedett meg, amikor meglátogatta Katiát. Az egy külön világ. Úgy tervezi, hogy az elbeszélés a már a könyvesboltokban kapható *Halál Velencében* ellenpárja lesz, ám ezúttal, ahogy egy levelében írja, „lomha és humoros lesz (noha ez is szereti a halált)”. A munkacíme: *Az elvarázsolt hegy*.

Munkához akar látni, a gyerekek odakint fogócskáznak a réten, a nevelőnő vigyáz rájuk. De nem tudja elkezdeni. Önkéntelenül újra és újra dolgozósobája szőnyegére pillant, és nem győz bosszankodni Schönemann szőnyegkereskedő miatt, aki becsapta. Volt idekint egy másik müncheni szőnyegkereskedő is, aki egyharmadára becsülte a szőnyeg árát. De Schönemann úr semennyit nem hajlandó visszafizetni,

Thomas Mann perre megy. Kinéz a hegycsúcsra, és félreteszi a töltőtollát. Az elvarázsolt hegy kénytelen lesz várni. Thomas Mann levelet ír az ügyvédjének, hogy kényszerítse rá végre a szőnyegkereskedőt a fizetésre.

*

Harry Kessler gróf, mint mindig, fehér, háromrészes öltönyben érkezik meg vonattal a tündöklő Párizsból a fortyogó Berlinbe, és Vesztfália szépsége rabul ejti. „Az út Vesztfálián keresztül – írja június 3-án a naplójába –; ameddig a szem el lát, mezei virágok a zöld rozs- és gabonatáblákban; a dombok lágy hullámvonala, a hegyek-völgyek fölött aranyló kék verőfény. Dús, súlyos, terebélyes, anyás hangulata jelentős mértékben eltér a francia táj bensőséges kecsességétől. Ez a német tájak legnémetebbike ugyanúgy kénytelen lesz megtalálni a maga stílusát, ahogyan a francia táj kitalálta magának az impresszionizmust.” Így beszél hát Harry Kessler gróf – pontosan egy héttel azután, hogy Berlinben feloszlott a Die Brücke művészcsoport, amely nyolc éven át a német expresszionizmusban ragadta meg a német táj dús, súlyos, terebélyes anyaiságát. És amelyet Kessler észre sem vett.

*

A német-francia viszony 1913-ban, a *Simplicissimus* című folyóiratban: megjelenik egy Henkell Trocken-hirdetés. „A szőlőtőkétől a hordóig Reimsben. A hordótól a palackig Biebrichben visz a Henkell Trocken és a Henkell Privat pezsgőmárkánk útja. A miénk az egyetlen német pezsgőpincészet, amely Champagne-ban és Németországban egyaránt a szervezett-

ség legmagasabb fokán áll.” Aztán lapozunk. A következő oldalon egy teljesen elfranciásodott német nő karikatúrája, amint délután pompás öltözékben egy képes magazint olvasgat. Hozzá az aláírás: „Már önmagukban is elég utálatosak ezek az örökös határvillongások. De majd csak akkor néznek igazán nagyot a férjeink, ha a franciák a divathóbortjaikkal is megkezdik nálunk hódító körútjukat.”

*

A Reichstag június 29-én harmadik olvasatban is elfogadja a kormány által előterjesztett honvédelmitörvény-javaslatot. Ezzel jóváhagyják a hadsereg békelétszámának 117 267-ről 661 478 főre emelését.

*

1913 egyik nem túl szép napján Franz Marc hirtelen ecsetet ragad, és fest egy képet, amely idegen testként lóg ki az életműből. Ez itt már nem a paradicsom, ahol az állatok szelídek, mint az angyalok, emberekre pedig nincs is szükség.

Nem. Ez itt a pokol. Franz Marc, akit felráztak a Dél-Európából érkező, egyre véresebb, egyre vadabb pusztításokról szóló újsághírek, fest egy félelmetesen vicsorgó képet. A *Farkasok (Balkáni háború)* címet adja neki.

*

1913. június 20-án déltájban egy Ernst Friedrich Schmidt nevű, állig felfegyverkezett, 30 éves Bad Sülze-i munkanélküli tanár belép a brémai Sankt-Marien Iskolába. Ámokfutá-

sához legalább hat megtöltött revolvert visz magával, és be-
ront az osztálytermekbe. Ha kiüríti az egyik tárat, előveszi a következő revolvert. Öt – 7–8 éves – kislány meghal, tizennyolc gyermek és öt felnőtt súlyosan megsebesül. Aztán a járőkelők leteperik. Jegyzőkönyvbe mondott vallomása szerint az ellen akart tiltakozni, hogy nem tudott tanárként elhelyezkedni.

*

1913-ban nemcsak Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* regényfolyamának 1. kötete jelenik meg, hanem a 20. századi filozófia egy forradalmi hatású műve is. Edmund Husserl: *Egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia eszméi*. Husserl nagy filozófiai paradigmaváltása abban áll, hogy a környező világ pozitivistá reáliáitól a tudat tényei felé fordult. És 1913 volt az az év, amikor mindenütt a belső, lelki világ vált valósággá: kép, könyv, ház, téboly formájában.

*

Vagy akár: vörös könyv formájában. C. G. Jung ebben az évben kezdi lejegyezni álmait és lelki élményeit egy vörös bőrkötésű könyvbe – majd feljegyzései alapján analizálja önmagát. Év elején a Nemzetközi Pszichoanalitikus Szövetség elnökeként elkövete az apagyilkosságot Sigmund Freud ellen. Nemcsak a libidó elméletét vetette el mint a modern pszichológia központi dogmáját, hanem – ahogy ő maga állította egy levelében – mindenekelőtt „megcibálta a próféta szakállát”. Az apagyilkosság azonban nemcsak az apát, de a gyilkost is teljesen kizökkenti a kerékvágásból. Amíg Freud belesüpped a depresszióba és fuldokol az elfojtott dühtől, Jung is

súlyos válságba kerül, mert hiányzik neki az apafigura, aki-re oly sokáig csodálattal nézett fel. Abbahagyja a tanítást a Zürichi Egyetemen, és – akárcsak Freud – ő is fél a közelgő találkozástól. Szeptemberben, a pszichoanalitikusok müncheni kongresszusán fog találkozni a két ellenséges tábor.

Jung rosszakat álmodik, rémálmok gyötrik. Az egyik ilyen rémálomnak köszönhető a *Vörös könyv* létrejötte. Verejtékben úszva ébredt abból a látomásból, hogy egész Európa elsüllyed egy hatalmas özönvíz hullámaiban. Mindenütt öldöklés, gyilkolás, holttestek, pusztítás. Napközben a skizofréniáról tart előadást, éjjel, nyugtalan álmaiban pedig attól fél, hogy ő maga is skizofrén lesz. Főleg az apokaliptikus álom az, amelyik olyan sokáig kísérti, hogy megpróbálja kiírni magából. Álmai amúgy is kaotikusak, azóta, hogy a magánéletében sikerült kialakítania egy meglehetősen szokatlan háromszög-konstellációt: feleségét, Emmát és szeretőjét, Toni Wolfot is sikerült rávennie, hogy törődjön bele ebbe a *ménage à trois*-ba. Vasárnap esténként Toni velük vacsorázott a Zürichi-tónál lévő küsnachti családi házukban. Hogy aztán hogyan folytatódtak az esték, arról nem maradtak feljegyzések. Csak annyit tudunk, hogy Emma is és Toni is analitikusként dolgozott, és hogy a szerelmi háromszög évtizedeken át tartott. És hogy az éjszakák és nappalok élményeit Jung még jobban összekavarta álmaiban, aztán szorgalmasan, a papírt lázasan szántó tollal lejegyezte a *Vörös könyv*-be. „Szembenézés a tudattalannal” – így nevezte ezt a kísérletezést önmagával. És akárcsak 1913-as álmaiban Európát a víztömegek, Jung lelkét is elnyelte az áradás: „Egész későbbi tevékenységem abban állt, hogy megpróbáltam feldolgozni mindazt, ami azokban az években a tudattalanból feltört és elárasztott. Ez az őanyag elég volt egy életműhöz.”

*

Nem sokkal nyolcadik születésnapja előtt Elias Canetti édesanyjával Bécsbe költözik, és elkezd németül tanulni.

*

1913 az az év, amikor D. H. Lawrence „Lady Chatterley szeretője” lesz. Az ő Lady Chatterleyje 34 éves, és az író rövid, alig öthetes viszony után szökteti meg Angliából. Eredetileg Frieda von Richthofennek hívják, asszonyneve Weekley, de férje, a Nottinghami Egyetem professzora és Lawrence volt tanára képtelen volt megzabolázni porosz nemesi vérért és temperamentumát. Azonban Lawrence-nek, egy bányász 27 éves fiának, aki nemrég adta le a kiadóban a *Szülők és szeretők* kéziratát, imponál, hogy az asszony „egy báró leánya a Von Richthofenek ősi, híres családjából”. Frieda zöld szemű, intelligens, szőke, és imádja az életet. Úgy gondolja, hogy a földi paradicsomot csak a szabad szerelem teremtheti meg. Lawrence a szaván fogja, és a szigetországból Európába szökhik vele. 1913 tavaszán Frieda nővérének a felső-bajorországi Irschenhausenben berendezett szerelmi fészkében húzzák meg magukat. Ebbe a kényelmes kis fából épült nyári lakba szokott visszavonulni Else, a müncheni Jaffé professzor hitvese szeretőjével, Alfred Weberrel, Max Weber fivérével, aki-nél doktorált. A beköltözés alkalmából Else egy csinos dirndli ruhát ajándékozott Angliából hazatérő húgának, hogy női csábereje jobban érvényesüljön. Ebben a kérdésben a két nővér mindig is egy állásponton volt, még akkor is, amikor mindketten Otto Gross, a kokainista és nagy csábító Freud-tanítvány szeretői voltak. Igaz, gyermeke csak egyiküknek, Elsé-

nek született tőle, egy fiú, azt viszont ugyanúgy Peternek hívták, mint Gross házasságban született fiát, akit ugyanabban az évben szült meg a felesége, akit ugyanúgy Friedának hívtak, mint Gross másik szeretőjét. Nagy tehát a kavarodás a szabad szerelem paradicsomában.

Lawrence és Frieda Weekley, született Von Richthofen, a szökés után is sokat kénytelen harcolni a szerelméért – kapcsolatukban „a tiszta gyűlölet fűzi szorosra a rokonszenv kötelékét”, írja egyszer Lawrence. Mindenesetre ez az Irschenhausenben töltött nyárelő volt szerelmük legszebb időszaka. A világtól elvonulva az Isar völgyében pihenik ki a szökés fáradalmait és merítenek új erőt, mögöttük fenyők, a hegyek, előttük a végtelen távlatok. Lawrence nem győzi magasztalni Frieda „zseniális tehetségét az élethez”. Nyilvánvalóan ugyanígy élvezi zseniális tehetségét a szerelemben is. Mert amikor később kiadja leghíresebb könyvét, a *Lady Chatterley szeretőjének* erotikus történetét, a csábító arisztokrata nő nagy hasonlóságot mutat Frieda von Richthofennel. Csak Irschenhausenről nem esik szó benne név szerint, nem túl romantikus hangzású helységnév egy ilyen regényhez.

1913 nyarán azonban mindkettőjüket nyugtalanság fogja el. D. H. Lawrence vissza akar menni Angliába, hogy kiélvezze és learassa a *Szülők és szeretők* című könyvének diadalát. Szeretője pedig azért szeretne visszamenni, hogy láthassa a gyerekeit. Mert amikor megszökött az ifjú íróval, hátrahagyta három – tizenhárom, tizenegy és kilencéves – csemetéjét. És most megszakad a szíve. Június végén elindulnak hát Angliába. Lawrence-nek csak ügyel-bajjal sikerül újra elszakítania imádott gyerekeitől. Megbeszélik, hogy Olaszországban találkoznak. De Frieda nem hisz szeretője szerelmi

esküjének. Ezért az író megígéri neki, hogy végiggyalogol Svájcban Olaszországig. Ezt aztán meg is teszi. És Frieda újra hisz neki, amíg másként nem alakul.

*

Az innsbrucki *Der Brenner* folyóirat feltesz egy „körkérdést Karl Krausról”. Erre júniusban Arnold Schönberg a következő szép szavakat írja: „Az ajánlásban, amellyel elküldtem Karl Krausnak az összhangzattanomat, körülbelül ezt írtam: »Többet tanultam öntől, mint amennyit tanulnia szabad valakinek, aki önálló szeretne lenni.« Ezzel az iránta érzett nagyabecsülésem mértékéről semmit, minőségéről azonban annál többet elárultam.” A néma csodálat és nagyabecsülés és a jól megválasztott szavak ritka dokumentuma ebből a túlfűtött évből.

*

A Német Birodalom júniusban ünnepli II. Vilmos császár trónra lépésének 25. évfordulóját. Különös császár, mindekelőtt a hajók érdeklik és az etikett. Már igen korán személyesen vette kézbe az udvari szertartások bővítését, és újította meg az öltözködési szabályokat. Uralkodása közelgő jubileumának tervezését sem bízta másra – ő akarja meghatározni az esemény megrendezését és kiválasztani az ajándékokat. Az ő ötlete volt az is, hogy a beszédekben „békecsászárként” magasztalják – még ha két héttel később a Reichstag megszavazza is a hadsereg feltöltését. És noha a díszebédeken és -vacsorákon még megmaradt a régi ülésrend, tehát a birodalmi kancellár a császári család és a német fejedelemségek uralkodói után kapott helyet, a többi képviselő pedig még

hátrébb, holmi jelentéktelen udvari méltóságok után – mindazonáltal a birodalmi hatalmi viszonyok már korántsem voltak olyan egyértelműek. Ott, ahol az ülésrend nem mutatta meg a hierarchiát, II. Vilmosnak ugyancsak meg kellett küzdenie a politikai pozíciójáért az alkotmányos monarchián belül. Hiányzott belőle a valódi hatalmi ösztön. Annál jobban szeretett szerepelni a nyilvánosság előtt, ahhoz értett, ilyenkor könnyed volt, a nép hangján szólt, mint a hadsereg, az egyszerű örömök barátja és a modern francia művészet ellensége. Szerette a hajókat, az északot, a haditengerészetet. A gyarmatokban is azt szerette a legjobban, hogy oda csak hajóval lehetett eljutni. Amikor a szeretőjénél, Görtz grófnőnél faldkakas-vadászaton járt a Hesseni-hegyvidéken, még akkor is azzal foglalatzkodott éjszakánként, mielőtt megszólalt a vadászkiáltás, hogy kis hadihajókat vésett a vadászház fájába.

*

Berlinben 1913-ra már több mint 200 mozi van. A legtöbb az előző évben alapított babelsbergi filmstúdiókban készült produkciókat játssza, például Asta Nielsen *Az apák bűnei* című filmjét. A film egy festő műzsjának történetét meséli el, aki újra és újra modellt áll istenített, a szépség allegóriáján dolgozó atyai hősének. De a férfi elhagyja, ő pedig alkoholba fojtja bánatát. A festő újra találkozik vele, el van ragadtatva, de nem ismeri meg. Felhívja a műtermébe, meg akarja festeni mesterművét, az iszákosság allegóriáját. És csakugyan remekművet alkot. Amikor a múzsa rádöbben, hogy szerelmét és szépségét feláldozta a művészet és a karrier oltárán, a lázadás példátlan módját választva tönkreteszi a vásznat. E dühkitörés megformálása körülrajongott ikonná avatja Asta Nielsent.

*

Amikor a Terra Nova-expedíció túlélői 1913 júniusában megérkeznek hazájukba, nagy érdeklődés kíséri a csapat tudományos eredményeit. El akarják terelni a figyelmet arról, hogy a nemzeti hőssé kikiáltott Scott valójában csak másodikként jutott el a Déli-sarkra. Amikor az expedíció utolsó tagjai 1912-ben elérték a Déli-sarkot, már ott lobogott a frissen kintűzött norvég zászló. Roald Amundsen néhány nappal megelőzte a jég és az idő ellen folytatott kegyetlen versenyben. Ez erkölcsileg megtörte a brit expedíció tagjait. Nemcsak Scott halt meg a visszaúton az örök jégben, hanem Lawrence Oates kapitány is. Nagy-Britanniában mind a mai napig mártírként tisztelik, mivel önként vállalta a halált, hogy társainak ne legyen tovább a terhére. Utolsó szavai, amikor kiment a sátorból, legendává váltak: „Kimegyek, lehet, hogy kicsit tovább fog tartani.” Angliában egy ilyen mondat elég a halhatatlansághoz. De Cherry-Garrand a katasztrofális expedícióról szóló, hamarosan legendássá váló beszámolójának címe se rossz: *The Worst Journey in the World* (A világ legrosszabb utazása). Való igaz, nem a britek fedezték fel a Déli-sarkot, de legalább a humorukat nem veszítették el.

*

The Worst házassági ajánlat in the World: június 8-án Prágában Franz Kafka nekidurálja magát, hogy végre megkérje Felice kezét. De a mondat közepén hirtelen abbahagyja, s csak június 16-án tudja annyira összeszedni magát, hogy befejezze a levelet. A levél végül húszoldalas lesz. Kafka részletesen elmagyarázza, hogy fel kell keresnie egy orvost – de hogy az

orvosnak mit kell tanúsítania, a nemzőképességét, tiszta elméállapotát, vagy ez az egész csak egy mondvacsinált ürügy, hogy késleltesse az esküvőt, a házasság realizálását, az nem derül ki: „Kettőnk között, minden mástól eltekintve, ott van az orvos. Hogy mit fog mondani, kétséges, az ilyen döntésekben nem annyira az orvosi diagnózis számít, ha így volna, nem volna érdemes hozzájuk folyamodni. Én, mint mondtam, tulajdonképpen nem voltam beteg, de mégis az vagyok.” Hm. Aztán következik egy szakasz, amelyben Kafka, ez a csodálatos, érzékeny stílusművész megteremti a dadogás írott formáját: „Nos, Felice, gondolhatod, hogy ekkora bizonytalanság láttán nehezen születik meg az emberben a szó, és különösen is fog hangzani. Talán még korai ezt kimondani. Utána viszont meg már késő, akkor már nincs idő olyasféle dolgok megbeszélésére, amiket a legutóbbi leveledben emlegetsz. De hosszú halogatásra sincs idő, legalábbis én így érzem, s ezért most megkérdezem: hajlandó vagy-e a fenti, sajnos kikerülhetetlen feltétellel fontolóra venni, hogy feleségül jöjj hozzá? Hajlandó vagy rá?” Ami annyit tesz: tényleg ezt akarod???? Egy kérdőjel helyett legszívesebben legalább ötöt tett volna a végére.

Majd egy ritka tiszta pillanatában Felice elé terjeszti egy házasság költség-haszon számítását: „Ezek után gondold meg, Felice, milyen változást hozna életünkbe a házasság, melyünk mit veszítene és mit nyerne általa. Én elveszíteném jobbára szörnyű magányomat, és megnyernék Téged, akit mindenekfölött szeretek. Te azonban elveszítenéd eddigi életedet, amelyben majdnem tökéletesen jól érezed magad. Elveszítenéd Berlint, a hivatalt, amely örömet szerez Neked, a barátnékat, az apró szórakozásokat, azt a reményt, hogy egészséges, vidám, jó ember lesz a férjed, hogy szép és egész-

séges gyerekeid lesznek, akik után, ha csak rágondolsz is, elfog a vágyakozás. Ennek az egyáltalán nem lebecsülendő veszteségnek a helyébe nyernél egy beteg, satnya, emberkerülő, szófukar, szomorú, esetlen, majdnem reménytelen embert.” Ki az, aki erre ne mondana boldogan igent? Egy házassági ajánlat mint felfedező eskü.

Kafka mégis kényelmetlenül érzi magát, mert sejti, hogy ezzel túlságosan előreszaladt, még ha szavak százaival próbálja is elkendőzni, elfedni kérdését. Pedig tudja, valahol a levél közepe táján csakugyan feltette Felicének a kérdést. Ötölköt, borítékba teszi a levelet, de előbb ügyel-bajjal kénytelen keríteni egy nagyobb borítékot, olyan vastagra sikeredett. Aztán kimegy az utcára, tétovázik, olyan sokáig vár, hogy addigra minden posta bezár. Hirtelen elszánja magát, azt akarja, hogy a levél másnap reggel ott legyen Felice asztalán, elrohan a pályaudvarra, ahol egy sürgős levelet még fel lehet adni a berlini gyorsra. Útközben, páni félelmében verejtékezve, találkozik egy régi ismerőssel. Kafka igyekszik kimenteni magát, mondván, hogy siet, a levelét fel kell adnia a vonatra. Miféle különleges levél az, amit fel kell adnia, kérdezi derűsen az ismerős. „Házassági ajánlat” – feleli nevetve Kafka.

*

Június 8-án, aznap, amikor Kafka írni kezdi házassági ajánlatát, II. Vilmos császár jelenlétében átadják az 1916-os olimpiai játékokra épített Német Stadiont. A német építőmunkások a tervezettnél három évvel hamarabb készülnek el a munkával. Régen tényleg minden jobb volt?

*

A császár trónra lépésének 25., jubileumi évfordulójára a 15 éves Bertolt Brecht a következő verssorokat írja naplójába: „És ha lerogyunk este / s dőlünk hősi halálba, / vigasztaljon a zászló lomha-lenge / fekete-fehér-vörös lobogása.” És még egy versszakot: „És ő, a szél is énekelje: / hősi halált halni megéri – / mert küzdve estél le a földre, / mint igaz, hű és német férfi.” Érdekes.

*

Wuppertal-Elberfeldben 1913-ban már öt Picasso-kép lóg a falakon. Adolf Erbslöh festőművésznél két 1907-es csendélet, Julius Schmits házában egy *Anyja gyermekével*, 1901-ből, továbbá August von der Heydt bankár házában egy *Férfi kabátban*, ugyanabból az évből és egy akvarell a rózsaszín korszakból.

*

Rózsák háborúja két bécsi házasságban. Arthur és Olga Schnitzler között áll a bál, Schnitzler megosztja a naplójával, hogy dermedten fekszik a balkonon. Robert Musil pedig június 10-én, egy szörnyű séta után a feleségével, ezt írja: „Martha rosszkedvében fölösleges szemrehányásokat tett, amelyek lehűtöttek. »El fogsz hagyni. Akkor nem lesz senkim. Meg fogom ölni magam. El foglak hagyni.«” De nem hagyja el.

*

Valaki azért mégis elhagy valakit: Leo Stein. Hónapokig tartó veszekedés után elhagyja a rue des Fleurs 27. alatti párizsi lakást, amelyben együtt lakott húgával, Gertrude-dal, és

amelyben az avantgárd legfontosabb szalonját hozta létre. Picasso, Matisse és Braque is bejáratos volt, szombat este volt a *jour fixe*, amikor a párizsi alkotók színe-virága itt gyűlt össze. De mindenekelőtt: a szalon éveken át a világ első számú modern művészeti múzeuma volt. Viszonylag kis helyen zsúfolódtak össze Picasso, Matisse, Cézanne, Gauguin és a többi nagy francia mester remekművei, amelyeket a Stein testvérek már igen korán és kitűnő ízléssel gyűjtöttek össze. Gertrude, mint mindig, valamiféle barna zsákvászon ruhában egy sötét reneszánsz széken ült, lába a kandalló közelében; fázott, mint mindig. Mellette a bátyja, Leo állt, és vendégek tucatjainak magyarázott modern művészetfelfogásáról. A vendégek: angol arisztokraták, német diákok, magyar festők, francia értelmiségiek, és valahol Picasso is, éppen aktuális szeretőjével.

Aztán kitör a botrány. Leo Stein nem bírja tovább elviselni húga vonzalmát a kubizmushoz – és azt sem, hogy Alice Toklast, aki velük együtt lakik, nemcsak szakácsnőnek, lektornak és titkárnőnek tekinti, hanem a szeretőjének is. Leo Stein idegenkedik mindettől. Fogja a legszebb Renoir-okat, Cézanne-okat, Gauguineket, elmenekül Párizsból az ígéret földjére, és Firenze mellett telepedik le. A csupaszon maradt helyekre Gertrude Stein azonnal Picasso, Georges Braque és Juan Gris 1912-ben és 1913-ban készült kubista festményeit akasztja. Leo Stein helyét pedig Alice Toklas foglalja el a szombat esti szalonokban. A testvérek, akik rövid idő alatt együttes erővel összehozták a legjelentősebb modern művészeti gyűjteményt, soha többé egy szót sem váltanak egymással. Leo békülékeny levelekkel bombázza húgát Firenzéből. Gertrude azonban nem válaszol. Később úgy próbálja meg feldolgozni a szakítást, ahogyan az értelmiségiek általában

megpróbálják feldolgozni azt, ami lelkileg túlságosan igénybe veszi őket. Könyvet ír róla. Azt a címet adja neki, hogy: *Two: Gertrude Stein and her brother* (Ketten: Gertrude Stein és fi-vére). Úgy gondolja, hogy ezzel feketén-fehéren bebizonyítja önállóságát. De természetesen mindenekelőtt azt bizonyította be vele, hogy ő sem képes feldolgozni a szakításukat.

*

A *Neue Rundschau* júniusi számában megjelenik egy 25 esztendő író és Mann-követő, Bruno Frank írása. Témája: *Thomas Mann – gondolatok a Halál Velencében nyomán*. Ebben a novella szép, részletes elemzése mellett a következő, a jelent diagnosztizáló és hátborzongató sorokat olvashatjuk: „Amikor még létezett metafizika, a hőssé válás nem volt nagy vállalás. De most, amikor alattunk érzéketlen sziklás talaj, fölöttünk az üres ég, amikor a hitből már csak az utána való sóvárgás maradt, amikor vonatkozási pontok nélkül annyira magunkra maradtunk, amennyire előttünk nemzedék valószínűleg még soha, tehát ebben a pillanatban Thomas Mann, az író éberen és bátran kiáll ebben a teljességgel istentelen világban.” Hát igen. Gustav von Aschenbach, mint a modern kor utolsó hősi halottja.

Június 16-án ez az éber és bátor író az újabb kúráról visszatért Katiával háromhetes üdülésre utazik a toszkán partokon lévő Viareggióba. Ott, a Hotel Reginában félreteszi az *Egy szélhámossá válomása*it, amelyen éppen dolgozott, és csakugyan elkezd írni *A varázshegyet*, ami Bad Tölzben nem nagyon ment neki. Csak a tengernél nyílik szabad kilátás a lélekre – és a hegyekre.

JÚLIUS

Nyaralás! Egon Schiele és Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös modellvasúttal játszik. A porosz tisztek meztelenül fürdenek a sacrowi tóban. Frank Wedekind Rómába utazik, Lovis Corinth és Käthe Kollwitz pedig Tirolba (de nem ugyanabba a szállodába). Oskar Kokoschka bejelenti házasságkötési szándékát, mire Alma Mahler Marienbadba menekül. Kokoschka vigasztalódik, és együtt vedel Georg Trakl-lal. Szakadatlanul esik az eső. Mindenki majd megbolondul a szállodai szobájában. Viszont: Matisse virágcsokrot visz Picassónak.

Heinrich Kühn: *A négy Kühn gyerek*, 1912-13

A KALIFORNIAI DEATH VALLEYBEN július 10-én mérik az addig dokumentált legmagasabb hőmérsékletet: 56,7 fokot. Németországban július 10-én esik az eső. Alig 11 fokot mutat a hőmérő higanyszála.

*

Bonnban ez év júliusában August Macke és ifjú csodálója, Max Ernst már-már baráti viszonyba kerül egymással. Olyannyira, hogy Macke néhány vázlat erejéig kölcsönkéri Ernst egyetemi jegyzetfüzetét, együtt szervezik meg a *Rajnai expresszionisták* kiállítást, amelyet július 10-én megfelelő galéria híján a bonni Cohen könyvkereskedésben nyitnak meg. A bolt első emeleti ablakából hatalmas molinót függesztenek ki, amelyet a résztvevők együtt írtak tele. Max Ernst mindjárt kellő visszhangról is gondoskodik: álnéven recenziót ír

a bonni *Volksmund*ba, és főleg barátja, Macke művészetét dicséri, akinek absztrakciói „már csak a forma által is lelki tartalmat juttatnak kifejezésre”. 1913-ban ilyen harcok folytak mindenütt a tudattalan körül.

*

A pszichológia, a transzcendencia a levegőben lóg. Az olasz Giorgio de Chirico 1913-ban megfesti első igazi „metafizikus táját”, ahogy Guillaume Apollinaire nevezi. A címe *Piazza d'Italia*, s amit ábrázol, az az üresség. Ha az ember tudja, hogy De Chirico Münchenben tanult, akkor a sárga házakból és a széles utcákból megérezheti, hogy a Görögországban született olasz festő művészetének metafizikája vegytiszta müncheni ügy. A Hofgarten és a Wittelsbacherplatz között álló, Leo von Klenze tervezte klasszicista épületek 1913-ban így érkeztek meg a modernizmus kellős közepébe. Művészi értelemben Böcklin és Klinger, szellemi értelemben Schopenhauer és Nietzsche volt Chirico apja – ám az ember magányosságáról szóló tanulmányaihoz már nincs rájuk szüksége. Mert maga a néző az, akit óhatatlanul bevonnak az új évszázad értelmetlenségébe. Vagy ahogy maga Chirico fogalmaz: „A művészetet a modern filozófusok és írók, költők szabadították fel. Elsőként Nietzsche és Schopenhauer beszél az élet mély értelemnélküliségéről, és hogy ez az értelemnélküliség hogyan alakítható át művészetté. A jó új művészek azok a filozófusok, akik túljutottak a filozófián.” Ezért De Chirico ad absurdum viszi a perspektívát, a tájékozódás jelképét. Személye éppen ezért válhatott olyan gyorsan köztiszteletben álló tájékozódási ponttá az egyre bizonytalanabb talajon Párizstól Berlinen át Milánóig.

*

Egon Schiele július 16-ától mecénásánál és támogatójánál, Arthur Roesslernél nyaral a Gaigg-házban, a Traunsee partján lévő Altmünsterben. Hosszú levélben jelentkezik be, hogy 3-kor vagy 4-kor érkezik, esetleg 5-kor vagy 6-kor. De nem érkezik meg. Vendéglátója fél óra alatt ér haza a vasútállomásról, fázik, rumos teát iszik, aztán teás rumot. Szakad az eső, mintha dézsából öntenék. Egyszer aztán Schiele bekopog a teraszajtón – más időpontban és más irányból érkezett. És nem egyedül jött, hanem Wally Neuzillal, akit ma a nagyszerű *Wally vörös blúzban* akvarellről ismerünk – akkoriban azonban még a kutya se tudta, ki ő.

Másnap reggel el kell hozni a poggyászt a vasútállomásról. Roessler megkérdezi, pontosan miről is lenne szó. Mire Schiele: csak a legszükségesebbéről. Ezek után a következőket hozzák el a vasútállomásról: némi ruházatot, pár repedt agyagkorsót, színes mázas paraszttá alakot, vastag fóliánsokat, művészeti albumokat, primitív fabábukat, fatuskókat, festő- és rajzfelszerelést, egy keresztet. Schiele mindezt berámolja a vendégszobába, hogy munka közben legyen miből ihletet merítenie. De nem dolgozik, egy percet sem. Inkább túrázik a szépséges Salzkammergutban. Élvezi, hogy együtt lehet a barátnőjével, és hogy Roessler személyzete lesi a kívánságait. Vendéglátója azt remélte, hogy Schiele festeni fog, és hogy egyik festményét kiakaszthatja majd a nyaraló nappalijába. De Schiele egyszerűen nem fest. Egyik reggel Roessler Schiele szobájába lépve azt látja, hogy Schiele a földön ül, és egy kis felhúzható játék vasutat futtat körbe-körbe. Schiele váltót állít, szét- és összekapcsol, lelkes hangutánzással kísérvé a műveleteket. Tökéletesen utánozza a vonatfűtőt, az össze-

kapcsolást, a tolatást, a csikorgást. Kéri Roesslert, hogy ő is jöjjön játszani. Kell valaki, aki a kis vasútállomáson a hangosbemondóba beszél.

*

A londoni *Times* beszámol róla, hogy az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd duzzogva visszavonult a csehországi, Konopiště-kastélyba, és ott a gyerekszoba padlóján fekszik. Minden vendégnek, aki odalátogat, megparancsolja, hogy feküdjön le ő is a földre, és segítsen neki a sínek bővítésében. A császár állítólag már rég beöltöztetett lakájnak néhány pszichiátert, hogy feltűnés nélkül megfigyelhessék Ferenc Ferdinándot, és gondját viseljék. Ferenc Ferdinánd egész nyárra elbújik a kastélyában, hogy minél messzebb legyen Béctől – a furcsa öreg császártól és mindenekelőtt Conrad von Hötzendorf vezérkari főnöktől, aki folyton-folyvást megelőző csapást akar mérni Szerbiára.

Ferenc Ferdinánd az udvar piszkálódásait sem tudja elviselni. Mindenki ellenzi méltóságán és persze rangján aluli viszonyát Chotek Zsófia grófnővel. Az udvar csak akkor adta beleegyezését, amikor az asszony és a gyerekek lemondtak minden igényükről. Zsófiát így árnyéklétre ítélték, s noha Ferenc Ferdinándtól három gyermeke született, Bécsben mindenki kerülte, még azt sem engedték meg neki, hogy beüljön a férje mellé a Burgtheater vagy az Udvari Opera páholyába. Azt azonban nem tiltották meg, hogy együtt sétáljon vele a Konopiště-kastély körül. Legkedvesebb útvonalukat férje már korán elnevezte „felső keresztútnak”. Feleségével, Zsófiával és három gyermekével Ferenc Ferdinánd szemlátomást boldognak mondható. A főherceg, akit Bécsben, mivel ott tulaj-

donképpen nincs rá szükség, hirtelen haragú, fékezhetetlen hatalmi politikusnak tartanak, valójában szerető férj és apa. Gyermekeivel órákon át játszik a csehországi kastély kertjeiben, és ragyog az örömtől, amiért a bukszusok körül nyáron buján termő valamennyi virág nevét tudja. A szomszédos janovicei kastélyban Sidonie Nádherný gyászol.

*

Picasso súlyos beteg volt. De július 22-én Eva Gouel így ír Gertrude Steinnek: „Pablo már majdnem teljesen meggyógyult. Minden délután felkel. Henri Matisse gyakran benéz, hogy a hogyléte felől érdeklődjön. Ma virágot hozott Pablónak, és egész délután nálunk volt.” Milyen szép és vigasztaló elképzelni, hogy egy kor két legjelentősebb művésze egyike felkeresi betegágyánál a kor másik legjelentősebb művészt, és virágcsokrot visz neki. Nem csoda, hogy néhány nappal ezután Picasso már makkegészséges.

*

Robert Musil nem súlyos beteg ugyan, de betegállományba véteti magát, hogy ne kelljen bejárnia dolgozni a bécsi Technische Hochschule, a műegyetem könyvtárába, és jusson ideje az írásra. Július 28-án tehát dr. Pöttl új szakvéleményt ír Musilnak, akit – emlékszünk, ugye? – fél éve „súlyos neurasténiával” kezel. Pöttl tehát ezt írja: „A még mindig fennálló súlyos idegkimerülés miatt az eredetileg tervezettnél jóval hosszabb pihenésre van szüksége, ideggyógyászati szempontból mindenképpen kívánatos a beteg munkavégzésének felfüggesztése még legalább további hat hónapra.” Így Musil a

szakvéleményre hivatkozással kéri „szabadságolását hat hónap időtartamra”. Az egyetem elküldi a hatósági orvoshoz, és egy bizonyos dr. Blanka megállapítja: „Súlyos, a szívre is kiterjedő általános neuraszténiában szenved (szívneurózis).” A szívre is kiterjedő neuraszténia – szebben nem lehetne megfogalmazni a modern kor betegségét.

*

Harry Kessler gróf június végén Párizsból Berlinbe utazott, hogy részt vegyen régi ezrede potsdami hadgyakorlatán. A nagy esztéta zokszó nélkül elviselte. Szeretett a kaszinóban, az arisztokrata tisztikarban forgolódni, szerette a hadgyakorlatokat kísérő *soirée*-kat és *soupé*kat. Így aztán júliusban Potsdamban megfordul Stolberg hercegnőnél, aki bevallja neki, hogy „egy erdővel körülvett várban nőtt fel”, és sajnos még mindig nem képes különbséget tenni a különféle porosz egyenruhák között. „Azt mondtam: No, egy huszárt és egy testőrt azért csak meg tud különböztetni egymástól. Azt igen, felelte, de olyan rettenetesen nehéz megmondani, hogy melyik a tábornok és melyik a káplár.” Kessler ezt így, szó szerint rögzíti, hogy megértsük, milyen felháborító, hogy Poroszországban 1913-ban csakugyan van egy hercegnő, aki nem tud különbséget tenni egy tábornok és egy káplár között.

Néhányan azok közül, akik – szellemi, erkölcsi értelemben és egyenruhában egyaránt – nagyon is különbséget tudnak tenni, július 25-én, amikor végre nem esett az eső, Kesslerrel kiautóznak a sacrowi tóhoz. Név szerint a következő urak: az 1884-ben született gróf Friedrich von Klinkowström őrnagy, 1905 óta a 3. testőr-ulánusezrednél, az 1882-ben született Thilo von Trotha hadnagy, ő is a 3. testőr-ulánusezred-

től és báró Eberhard von Esebeck lovassági kapitány. „Amikor megérkeztünk oda, ahol fürödni akartunk, egy elhagyatott, erdő szegélyezte rétre, hirtelen anyaszült meztelenül Krosigk lépett elénk a tóból és a nádasból.” Friedel von Krosigk gróf később meztelenül versenyt futott Von Trotha és Von Esebeck urakkal a réten. „Átellenben a túlsó parton egy fehér alak szintén fürdőzött.” A fehér alak. Vajon ki lehetett? Netán Stolberg hercegnő meg akarta vizsgálni, mi a különbség a tábornokok és a káplárok között? Vagy Asta Nielsen egy babelsbergi forgatás szünetében?

*

Férfifantáziák, II. rész: két álomkép egy vonatút után – a férfi-sovinisza Oswald Spengler nem megy nyaralni, ő *A Nyugat alkonyán* töpreng, és azon, hogy mennyi a nő mindenütt. „Én a szellemi érintkezést egy nővel csak kis dózisokban viselem el. Még ha olyan korlátolt is, mint egy nőjogi harcos és olyan ízléstelen, mint egy művészetrajongó kékharisnya.” Újra ott-hon rostokol müncheni lakásában, amelyet csúnyának talál, főleg a bútorokat: „Minden bútornak állnia kell a szigorú ítéletet, mint egy Manet-nak vagy egy reneszánsz épületnek. A régi bútorok állják is. Az újak tervezése olyan, akár egy első ujjgyakorlat.” Aztán megint eszébe jut a vonatút, és hozzáfűzi: „Csak az a jó, amin ezek az ostoba stílusdiktátorok nem élnek ki a 'tudásukat': a mozdonyok stb.” Ezen a nyáron Gottfried Benn is vonatozik. A kupéban lévő nők láttán nála is túlsordul a téstoszteron. Kis jegyzetfüzetébe nagy versorokat ír a Berlin és a Keleti-tenger között közlekedő gyorsvonaton szerzett élményeiről: „Hús, meztelen, / szájjig barnította tenger.” Aztán így folytatja: „Férfibarna nőbarnára veti

magát: / A nő: egy éjre való valami. / S ha szép volt – még a rákövetkezőre! / Ó! S aztán megint az önmagunkba-lét!” Tehát Spenglerhez hasonlóan Benn is csak kis dózisokban viseli el a nőekkel való érintkezést. Aztán ő is boldogan ereszkedik alá a magány pincéjébe, az egyedüllétbe.

*

Ferenc József császár a páros létet kedveli. Schratt Katalin asszonyba karolva sétál Bad Ischl nagy kiterjedésű parkjaiban. Emberemlékezet óta ebben a városcában tölti a nyarat. És emberemlékezet óta Schratt asszony a társa, abból az időből ismerik egymást, amikor Sissi még élt. S a császár mégis úgy akarja, hogy csak a társa legyen, ne a szeretője. A császár és Schratt Katalin, akiket 30 esztendő választ el egymástól, együtt töltik napjaikat. Éjszaka a császár jobb szeret egyedül lenni. Kora reggel, hét óra tájban azonban kilép a császári villából, és átballag Schratt asszonyhoz a *Felicitas* villába, ahol együtt kávéznak. Aztán elvegyül a fürdővendégek között. Többnyire nem ismerik fel, mivel nyaraláskor nem viseli a rendjeleit, nem kísérik testőrök, úgy néz ki, mint egy öreg, mogorva, nyugalmazott katonatiszt. Nagyon szeret hétköznapi emberként megjelenni. De hát nincs mit tenni, sajnos ő a császár. Tudomásul veszi hát. Schratt asszonynak azonban gyönyörűen hétköznapi leveleket ír. Ó, panaszkodik egy alkalommal, mennyire fáj a tyúkszemem, amikor a dísvacsorán fel kellett állnom, hogy pohárköszöntőt mondjak a bolgár király tiszteletére!

*

Magának a bolgár királynak egészen más gondjai vannak: július 3-án Szerbia és Bulgária között eszkalálódik a Macedónia területe miatt kialakult konfliktus. Szerbia hadat üzen – és Törökország, Görögország és Románia is Bulgária ellen fordul. Kitör a második Balkán-háború. Bad Ischlben a császár egyik sürgönyt kapja a másik után. Ő viszont nem hagyja zavartatni magát a forróvérű balkániaktól. Inkább átballag Schratt asszonyhoz teázni.

*

Július 13-án Freud imádott Anna lányával Marienbadba utazik, hogy kipihenje magát és lelkiileg megerősödjön a nagy harcra, a szeptember elején Münchenben megrendezendő IV. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszusra, ahol először látja majd viszont C. G. Jungot és a renegát zürichi analitikusokat. Marienbad természetesen nem segít Freudon. Se jobb karjának reumáján, se a depresszióján. Azt írja: „Alig tudok írni, végig rossz, hideg és nyirkos időnk volt.”

*

Július végén Rilke egy rövid időre Berlinbe utazik, és a múzeumban megnézi a frissen megtalált Amenóphisz-fejet: „Valóságos csoda, annyit mondhatok” – számol be róla izgatottan Lou Andreas-Saloménak. A James Simon finanszírozta expedíció Tell el-Amarna-i ásatásainak leleteit állították ki. Az egész város Egyiptom-lázban ég a szobrok szépségétől. A *Berliner Tageblatt* felajzva ír Amenóphiszről: „Modern, a szó legmerészebb értelmében.” Az avantgárdnak azt ajánlja: „Futuristák, lehorgaszthatjátok a fejeteiket!” Else Lasker-Schü-

ler is elmegy a múzeumba, és térdre esik a lelkesedéstől, Jusuf herceg képei hamarosan IV. Amenóphisz vonásait viselik, akit Ehnatonnak is neveznek. És a legnagyobb csoda, a felesége, Nofretete feje még a múzeum pincéjében pihen. A régészeti expedíció egyelőre lemond róla, hogy kiállítsa legszebb darabját. A kiállítás rendezői sejtik, hogy Egyiptom, ha látná, 1913-ban mi mindent vittek ki az országból, azonnal érvényesítené tulajdonjogát. Így Nofretete a raktárban pihen.

Aki ezer évig nyugodott Egyiptom földjében, nyugodtan várhat még egypár évig, mielőtt a világ a lábai elé heverne.

*

Július van tehát, mindenki pihen, Rilke Egyiptom-lázban ég, van egy kevés pénze, és nincs semmi dolga. Mondhatnánk, „kézenfekvő” volna, hogy augusztusban néhány napra el akarjon menni üdülni a Keleti-tengerhez. Csakhogy egy olyan valakinek, aki nap mint nap magyarázkodni kényszerül mindenki, a mecénásnői és felettes éneje előtt a gondosan karban tartott henyélése miatt, annak fülében az „üdülés” csúnya szó. Így érthető, hogy Rilke „könnyelműségnek” (!) érzi az augusztusi utazást a tengerpartra. Göttingában elbúcsúzik Loutól, hogy aztán Lipcséből azonnal ezt írja neki: „Az a könnyelmű ötletem támadt, hogy innen a hétvégén, egyelőre csak nyolc napra, a tengerhez utazom (Heiligendammba, Nostitzenek is ott vannak). Mondják, szépek ott a bükkfaerdők, s lelkem előtt a tenger. Lehet, hogy ezt fogom tenni.”

*

Frank Wedekind Rómában időzik, július 8-án ott fejezi be *Simson* című drámai költeményét, amelyen január 26-a óta dolgozott. Azért utazott Rómába, hogy egyedül lehessen, és kipihenje a *Lulu* betiltása körüli viharokat. Még hogy egy nimfomániás nő pusztítsa a férfivilágot, az nem fordulhat elő! Wedekind azonban sejtí, hogy a *Lulu*val megteremtette a 20. század új hősnőjét. A múlt hőseivel vigasztalja magát a jelenben őt ért megaláztatás miatt – Goethe *Utazás Itáliában* és Burckhardt *A reneszánsz Itáliában* című művét olvasgatja, ellátogat a Sixtus-kápolnába. Nagyon nézne a müncheni cenzúrahatóság, ha látná, milyen nagypolgári allűrjei vannak ennek a lázítóknak. Feleségének, Tilly Wedekindnek például ezt írja: „A legjobb eddig az volt, amikor a Monte Palatino romjain sétáltam.” De aztán mindjárt figyelmezteti is az asszonyt: Róma mély álomba szenderült, se színház, se varieté. „Az én céljaimnak Rómánál jobban semmi sem felelhetne meg. De ha együtt szeretnénk szórakozni, jobban járunk, ha Párizsba utazunk.” Mert azt, akár Rómában is, egyszer s mindenkorra le kell szögezni: „Párizs a világ legszebb városa, aztán Róma következik, s csak utána, nem sokkal lemaradva München.”

*

Lovis Corinth Tirolban, a *Villa Mondschein*ben kuksol a gyerekeivel, a feleségével és az édesanyjával. Még mindig nem épült fel teljesen a szélütésből, de itt, Sankt Ulrichban, a Grödnert-völgyben lassanként javul az állapota. Úgy szakad az eső, hogy Corinth alig tud a szabadban festeni. Ezért a család kénytelen modellt ülni. Először önmagát festi meg helyi népviseletben, zöld kockás vászonzekében és zergetollas kalapban (ezen már megint a régi: vidám morgó medvének néz

ki). Aztán a feleségét, Charlottét, szintén tirolí viseletben. Vastagon viszi fel a festéket a vászonra, mintha azt akarná demonstrálni, hogy újra él. És amikor odakint a világot elnyeli a köd és az eső, előveszi a zöldet és a pirosat, és művészete a népi viselet színeiben ragyog. A fia, Thomas nem hagyja magát lefesteni, vacog, és hamarosan ágynak dől ott, a panzióban, influenzával.

Corinth úgy várja a reggelenként Berlinből érkező postát, mint a „mannát a pusztaságban”. A levelek többsége a Berliner Secession körüli vitáról szól, amely azóta tombol, hogy Paul Cassirert, a kereskedőt választották elnökének. Cassirer a következő kiállításra nem hívta meg azt a tizenhárom művészt, aki nem rá szavazott, kitört a viszály. Most a Corinth körül csoportosuló szecesszionistáké az egyesület, a „KFT”, de a Kurfürstendamm 208/09 alatt lévő kiállítóház tulajdonosnőjét Cassirer és Liebermann irányítja. Így a Corinth körül csoportosuló egyesület, hírnevét megőrzendő, kénytelen új kiállítótermet építtetni. Amikor a Tirolban nyaraló Corinth tudomására jut, hogy a megbízást annak a Peter Behrens építésznek és formatervezőnek szánják, aki az AEG-nek tervez házakat, lámpákat és asztalokat, bevallja, hogy nem kedveli az építészt, mindazonáltal felismeri az imázsjavítás lehetőségét, mert Behrens „modern”. De tulajdonképpen itt, Tirolban, a szakadó esőben is torkig van a messzi hazában folyó veszekedéssel. Borzadva gondol Berlinre, és napokon át Bernhard Kellermann könyvét, *Az alagutat* bújjja, az év sci-fi bestsellerét, amely Európa és az amerikai kontinens föld alatti összekötéséről szól. Corinth az év legrovidebb és legvelősebb recenzióját írja róla: „Jó könyv, én is szívesen elmennék Amerikába.” De minden hiába: Corinthnak augusztusban vissza kell mennie Berlinbe.

*

Käthe Kollwitz is Tirolban van a férjével, Karllal, egyfolytában veszekednek, szakad az eső, mintha dézsából öntenék, nem tudnak kimenni a békítő természetbe, fásultan gubbasztanak hát a panzióban, és végtelenül boldogtalanok egymással. Käthe a nyaralás után „súlyos depresszióba” esik. Az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja, kétségbe ejti egész élete, a művészete, elégedetlen első plasztikai próbálkozásaival. Aztán naplójában felteszi a kérdést: „Én és Karl?” A válasz: „Az igazi szerelmet soha nem ismertem.”

Karl már nem érdekli. „Mindig ugyanaz, ha az ember a másíknak már minden rezdülését ismeri, az aligha piszkálja fel az ernyedti érzékiséget. Egészen más táplálékra kell áttállni, hogy újra megjöjjön az étvágy.” Íme Käthe Kollwitz szabadságvágyának manifesztuma 1913 nyarán. Strindberggel vigasztalódik, reggeltől estig az ő drámáit olvassa: a nemek egymás iránti vad gyűlölete, fásult együttléte, ez segít, nem érzi magát annyira egyedül. Mesél róla a fiának, azt mondja, Strindberg arról szól, hogyan „marcangolják szét, gyűlölik egymást” a házaspárok. Kollwitz magába roskadva ül az ablaknál, az esőt bámulja, és beírja a naplójába: „Elmúlik a nyár anélkül, hogy érezném.”

*

Bécsben Oskar Kokoschka bejelenti házasságkötési szándékát Alma Mahlerrel. Július 19-ére tervezi a dőblingi tanásházán, abban a kerületben, ahol a menyasszony szülei élnek. Kokoschka elmegy Carl Mollhoz a Hohe Wartéra, hogy megkérje Alma kezét. A nevelőapának semmi kifogása a házasság

ellen. De Alma, amikor július 4-én tudomást szerez Oskar terveiről, pánikba esik, összecsomagol, és elmenekül Marienbadba. Kokoschka üldözőbe veszi, a pályaudvaron éri utol, kiabál, remeg, Alma kénytelen kinyitni az ablakot, erre Kokoschka bead neki egy önarcképet, és megparancsolja, hogy akassza fel a szállodaszobájában, mert ez majd elriaszt minden más férfit. És alighogy Alma elutazik, máris utánaküldi az első levelet: „Kérlek, Almili, ne nézz senkire, a férfiak mind téged fognak bámulni.” Aztán így folytatja: „Miért nevettél, amikor azt mondtam, hogy gyógyulj meg? Szerettem volna még kérdezni valamit, de elindult a vonat.” Tényleg, vajon miért nevetett? Alma kapcsolatuk néhány világos – valójában a legsötétebb – pillanatában valószínűleg érezte, hogy együtt sosem fognak meggyógyulni, mert belebetegedtek a szerelembe. Vagy ahogy Kokoschka két nappal később a következő levélkéjében fogalmaz: „Például attól is rosszul érzem magam, hogy az a csibész orvos tapogat téged, hogy a pincérnő negligséiben, ne adj' isten az ágyikódban lát, satöbbi.” Alma elviseli ezeket a leveleket, talán még élvezi is őket, mégis azt írja neki Franzensbadból, hogy csak akkor megy vissza, ha Kokoschka végre elkészül a remekművel. Puhánynak nevezi Kokoschkát és elzsidósodottnak, ami igaz is. Kokoschka haragra gyúl, nem teketóriázik, elutazik Franzensbadba – amikor megérkezik a szállodába, Alma nincs ott. Az ágya fölött parancsa ellenére sem lóg Kokoschka önarcképe. Amikor Alma visszatér a sétájáról, elszabadul a pokol. Kokoschka dühöngve rátámad Almára, öklével veri az ágyát, aztán felszáll a következő bécsi vonatra. Az esküvő kitűzött időpontja elmúlik. És aztán – a szobában még érezni Kokoschka izzadságszagát – Alma, a nagy taktikus levelet ír Berlinbe. Tudni szeretné, milyen esélyei vannak még Walter Gropiusnál, haj-

dani komoly, szigorú szeretőjénél, aki csalódottan visszavonult, miután a *Secession* kiállításon látta Alma és Kokoschka kettős portréját. Neki írja tehát Alma július 26-án: „Talán férjhez megyek – Oskar Kokoschkához, akit mindketten jól ismerünk, Hozzád azonban mindörökké kötődni fogok. Írd meg nekem, élsz-e még, s hogy ezt az életet érdemes-e élni.”

Kokoschka még nem sejti, hogy Alma már újra kivetette a hálóját. Most már az életéért fest Bécsben. Kérdés azonban, hogy ezt az életet érdemes-e élni. Ott ül a hatalmas vászon előtt, közös portréjukon, a remekművön dolgozik. Ebben a bécsi júliusban talán csak látogatója tartja vissza a végső kétségbeeséstől. Mert Georg Traklhoz képest Kokoschka lelke még viszonylag jól van. Trakl átmenetileg Bécsben lakik, a Stiftsgasse 27.-ben, alkohol- és kábítószeres mámorai közötti fizetés nélküli munkát vállal – ki hinné? – számtisztként a hadügyminisztériumban. Ennél képtelenebb foglalkozást el se lehetne képzelni Georg Traklnak. Igaz, nem is bírja néhány napnál tovább. Ebben az időszakban, alighogy vége a munkaidőnek, feloson Kokoschka műtermébe. A festő a vászon előtt áll, nyugtalanul billegve, elmerülve vad, belső álmaiba, Alma hűtlenségéről fantáziál, cigarettával a szájában, festékekkel a tenyerében, ecsettel és jobb mutatóujjával fest. Trakl mögötte ül egy söröshordón, és órákig előre-hátra, előre-hátra görög rajta. Mindenki mást az örületbe kergetne vele. Az örült Kokoschkát azonban megnyugtatja. Hébe-hóba mogorva dünnyögés hallatszik Trakl felől, amikor szavalni kezdi a verseit, varjakról, végzetről, rothadásról és pusztulásról szólnak, kétségbeesetten a húga után kiált, aztán megint végtelen hallgatásba süpped, és némán görög előre-hátra, előre-hátra. Trakl mindennap ott van, amíg Kokoschka a ket-

tős portrét festi. Címet is Trakl ad a festménynek: *Szélmenyasszony*. Georg Trakl egyik, ezekben a zűrzavaros bécsi napokban született, *Az éjszaka* című versében így ír: „Aranylón lobog körben / a népek tüze. / Feketéllő szirtek fölé / holtrészen omlik / az izzó szél-menyasszony...” Így izzik fel a műteremben, a festőállványon Alma, a szélmenyasszony, a való életben azonban kezd lehűlni. Vagy lehet, hogy pont fordítva van: Kokoschka éppen azért volt képes megfesteni kettőjüket – nem szerelmének bizonyítékát adva, hanem művészetet teremtve –, mert feszült ideg-öltözékében megérezte, hogy Alma kezd kicsúszni a kezéből, eltávolodik tőle, mert szimbiotikus szerelmükre komor árnyék vetült. Csak akkor volt képes megfesteni, amikor Alma már a *Szélmenyasszony* címet viselte, amikor a menyasszonyba már belelátta a széllel elillanó menekvőt. Egy *Szélmenyasszonyt* nem lehet feleségül venni. Csak megfesteni.

*

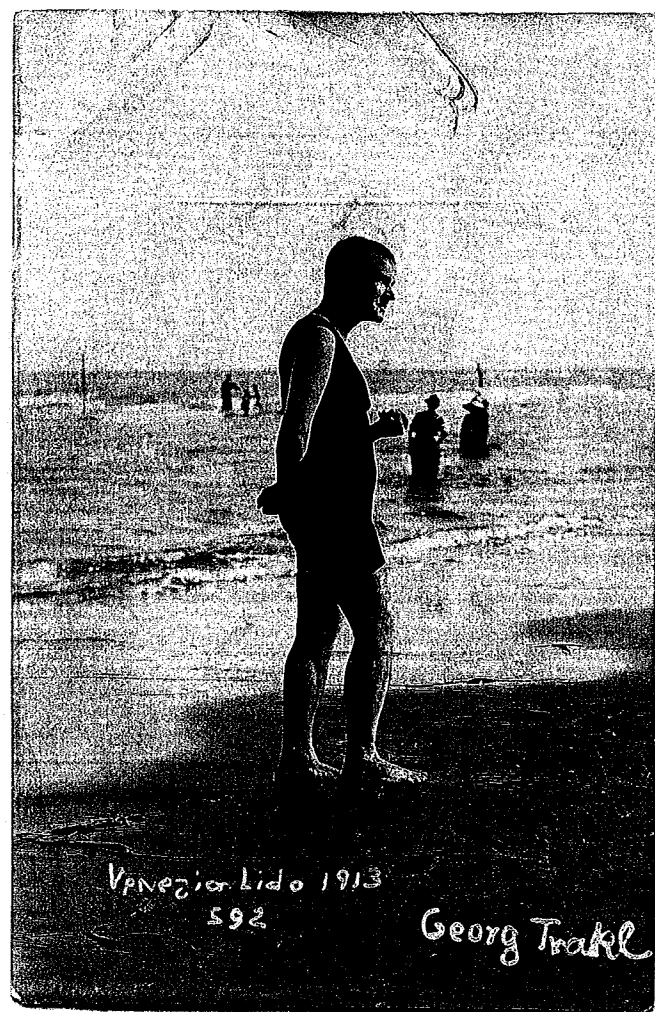
Max Liebermann megfesti Peter Behrens arcmását. Korának nagy formateremtő zsenije úgy néz ki rajta, mint egy korpulens, kedélyes ügyvéd.

AUGUSZTUS

Ez volna az évszázad nyara?

Mindenesetre ez az a hónap, amikor Sigmund Freud elájul, Ernst Ludwig Kirchner pedig boldog. Ferenc József császár vadászni megy, Ernst Jünger órákon át télikabátban gubbaszt a meleg üvegházban. Musil A tulajdonságok nélküli embere téves információval kezdődik. Georg Trakl megpróbál Velencében nyaralni. Schnitzler is. Rainer Maria Rilke Heiligendammban időzik, és hölgyvendéget fogad. Picasso és Matisse együtt lovagol. Franz Marc egy szelíd űzet kap ajándékba. Senki sem dolgozik.

Georg Trakl a velencei Lidón

EZEK BEN A NAPOKBAN HEILIGENDAMMBAN, a szálloda teraszán Rainer Maria Rilke lassan lehúzza sötétszürke kesztyűjét, és enerváltan megfogja a mellette kávézó Helene von Nostitz kacsóját. Az asszony belenéz a költő szelíd, mélykék szemébe, amelynek mélysége a hölgyekkel mindig feledteti arcának többi részét. Rilke éppen Göttingában volt Lou Andreas-Saloménál, amikor utolérte Helene levele, amelyben Heiligendammba hívta. Valamennyi – egymáshoz a szeretet és féltékenység szoros, áttekinthetetlen szövedékében kapcsolódó – résztvevő meglepetésére Rilke igent mondott. Azt írja, amikor Lou egyszer a közös hallgatásoktól, beszélgetésektől, veszekedésektől, epekedéstől, olvasástól kimerülten lefekszik, hogy „tengeri szelek után sóvárgok hevesen”. De Heiligendammba megérkezve Rilke a lóverseny világának tarka nyüzgésébe csöppen, a Heiligendamm és Bad Doberan közötti kis dombon lévő lóversenypálya nagy, hagyományos galoppder-

bire invitál. A heiligendammi szálloda zsúfolásig megtelt a mondén, városi közönséggel és a kövér ménestulajdonosokkal, akiknek, ha felállnak, majd szétreped hasukon a mellény. Mindenütt lovas kocsik, malomkerék nagyságú kalapot viselő nők, lázas nyüzsgés, beszélgetések a tétékről, mint hallja, ma Beppo a nagy favorit. Rilke bosszúsan levélpapírt kér a recepción.

Feltett szándéka, írja sietve Helene von Nostitznak, hogy fél órán belül elutazik. Helenével, amikor a boy átadja neki a levelet a szobájában, éppen azért veszekszik a férje, hogy mi-nek kellett meghívnia ezt a költőt. Helene elolvassa Rilke sírámaid, gyorsan felöltözik, és a költőhöz siet, meg is találja fehér nyári öltönyében, de legfőképpen „szürkén és kilobbanva” a gyógygy szállóban. Odakint kergetőznek a felhők, hatalmas fekete hegyekbe tornyosulnak. A tenger felől viharos szél kerekedik, a hölgyek a kalapjukba kapaszkodnak, a magas bükkfákról lesodródó, első fonnyadt falevelek kavarganak a levegőben.

Helene von Nostitz belekarol Rilkébe, és határozott léptekkel kivezeti a gyógygy szállóból, a keskeny ösvényen el az újonnan épült nyaralók mellett, jobbra-balra köszönget, mindenki egy kissé előregörnyedve halad a viharos széllel szemben, aztán Helene és Rainer eléri a bükkerdőt. Továbbmennek, az erdő elcsendesedik, a szél elül. A távolban, Bruns-haupten fölött a nap kikukucskál a felhők mögül, és ragyogó fénybe borítja a partot. Hatalmas bükkfák nyúlnak a magasba, a keleti-tengeri ég felé, a sós szél simára dörzsölte törzsüket, koronájukat felcsavarta a magasba. Sok évtizedesen is oly ártatlanok, büntelenek. Vajon hogy csinálják? Rilke úgy érzi, mintha óriási gólyalábak között sétálna. A fák a magasba vonzzák a mohlepte földön, fatönkökön bóklászó tekinte-

tet. Rilke egy fa törzsének támaszkodik, mélyeket lélegzik. Helene von Nostitz bátorítóan pillant rá, ő azonban csak a bükkfák törzsei közt fel-felcsillanó kék tengert látja, hébe-hóba egy-egy aprócska tajtékot, egyébként csak a végtelen kékséget.

Később, józan fejjel leül, és ezt írja Lou Andreas-Saloménak: „Ez Németország legrégibb fürdőhelye, a tengerparti erdő és jóformán csak a környékbeli vidéki nemességre korlátozódó vendégkör teszi oly vonzóvá.” A levél hangvétele meglepően hűvös, tekintettel Rilke és Lou újra fellángolt viszonyára, hisz csak nemrég adtak kezét egymásnak Göttingában, mintegy megújítva régi szövetségüket. Aztán elváltak – Lou elhatározta, hogy pszichoanalitikus rendelőt nyit Göttingában. Rilke pedig elhatározta, hogy megpróbál nyaralni. De mint mindig, most is mintha úgy érezné, nagy nyomás nehezedik rá és szenvedne kissé, nehogy Lou úgy érezze, hogy ő, Rilke boldog lehet, ha nincs mellette. Ez az alapja sok ezer levelének, melyet távoli támogatóinak és rajongóinak ír. Ezért aztán Baedeker-stílusban még néhány sort vet papírra az 1913-as Heiligendammról: „Itt áll a nagyherceg villája, azon kívül csak egy gyógygy szálló, szép oszlopcsarnokkal, egy szálloda és még vagy egy tucat villa, minden elég romlatlan még, a 19. század elejének jó ízlése szerint. Az emberek pompás fogatokkal érkeznek birtokaikról, csodálatos, mozgalmas relief, háttérben a tengerrel. Ugyanakkor az erdőben, de még a parton is csend és nyugalom, mindent egybevetve...” – itt most azt gondolhatná az olvasó, hogy végül Rilke tollából csak kicsúszik egy lelkes vagy legalább pozitív jelző, de végül a boldogság vészhelyzetének menedzsere az utolsó pillanatban sikeresen beveszi a kanyart, és így folytatja: „...mindent egybevetve egész tűrhető hely.”

Milyen kár, hogy itt sem tudja elengedni magát. Rilkének, a kimondhatatlanság főpapjának, aki oly szenvedélyesen szereti a törékeny boldogtalanságot, valószínűleg a paradicsom is csak egy „túrhető hely” lenne. De nem tagadhatja, hogy egyre jobban érzi magát Heiligendammban, ami annak is betudható, hogy itt jobb idő van, mint az ország többi részén, a tengeri szél újra és újra szétkergeti a fellegetket, Rilke szeme előtt pedig gyönyörűséges színjátékok játszódnak le a strandon, lobogó ruhájú szereplők impresszionista csoportképei. Keresztbe vetett lábbal a nyugágyban ülve Goethe-verseket olvasgat, meg a fiatal, forrófejű Werfelt, aki teljesen rabul ejti – mindez kedvére van Rilkének.

Egyre jobban érzi magát tehát, de ez nem annyira Helene von Nostitzon múlik, aki az összes többi nőhöz hasonlóan a távolból nagyon vonzónak tűnik, közelről azonban fárasztó, idegörlő. Ám Rilke tudja, hogyan meneküljön el tőle anélkül, hogy az asszony féltékenysége gúzsba kötné, és kijelenti: „Hív az ismeretlen.” Nostitz úr, akinek csípi a szemét felesége románca a hóbortos költővel, alighanem örül neki. Így hát Rilke felmegy a szobájába, és megpróbál – a lehető legkomolyabban – érzékfeletti kapcsolatot teremteni az „ismeretlenjével”.

A hölgygel a Marie von Thurn und Taxis részvételével zajló duinói szeánszokon ismerkedett meg közelebből, és annak idején ez az ismeretlen bízta meg őt azzal, hogy Toledóban dobjon be a hídról egy kulcsot vagy egy gyűrűt a folyóba. És mivel úgyis Spanyolországba készült, komolyan vette a megbízást, és hagyta, hogy a hercegnő állja az első osztályú utazást. Rilke nyugtalan és költséges életvitele tehetős hölgyek egy körének állandó rokonszenvéen alapult – s hogy ezeket a hölgyeket jó hangulatban tartsa, mindannyiukkal intenzív levélváltásba bonyolódott, nap mint nap galambkék levelek

sokaságát küldözgeti Közép-Európa kastélyaiba és szállodáiba. Pénzre, megértésre, szeretetre vágyik, és egy feleségre. De természetesen visszariad – no nem a pénztől, megértéstől, szeretettől, mindezt szívesen elfogadja. Csak a feleségtől. Jobban megfelel neki, hogy gyengéd távolságtartással levélben ápolja kapcsolatait. Ebben ő a német bajnok. Most is, Heiligendammban. Augusztus 1-jén megírja egyik nagy levelét Sidonie Nádhernýnek, akinek fivére agyonlőtte magát, és akit a gyász majd megöl. Rilke, akár egy finom keszkenővel, töltőtollával szárítja fel Sidonie lelkének könnyeit, s gyakorlati gyázmunkát javasol neki: játsszon zongorán Beethovent, az segíteni fog, „még ma este”.

Aztán ismét érzékfeletti kapcsolatához fordul. Sajnos nem tudjuk, Heiligendammban mit parancsolt Rilkének az „ismeretlen”. Mindenesetre a költő még azután is ott marad, hogy Helene von Nostitz már elutazik. Bár inkább érzéki, mint érzékfeletti okokból, ugyanis találkozik Ellen Delppele, Lou Andreas-Salomé fogadott leányával, Max Reinhardt ifjú színésznövendékével, aki a közeli Kühlungsbornban üdül. Augusztus 14-én délután, alighogy Helene vonata kigördült az állomásról Bad Doberan felé, Rilke ezt írja: „Kedves Lou leánya, eljöttem, hogy a kezemet nyújtsam önnek.” Ezt aztán meg is teszi, ismerősektől és konvencióktól megszabadulva Rilkének és Ellen Delpnek nincs ellenére a többé-kevésbé bonyodalmaktól mentes heiligendammi kaland. Első sétájuk után a magas bükkfák alatt Rilke verset ír:

A büntelen fák mögött

A büntelen fák mögött már
képezi lassan az ősi végzet

néma arculatát.

Oda ráncok jönnek...

Amit madár rikolt itt,

fájó vonásként

ugrik ki ott a kemény jós-ajkon.

S ó, a majd-szeretőknek

búcsútlan még a mosolyuk,

lenyugszik sorsuk s kél felettük

az éjben; csillagképe

sötétlik, lelkes.

Magát még nem adja nekik, hogy éljék,

ott fönn, fönn lebeg még

vándorló égi uton:

kecses ábra csupán.

A „majd-szeretők”! Ennél az állapotnál Rilke már csak egy dolgot élvez jobban, a „valaha volt szeretőkét”. Mert akkor már nem kell törnie magát, elég, ha csak leveleket írogat. A kettő között lévő állapotot, amelyet általában jelennek neveznek, a szerelmet, a bizonytalanságot nem kedveli, túlságosan igénybe veszi. De itt, Heiligendammban, a büntelen fák alatt mintha felszabadultabb lenne, mint máskor.

Többször verseket olvas fel az ő „üde Ellen”-jének, főleg Franz Werfelt, kimennek a strandra, Rilke hosszú, finom ujjai között pergeti a finom keleti-tengeri homokot. És aztán valószínűleg tényleg felmennek Rilke szobájába. Ellen másnap rózsacsokrot küld a költő szobájába. Ő pedig galambkék papíron tintával írt levélben köszöni meg: „A rózsza szép, szép, pazar és, ahogy itt áll, hízeleg a szívemnek, mérhetetlenül. Rainer.”

*

A haderő növelésének érdekében az egész Osztrák–Magyar Monarchiát tűvé teszik a katonai szolgálat alól kibújó sor-kötelesekért. Ezért a rendőrség augusztus 22-én eltűnt személy keresését jelenti be: „Hietler (!), Adolf, utolsó lakcíme: férfiszállás, Meldemannstrasse, Bécs, jelenlegi tartózkodási helye ismeretlen. A keresés folytatódik.”

*

1913-at írtak, és szép augusztusi nap volt. Pontosabban: „Alacsony nyomású légtömegek úsztak az Atlanti-óceán felett; keletnek tartottak, az Oroszországot borító magas nyomású légtömegek felé, és eddig semmi hajlandóságot nem mutattak, hogy északi irányban kitérjenek. Működtek az izotermák és az izotérák. A levegő hőmérséklete szabályszerűen aránylott az évi középhőmérsékletéhez, a leghidegebb és a legmelegebb hónap hőmérsékletéhez, valamint a havi aperiodikus hőmérséklet-ingadozáshoz. A Nap és a Hold kelte-nyugta, a Hold, a Vénusz és a Szaturnusz-gyűrű fényváltozása és még sok más fontos jelenség mind megfelelt a csillagászati évkönyvek előrejelzéseinek. A levegőben csúcspontra ért a vízgőz feszítőereje, a páratartalom csökkent. Egyszóval, ami e tényállást régimódián bár, de igen alkalmasan kifejezi: 1913-at írtak, és szép augusztusi nap volt.” Ezekkel a szavakkal kezdődik Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regénye. Proust *Eltűnt idője* és James Joyce *Ulyssese* mellett ez a modern kor harmadik olyan klasszikusa, amely magába szívta az 1913-as év robbanóerejét.

De milyen is volt valójában az időjárás 1913 augusztusá-

ban Bécsben? Augusztus 15-én részletes cikk jelenik meg a *Neue Freie Presse*-ben a következő szép címmel: *Marad a rossz idő*. Ebben dr. O. von Myrbach báró, foglalkozására nézve a Központi Meteorológiai Intézet adjunktusa, kevés vigasztalót tud mondani: „Ahogy várható volt, az idei nyár megbízhatóan őrzi kezdettől fogva jellemző karakterét. Persze zordsága enyhült valamelyest. De ez még nem jelent semmit, hiszen nyár elején olyan rendkívül rossz volt az időjárás, hogy a későbbi időszakot a javulás ellenére is bizvást nevezhetjük rossznak.” Vagyis: 1913-ban egyetlen szép augusztusi nap sem volt. Nem, Bécsben 16 fok volt az átlaghőmérséklet. Ez volt a 20. század leghidegebb nyara. Jó, hogy ezt az emberek 1913-ban még nem tudták.

*

Franz Marc a feleségével együtt elutazik Kelet-Poroszországba, sógora gendrini birtokaira. Lovakat ábrázoló festmények és rajzok tucatjai után Marc végre maga is nyeregbe száll. Van egy szép fotográfia ez év augusztusából, amelyen sógorával, Wilhelmmel látható, amint éppen kilovagolnak. Ahogy a ló, egy deres beáll, mert a lovakkal suttagó ül a hátán! A lovas, merő tiszteletből az állat eleganciája iránt, alig meri érinteni combjával! Elutazásuk napján Wilhelm egy szelíd őzet ajándékoz Franz Marcnak. Az őzet vonattal küldik el Sindelsdorfba, az állat túléli az utat, és attól fogva Hanni néven (nem összetévesztendő az azonos nevű sindelsdorfi macskával) a kertben él. Hogy ne olyan magányosan kószáljon a Marc műteremháza előtti réten, Hanni hamarosan társat is kap, egy Ruth nevezetű őzet. Marc el van ragadtatva az állatok barna, félnék szépségétől, újra és újra a paradicsom jelképeként rajzolja meg őket.

*

A detroiti Ford automobilgyárban augusztus 16-án alkalmaznak először futószalagot. Az 1913-as üzleti évben a Ford 264 972 autót gyárt.

*

Amíg Alma Mahler Franzensbadban lapít, várva, hogy elmúljon az esküvő napja, Kokoschka tovább dolgozik a *Szelmenyasszonyon*, majd kétségbeesésében fekete festékekkel koporsóvá alakítja át a műtermét. Aztán visszajön Alma, és újra egymásba gabalyodnak. Augusztus 22-én a Dolomitokban, nem messze Cortina d'Ampezzótól, a Tre Croci Szállóban ünneplik Alma születésnapját. Másnap kora reggel kimennek a sűrű erdőbe, egy tisztáson fiatal, játszadozó lovakat pillantanak meg. Kokoschka, noha retteg az egyedüllétől, elküldi Almát, előveszi ceruzáit, és mintegy transzban rajzolni kezdi a lovakat. A fiatal lovak odamennek hozzá, a kezéből esznek, és szép fejüket odadörgölik Kokoschka karjához.

*

És mi van Golo Mann-nal? Édesanyja, Katia ezt írja jegyzetfüzetébe az *Ifjúságom Németországban* későbbi szerzőjéről: „1913 nyara: Golo már többet karattyol, mint Aissi. Gyakran napokig nem lehet kihúzni belőle egy értelmes szót sem, összeveissza hablatyol a legkülönbözőbb barátairól, Hofmannsthalról és Wedekindről, a Balkán-háborúról zagyvál, összevegyítve a felszedett és a kitalált dolgokat, úgyhogy komolyan rendre kell utasítani... A gyerekek kedvenc játéka – mivel

ezen a nyáron számtalan katonazenekart láttunk játszani – a vezénylés. Golo leírhatatlanul viccesen csinálja, csúnya grimaszokat vág, lágyan felemelt kézzel jelezve a pianókat, amit nem is értek, hiszen még sosem látott igazi karmestert.” Golo, Thomas Mann fia négyéves ekkor. Hogy honnan jön neki mindez?

*

Amilyen az apja, olyan a fia: 1913-ban Németországban a *ius sanguinis*, a származás lesz az új állampolgársági jog alapja.

*

Ernst Jünger a Steinhude-tó melletti Rehburbban unatkozza végig a nyári szünidőt, a Brunnenstrassén lévő családi házban; a magasban susognak a környező tölgyek lombkoronái, az ablakból messzire ellátni. Jünger mégis úgy érzi, hogy be van zárva a csupa tornyocska, csupa kis erkély házba. A Gröndertzeitből származó sötét faburkolat dominál az egész épületben, az ablakok színes üvege alig enged át valami kis fényt. Az ajtókereteket pompás fafaragások ékesítik. A vadászszoba mindig homályba burkolózik, a festett ablakokon bögő szarvas és lesben álló róka, itt üldögél barátaival az apa, vastag szivart szív, és azt reméli, kizárhatja a külvilágot. Ernst Jünger ebben a szobában úgy érzi, hogy megfullad, odafent, a tetőtérben fekszik az ágyán, és megint afrikai expedíciókról szóló könyveket olvasgat. Esik az eső. De amint előbújik a nap, nyári erejével percek alatt felmelegíti odakint a levegőt. Jünger kinyitja az ablakot, a szülei kirándulni mennek. A kertben lévő óriási rododendronbokrok kemény leveleiről még percekig peregnek le a földre a súlyos vízcseppek. Ernst

Jünger hallja. Csipp, csepp, csöpp. Egyébként síri csend van délben, ezen az augusztusi napon. A tizenhét éves Ernst lemegy az íves, sötétbarna lépcsőn a gardróbba, melynek leghátsó zugában megtalálja legvastagabb, finom prémekkel bélelt télikabátját. A kalapos polcra levesz egy prémsapkát, és kisurran a házból. Odakint fülledt meleg, 31 fok van. Jünger végigmegy a rododendronbokrok között az üvegházakig vezető keskeny kerti úton. Ezekben az üvegházakban apja trópusi növényeket és zöltséget termeszt. Jünger kinyitja az uborkaház ajtaját, és arcon csapja a felgyülemlett dohos hőség. Gyorsan becsukja az ajtót, felveszi a prémsapkát és a télikabátot, és leül a virágcserepek mellé a sámlira. Vadul teregnek az uborkahajtások, mint megannyi kinyújtott zöld nyelv a levegőben. Tizennégy óra van. A növényházban elhelyezett hőmérő 42 fokot mutat. Jünger elmosolyodik. Afrikában sem lehet sokkal melegebb, gondolja.

*

Augusztus 3-án a berlini Jungfernheide parkban egy artista belefulladás egy homokkupacba. Az volt ugyanis a műsorszáma, hogy öt percig is kibírja elevenen eltemetve. Ezen a napon azonban a művésztrupp igazgatója belemelegedett egy beszélgetésbe, és megfeledkezett róla, ezért sajnos csak tíz perc elteltével kezdte el kiásni.

*

Augusztus 11-én Sigmund Freud feleségével, sógornőjével és lányával, Annával Marienbadból San Martino di Castrozza-ba utazik. Itt, a Dolomitokban, ebben a kis hegyi faluban

található dr. Von Hartungen legendás rivai szanatóriumának kihelyezett részlege. Freud néhány hétig még idefent fog erőt gyűjteni, mielőtt szeptember elején Münchenbe utazna a Pszichoanalitikai Társaság istenverte kongresszusára. Ide, a szállodába kéreti barátját, Ferenczi Sándort, aki szívesen jön, hogy együtt dolgozzák ki a müncheni stratégiát. Délutánonként pedig Annával egymásba karolva járnak egyet a hűs erdőben. Egy azokban a napokban készült fényképen Anna népi viseletben látható, pajkosan, öntudatosan néz a lencsébe, mellette az apja, büszkén bár, de kissé csüggedten, mi több, félénken. Migrénjét és krónikus megfázását kezelteti a hegyi szanatóriumban. Christl von Hartungen szigorúan eltiltja Freudot a dohányzástól és az alkoholtól, s előírja, hogy sokat tartózkodjon a friss levegőn. Freud ennek ellenére nem kap erőre. Minél jobban közeleg München, annál zaklatottabb. Aztán egy nappal az elutazás előtt, éjnek évadján dr. Freud hívhatja dr. Von Hartungent: elájult, és egy névjegyen kér sürgős orvosi segítséget.

*

Augusztus elején Picasso, miután kiheverte az apja halála és Frika kutyája elpusztulása okozta megrázkódtatást, megint elutazik Céret-be. De közben már olyan híres, hogy augusztus 9-én a helyi lap, az *Indépendant* ezt jelenti: „A kisváros, Céret ujjong. A kubista mester azért érkezett, hogy itt élvezze jól megérdemelt pihenését. Jelenleg több festő, Herbin, Braque, Kisling, Ascher, Pichot és Gris és egy szobrász, Davidson gyűlt köré Céret-ben.” Picasso szenved ettől a nyüzsgéstől. Főleg Juan Gris társaságában feszeng, aki időközben majdnem ugyanolyan jól elsajátította a kubista technikát,

mint maga Picasso, és töredékekből, tapétából és újságpapírfoszlányokból virtuóz módon rak össze egy új világot. Aztán meg régi barátja, Ramon Pichot is Céret-be jön, hogy rávegye Picassót, adjon valamennyi, legalább az életben maradáshoz elegendő pénzt volt szeretőjének, Fernandének. Picasso nem bírja elviselni ezt a nyomásgyakorlást. Hevesen összeszólalkoznak. Picasso és Eva, aki annak idején lecsapta Picassót Fernandé kezéről, pánikszerűen elutazik. Visszatérnek a hektikus Párizsba, „hogy nyugalomra leljenek”, ahogy Picasso írja műkereskedőjének, Kahnweilernek Rómába, az igazságnak megfelelően. Eva és Picasso beköltözik új műteremlakásába a rue Schoelcher 5.-be a Montparnasse-on.

Onnan az új gyorsvasúttal tíz perc alatt kiérhetnek Issy-les-Molineaux-ba, ahol most Henri Matisse él. Alighogy visszajöttek Céret-ből, Picasso Evával kimegy Matisse-hoz, nyeregbe pattannak, és belenyargalnak a nyárba. Ez olyan rendkívüli eseménynek számít, hogy két jelentés is befut róla Gertrude Steinhez a modern művészet főhadiszállására. Az első augusztus 29-én Picassótól: „Matisse-szal kilovagoltunk a calmart-i erdőbe.” Aztán még ugyanaznap Matisse-től: „Picasso lóháton. Együtt kilovagoltunk, ami mindenkit meglepett.” A két hősöz kibékülésének híre futótűzként terjed, és a legfontosabb beszédtema lesz a Montparnasse-on és a Montmartre-on, vagyis az egész világon.

„Szenvedélyesen érdekelnek bennünket a másik technikai problémái. Kétségtelenül profitáltunk egymásból, olyan volt ez, mint egy művészi testvériség” – írja Matisse egykori legnagyobb vetélytársáról. Max Jacobnak pedig ezt mondja Matisse: „Ha nem azt csinálnám, amit csinálok, úgy szeretnék festeni, mint Picasso.” Mire Max Jacob így felelt: „Örület, az imént Picasso ugyanezt mondta rólad.”

*

Georg Trakl őrjöng. Húgával, Gretlrel szeretne találkozni, de sehol sem leli. Számtisztai állása a bécsi hadügyminisztériumban természetesen komolytalan. Nem is jár be, délre már túl van az ötödik pohár vörösborán. Kábítószert fogyaszt. Barátai, Adolf Loos és annak angol felesége, Bessie azonnali szabadságolást ír elő neki: szabadságolja magát önmagától. Trakl el is utazik Velencébe. Augusztus 14-én ezt írja barátjának, Buschbecknek: „Szombaton Velencébe kellene utaznom Loossal, ami valami megmagyarázhatatlan félelemmel tölt el.” Másnap újabb levél érkezik, benne az eufória ritkán felfedezhető nyoma, valósággal tűzbe jön attól, hogy életében először nyaralni fog: „Kedvesem! A világ gömbölyű. Szombaton lezuhanok Velencébe. Egyre tovább – a csillagokig.” A vállalkozás természetesen kudarcra van ítélve. A kéjutazásból kínutazás lesz. A csillagokra áhítózó csak medúzát tart a kezében. Hiába van ott a csodált Karl Kraus, aki elkísérte őt a Lidóra, meg Adolf Loos és Ludwig von Ficker, akik feleségstül tüsténkednek körülötte, még ők sem tudják felderíteni Trakl kedélyét, amelynek komorságához hozzájárul Peter Altenberg is, aki szintén részt vesz az osztrák értelmiség vállalati kirándulásán: Augusztus közepe van, Georg Trakl céltalanul őgyeleg a velencei Lidón. A nap süt, a víz meleg, a költő mégis a legboldogtalanabb ember a világon. Egy 1913 augusztusából származó fényképen bizonytalanul lépdel a homokon, tüskehaja lelapul, bőre fakó, mint egy mélyen a föld alatt élő csúszómászóé. Bal kezéből bimbót formál, ajkát lebiggyeszi. A tengernek hátat fordít, szemlátomást nyomorultul érzi magát fürdődresszében, gondolataiba mélyedve, honvágytól gyötörten mintha verset dünnyögne maga elé.

Éjjel aztán, a szállodában le is jegyzi: „Feketéllő légyraj / vet a kő-szobára árnyat, / és aranyló nappal / gyötrelmétől mered / a hontalan fő.”

*

Velence, ez a süllyedő város, 1913 nyarán ellenállhatatlan csáberővel hat a morbidsághoz vonzódó bécsi értelmiségre. Így Traklon, Peter Altenbergen, Adolf Looson és feleségén meg a Von Ficker házaspáron kívül augusztus 23-án Arthur Schnitzler is Velencébe érkezik feleségével, Olgával. Brioniról jönnek, és a Grand Hotelben szállnak meg. A strandon máris a következő régi ismerőssel, Hermann Bahrral, a szakállas órással és feleségével találkoznak. Másnap Schnitzler gondolázik egy kicsit Olgával, majd találkozót beszél meg kiadójával, Samuel Fischerrel, akivel megtárgyalja a következő publikációk kérdéseit. Fischerék 19 éves fiuk, Gerhart születésnapját ünneplik legjobb barátaikkal Velencében. Itt van Richard Beer-Hofmann, Alexander Moissi, a színész, hozzájuk csapódik Hermann Bahr és Altenberg is. Trakl neve nem merül fel. Sajnos mindenki gyengélkedik, Gerhart, az ünneptelt csont és bőr, ráadásul lázas, Samuel Fischernek pedig középfülgyulladás van. De azért ünnepelnek és koccintanak a fiatal, szép kilátásokban bővelkedő életre. Augusztus végén aztán Schnitzlerék elindulnak haza, komótosan, lassan, St. Moritzon át, és megállnak Sils Mariában is, ahol augusztus 28-án a Hotel Waldhausban megünneplik Goethe születésnapját és egy kicsit a saját tizedik házassági évfordulójukat is.

*

Ne feledkezzünk meg Kafkáról és a menyasszonyáról! Vajon Felice Bauer hogyan reagál minden idők legkülönösebb házassági ajánlatára? Zavarban van. Ám arra még ő sem számított – pedig ugyancsak megedződött –, hogy Kafka képes felülmúlni házassági ajánlatnak álcázott önvádjait. Csakhogy aztán Kafka megírja levelét az apjához – Felicééhez. Ez ugyan nem lett olyan híres, mint a *Levél apámhoz*, pedig megérdemelte volna. Elképesztő egy levél. Augusztus 28-án, Goethe születésének napján tehát Kafka megkérdezi Felice édesapját, rábízná-e a lányát. Pontosabban: kezét tördelve óva inti attól, hogy rábízsa a lányát: „Én szűkszavú, emberkerülő, morgorva, önző, képzelt és valóságos beteg vagyok. (...) A családban, a legjobb, a legdrágább emberek között idegenebbül élek, mint egy idegen. Anyámmal az utóbbi években naponta legfeljebb húsz szót ha beszéltem, apámmal pedig a köszöntésen túl talán sosem váltottunk szót. Férjezett húgaimmal és sógoraimmal egyáltalán nem állok szóba, pedig nem vagyok rosszban velük. Semmi érzékem nincs a családi együttéléshez. Hogy éljen együtt egy ilyen emberrel a lánya, akit egészséges lánytermészete már eleve boldog házasságra rendelt? Hogy bírja ki ezt a kolostori életet egy olyan férfival, aki, noha úgy szereti őt, mint rajta kívül soha senkit nem fog, megmásíthatatlan sorsát követve legtöbbnyire a szobájában gubbaszt vagy pedig magányosan kóborol?”

*

A házasság mint sorscsapás. A témához illő írás jelenik meg a *Gartenlaube* 21. számában: „Hazánk némely vidékén még mindig él egy szép, sok helyütt azonban már feledésbe ment szokás. Ezeken a vidékeken a menyasszonynak, amikor haja-

donként utoljára lépi át a szülői ház küszöbét, és elindul az esketésre, édesanyja egy új vászonkeszkenőt ad át. Ezt a kendőt a menyasszony az egész szertartás alatt a kezében tartja, hogy ezzel szárítsa fel menyasszonyi könnyeit. Az esküvőt követő este aztán a fiatalasszony beteszi a keszkenőt a fehérneműs szekrénybe, s az ott pihen – használatlanul, mosatlanul –, míg le nem takarják vele tulajdonosának a halálban megmevedett arcát, s vele együtt a sírba nem teszik. Ezt a kendőt könnykendőnek hívják.”

Imigyen szól tehát a *Gartenlaube* írása. Mintha csak egy Kafka-elbeszélést olvasnánk.

*

Marcel Duchamp 18 éves húgával, Yvonne-nal Angliába utazik, a lány Herne Bayben, Kent északi partján angolul tanul egy nyelviskolában. Duchamp csak nyaral, és ezt írja: „Pompás az idő. A lehető legtöbbet teniszezem. Van néhány francia, úgyhogy nekem nem is kell angolul tanulnom.” A művészetéhez még mindig nem érez kedvet.

*

Max Liebermann, mint minden évben, augusztus elején most is elutazik Hollandia északi-tengeri partjára, ezúttal Noordwijckben, a nagyvilági Huis ter Duin strandhotelben száll meg. Azt viszont nem látja be, miért kellene pihennie. Csak a festéshez érez kedvet. A tengeri fürdőhely dűnéin újra vízben gázoló vadászokat, lovasokat, teniszező hölgyeket rajzol. Ezek az 1913 nyarán készült képeken mindig szürke az ég, de Liebermannt ez a legkevésbé sem zavarja, szép kontraszt

a fehér ruhákhoz és a homokszín fövényhez. Augusztus 18-án ezt írja barátjának és támogatójának, Alfred Lichtwarknak Hamburgba: „Egy hete újra itt vagyok, ahol minden embert, minden házat, majdnem minden fát ismerek, sőt majdnem mindent meg is festettem már. Olyan ez, mint egy lelki fürdőkúra, s most néhány hétig egyedül éledegélek itt.” Nap mint nap fogja a festékeit meg a festőállványát, és nekiindul, ma Paul Cassirerrel, a barátjával, kereskedőjével és a Berliner Seccession aktuális elnökével együtt egy dohánymágnást készül meglátogatni noordwijki nyaralójában. Illetve: annak kutya-házát. Egy vadász alkalmazott kinyitja a házat, mire előkerül nyolc elég kicsi, kócos spániel, szürkék és fehérek, vadul csaholnak, lógó fülük ide-oda himbálózik. Liebermann megtudja a tulajdonostól, hogy a spániellel nagyszerűen lehet nyúlra vadászni. Együtt indulnak ki a dűnékhez. Liebermann magával viszi a festőállványát, hogy megfesse a vadászt kutyaí kíséretében, és máris eldörren az első lövés. Liebermann minden alkalommal megijed, bosszantja, hogy a modelljei ekkora lármát csapnak. Gyorsan meg akarja festeni a kutyaikat, melyeknek sziluettje kirajzolódik a dűne tetején a lebukó rózsaszínű nap előtt. Aztán még felvázolja a vadászt, ahogy vállára veszi a puskát és egy pórázra veszi a kutyaikat, de addigra már a tenger el is nyeli a napot, és Liebermann kénytelen félbehagyni a rajzot. Megbeszéli, hogy másnap reggel újra találkozunk, a vadász megígéri, hogy nem fog lövöldözni, hanem csak modellt áll. Így születik meg a *Vadász kutyaikkal a dűnék közt*.

*

Ferenc József császár augusztus 28-án vesz részt utoljára hochleiteni hajtóvadászaton a Bad Ischl melletti Steinkoglon, és jókora bakot lő.

*

Hugo von Hofmannsthal egy 1913 augusztus 24-én, Leopold von Adriannak írott levelében kijön a sodrából: „Ez az év megtanított rá, hogy más szemmel lássam Ausztriát, mint ahogy a megelőző harminc esztendőben láttam. Elveszítettem minden bizalmamat a főnemesség, az arisztokrácia iránt, és a meggyőződésemet, hogy az éppen Ausztriában adhat, jelenthet valamit. Bécsben a csócselék uralkodik, mégpedig annak legrosszabb fajtája, a gonosz, ostoba, aljas kispolgárság.”

*

1913-ban új ember jelenik meg a színen: Heinrich Kühn. A művelt drezdai polgár *A kilenc műzsához* címzett házában látta meg a napvilágot. Apja támogatásának köszönhetően magánzóként él Innsbruckban, és teljes egészében a fényképezésnek szenteli magát. Kühn óvatos duhaj, hol tiroli népviseletben, hol angol öltönyben jár, fölötte bő, gyűrött kabátot visel – az ex librisén is ebben látható, csak épp nem lehet eldönteni, melyiken van több redő: a kabátján, vagy harmonikás fényképezőgépén. A régimódiság és naivitás fuwallata lengi körül. Mégis éppen ő az, akinek sikerül elképesztően modern fotográfiákat alkotnia. 1913-ban készített fényképeiből csupa frissesség, ártatlanság, kellem, báj és erő árad. Köszönhető ez egyrészt annak, hogy képeit többnyire alulnézetből komponálja. Másrészt a technikájának, mert a nagy amerikai fotográfussal, Alfred Stieglitzcel közösen kísérletezve tökéletesítette az autokrómiát, miáltal már ezekben az években nagyszerű színes felvételeket tudott készíteni Tirol alpesi legelőről. Felesége halála után, aki meglehetősen kétkedéssel figyelte férje

különös szenvedélyét, mindig ugyanazt az öt modellt fotografálja: négy gyermekét és azok nevelőnőjét, Mary Warnert, aki később az élettársa lesz. Az innsbrucki villa lett *Az öt műzsa háza*.

1913-ra azonban lassan elfogy a család pénze, a Drezdából kapott apanázsnak a nyakára hágtak, a sógor eljátszotta a családi vagyont, Heinrich Kühn tehát kétségbeesetten valami kenyérkereset után néz. Innsbruckban megpróbál állami tanszéket felállíttatni a művészi fotográfiának – elég jók a kilátások. De kétéves tárgyalás után Kühn augusztusban megtudja, hogy az illetékes minisztériumnak elfogyott a pénze, és nem hajlandó aláírni, a katonai kiadások minden pénzt felemésztenek, a Balkán-háború, hisz tudják.

Kühnnek azonban ez sem szegi kedvét, tovább fényképezi házi színjátszó csoportját, azaz a gyerekeket: Waltert, Edeltrudét, Hansot és Lottét. És Maryt. Egyik képén Mary és Kühn legidősebb lánya látható, amint átsuhannak egy hegy gerincén a felülről rájuk telepedő súlyos augusztusi fellegek alatt. A ruhák egyik lehetősége a fehér, a másik a kék, piros, zöld – édesapjuk külön ruhákat vásárol a gyerekeknek a fotózáshoz, amelyek illeszkednek az autokróm lemez három rétegének tiszta színárnyalatához.

A képeken a mindig mélabúsnak tűnő Waltert láthatjuk, orrán a koravének fémkeretes szemüvegével, ő korán elkezd festeni, aztán a magába forduló Edeltrudét, aki úgy fest, mint akinek általában az egész világ fáj, de különösen a keresztneve, végül a legelevenebb, legsugárzóbb Lottét és a legkisebb Hansot, egy türelmes kisiút. Heinrich Kühn szerető apa, de radikális művész. Ha a végén úgy látja, hogy a kellenél több gyerek van a képen, vagy valamelyik megzavarja a kompozíciót, irgalmatlanul kiretusálja, akkor is, ha előtte

órákig tartott, amíg beállította őket. Kühn a képeivel nem kevesebbet, mint magát a paradicsomot akarja bemutatni: játszadozó gyermekek, pihenő gyermekek, libbenő ruhájú nők, szűz természet. „A bűnbeesésnek – írja egy levelében – két formája van: a szociáldemokrácia és a kubizmus.”

*

Ferenc József császár kinevezi Ferenc Ferdinánd trónörökösét „a fegyveres erők főfelügyelőjévé”, ezzel bővítve hatáskörét. A trónörökös elutasítja a legfőbb ellenfele, gróf Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök által követelt megelőző háborút Szerbia és Montenegró ellen.

*

Hágában szeptemberben felavatják a Béke-palotát, amelyet a világ minden részéből érkező adományokból építettek, egyebek között Andrew Carnegie amerikai multimilliomos 1,25 millió dollárjából. Megkezdik egy új hágai békekonferencia előkészületeit, amely 1915-re a népek között lévő minden nyitott kérdést tisztázza majd.

*

A Brücke összeomlása után Ernst Ludwig Kirchner felkerekedik, és Berlinből a keleti-tengeri Fehmarn-szigetre utazik. Annyira szeretné maga mögött hagyni a várost, a város zaját és motívumait, hogy meg sem áll a sziget legtávolabbi, délkeleti csücskéig, Lüthmann, a világítótorony-ór magányosan álló házáig – ott is föl, a padlásszobáig, ahol már előző évben

is lakott. A világítótorony, a néptelen strand, a világítótorony-
őr nyolc gyermeke – ezek lesznek a nyár motívumai. A ké-
peken látszik, hogy rossz idő van, újra és újra sötét fellegek
jelennek meg a látóhatáron. Lent, a strandon a fák, már-már
a déltengert idézve, belelőgnak a vízbe, odafent pedig rikító
sárga pompájában virágzik a közönséges aranyesőfa, amelyet
Kirchner napokon át fest. Kirchner ezúttal nemcsak Ernával
jött, akit itt Kichnerné asszonynak hívnak, noha majdnem
mindig pucéran mászkál, hanem Otto Mueller és felesége,
Maschka is csatlakozott hozzájuk, egymást festik meg fürdés
közben, élvezik a szabadságot, a lassan kibontakozó sikert.
A Lüthmann gyerekek és maga a világítótorony-őr befogad-
ják Kirchneréket a csupa melegség, csupa meghittség családi
körbe. A Fehmarn-szigeten eltöltött nyári hetek talán a leg-
boldogabb napok Kirchner egész életében. „Ó, Staberhuk, de
pompás is vagy, e zug mily békés, szép, nyugodt!” – kiabálja
újra és újra szembe a széllel. Kirchner stílusa is új magasla-
tokra hág, a nők már nem széltében nyújtóznak el, hanem az
ég felé nyúlnak, az ecsetvonás idegesebb, karcsú, elnyújtott
alakok, a rajzok és festmények többségén Erna és Maschka
meztelenül a strandon, Kirchner tréfásan panaszkodik, meny-
nyire függ a test formájától, teljesen tőle függ. Ha valamelyik
képével elégedetlen, dühösen behajítja a tengerbe – hogy
aztán lebukjon utána és kihalássza a vízből, visszategye a fes-
tőállványra, és újrafesse, immár jobban. A víz egyre-másra
szépséges hajódeszkákat sodor a partra, mert egy évvel ko-
rábban, a *Titanick*al egy időben Fehmarn közelében is felbo-
rult egy hajó. Egy *Marie* nevű szkúner. A fája ma már a mű-
vészettörténet része, mert Kirchner többször is beúszott a
zátonyhoz, ahol a hajóroncs feküdt, hogy különlegesen szép,
faragásra alkalmas fadarabokat hozzon ki. Augusztus 12-én

ezt írja hamburgi gyűjtőjének és támogatójának, Gustav
Schieflernek: „Küldtem önnek egy tölgyfából faragott fejet,
több ilyen is csináltam itt.” Egyik tanítványának, Hans Ge-
weckének pedig szeptemberben ezt írja: „Sajnos nemsokára
vissza kell mennünk. El se tudja képzelni, milyen nehezünkre
esik. Nem is tudom, mikor a legszebb a tenger, nyáron-e vagy
ősszel. Annyit festek, amennyit csak tudok, hogy legalább va-
lamit magammal vihessek abból az ezer dologból, amit meg
szeretnék festeni. Rádadásul a zátonyra futott hajó tölgyfája is
egyre inkább szoborfaragásra csábít. Néhány darabot fara-
gatlanul viszek magammal, mert szorít az idő, a napok egy-
re rövidebbek.” Ám a hajóroncs, bármennyire lenyűgözte is
Kirchnert, bármennyire igyekezett is minél jobban kiaknáz-
ni a munkájához, egyetlen, Fehmarnon készült rajzán, grafi-
káján vagy festményén sem jelenik meg, pedig csak 1913-ban
több száz műve született a szigeten. A Keleti-tengeren zátony-
ra futott hajó – ott volt a szeme előtt a romantika klasszikus,
Caspar David Friedrich ecsetjére kívánczó motívuma. Ernst
Ludwig Kirchner azonban nem hajlandó felvenni életművébe
a hajóroncsot. Ennél egyértelműbben nem is jelezhetette vol-
na, hogy 1913-ra végérvényesen véget ért a német romantika.

*

A *Mona Lisának* még mindig semmi nyoma. A Louvre-ban
egy Corot-t akasztottak az elárvult képszőgre.

*

A Kafka leveleitől megrettent Felice Bauer augusztusban
Syltre utazik. Megszámálhatatlanul sok levél jön-megy Sylt

és Prága között, hogy akkor most jön Kafka vagy mégse jön, hogy vajon az üdítő klíma jót tesz-e neki vagy nem. Végül természetesen nem jön el. Ó, milyen szép naplóbejegyzések születhettek volna, Kafka Kampenben. De nem így alakult.

SZEPTEMBER

Egy egész Berlint megrendítő halál Velencében. Virginia Woolf és Carl Schmidt véget akar vetni az életének. A csillagok állása szeptember 9-én kedvezőtlen. Párbaj Münchenben: Freud és C. G. Jung között pengéváltásra kerül sor. Rilkének fogorvoshoz kell mennie, hogy amalgámtömést tessen a fogába, Karl Kraus fülig beleszeret Sidonie-ba. Kafka Velencébe utazik, ahol nem hal meg, hanem beleszeret Rivába. Kezdődik az Első Német Őszi Szalon, és Dornbachban Rudolf Steiner leteszi az alapkövet. Louis Armstrong először szerepel a nyilvánosság előtt. Charlie Chaplin aláírja első filmes szerződését. A többi néma csend.

Sigmund Freud lányával, Annával

GERHARTOT, SAMUEL FISCHER KIADÓ FIÁT, akinek nemrég ünnepelték a születésnapját Velencében, és aki már akkor gyengélkedett, sápadt volt és lázas, szeptember 9-én utoléri a *Halál Velencében*, ami édesapja nagy 1913-as kiadói sikerének is a címe. Egy betegszállító sürgősen Berlinbe viszi, de ott belehal betegségébe, mondhatni, az „olasz kórba”, hiszen betegségének története annyira hasonlított Gustav von Aschenbachéra, Thomas Mann hőséére, akit szintén Velencében ragadtott el a tífusz. Stílszerűen, hogyan is lehetne másképp, Hugo von Hofmannsthal is éppen Velencében van, amikor értesül kiadója fiának haláláról, és szeptember 17-én onnan kondoleál Samuel Fischernek és feleségének: „Ott, éppen ott, ahol a fájdalom a legsúlyosabb, a belénk fúródó fájdalom hegyén, nekem úgy tűnik, ott lakozik a vigasz is – csakis ott, és nem másutt.”

Gerhart halála megrázza az S. Fischer Kiadót és Berlin egész kulturális életét – Gerhart közszeretnek örvendő, tö-

rékeny fiú volt, aki szüleivel folytatott hosszas küzdelem után zeneakadémistaként elindult a maga útján. Nagyszabású temetés a weissenseei zsidó temetőben, a szikrázó nap sehogyan sem illik az arcokon tükröződő döbbent gyászhoz. Samuel Fischer belesüketül a fájdalomba, a soktól egyik fülére elveszíti a hallását. Gerhart Hauptmann, a fiú névadója is odasiet a temetésre, hogy aztán lakonikusan bejegyezze a naplójába: „3-kor Gerhart Fischer temetése. 5-kor *Tell Vilmos*, nagy jelmezes próba: ez Berlin, ez az élet.”

*

Rainer Maria Rilkének nagyon fáj a foga, kezelés céljából kénytelen felkeresni a berlini Hospiz des Westenst a Marburgerstrasse 4.-ben. Onnan írja bizalmasának és felesége mecénásának, Eva Cassirernek, hogy frissen olvasta Thomas Mann *Halál Velencében* című elbeszélését: „Az első részben sok minden nagyon meglepett, ezt a részt csodálatosan árnyosnak találtam; a második rész azonban inkább cáfolta ezt a benyomást, úgyhogy végül az egészszel, amely bensőleg valahogy elemelkedett tőlem, semmit nem tudtam kezdeni.” Aztán Rilkének újra el kell mennie fogorvoshoz. Dr. Charles Bödecker, a fémtömések német-amerikai szakértője kezeli, aki amalgámtömésekkel próbálja megszüntetni Rilke fogsorának nagy kiterjedésű károsodását.

*

A müncheni Hermes Galéria Lovis Corinth után küld egy festményt a Keleti-tenger partján lévő Klein Niendorf-i rezidenciájára. Corinth júliusban Tirolban festette a képet, amely

betegségből felgyógyult kisfiának megfüröztetését ábrázolja. A kép címe *Meztelen gyermek a dézsában* – és Corinth útban hazafelé, Münchenben azonnal beadta Oscar Hermes műkereskedőhöz a Promenadenplatzra. Annak azonban nem tett szert a nevelőnő orra. Ezért szeptember 2-án plasztikai műtétre a Keleti-tengerhez küldte a képet. Corinth szemügyre veszi a képet, behívja a nevelőnőt, tüzetesen szemügyre veszi az orrát – és átfesti a képen látható orrot. Aztán visszaküldi Münchenbe. Íme a kortárs művészetre szakosodott galéristák nagy előnye. Minőségi reklamációt közvetlenül a művésszel rendezheti.

*

Szeptemberben az augsburgi királyi reálgimnáziumban 40 hektografált példányban megjelenik a *Die Ernte* című diáklap első száma. Az ára 15 pfennig.

A legtöbb írás Bertolt Brecht 6/A osztályos tanulótól származik. A többi Berthold Eugentől. Az Eugen Brecht harmadik keresztnéve a Friedrich és a Berthold után, és Bertolt Brecht álneve. Ezen a néven küldözgeti verseit az *Augsburger Neueste Nachrichten* című lapba. Ezek azonban ott maradnak a tárcarovat szerkesztőjének asztalán felgyült nagy kupac alján. Brecht tizenöt éves. Marie Rose Amann tizenkettő, sajnos még nem ismerik egymást, Brecht még nem tartja őt karjai között mint drága álmod, ahogy később *Emlékezés A. Máriára* című versében írja.

Azon a szeptemberi napon, a Kék Hold hónapjában, 1913-ban Brecht csak ezeket tartja karjai között mint drága álmod: az új diáklap első példányait, amelyeket az igazgató szobájába visz éppen.

*

Szeptember 10-én megnősül Vaclav Nyizsinszkij táncművész és koreográfus, aki évekig Gyagilev, a Ballets Russes vezetőjének szeretője volt, és akivel nemrég még együtt ünnepelte Stravinsky *Le sacre du printemps* című darabjának diadalát, most pedig egy dél-amerikai turnén, mint derült égből villámcsapás, feleségül veszi Pulszky Romola táncosnőt. Gyagilev sokkot kap, és mindkettőjüket azonnali hatállyal elbocsátja.

*

1913 szeptemberében megszületik Berthold Beitz, Robert Lembke és Hans Filbinger.

*

Marcel Duchamp, aki még mindig nem érez kedvet a művészethez, egy cédulára leírja gondolatait a kérdéssel kapcsolatban: Mi az, ami lehetséges egyáltalán? Tehát:

„Lehetséges.

A lehetséges ábrázolása.

(Nem mint a lehetetlen ellentéte.

a valószínű vonzata

vagy a valószínű alávetettje.)

A lehetséges nem több,

mint „maró” fizikai fájdalom (vitriolos)

mely feléget minden esztétikát és kallisztikát.”

*

Rudolf Steiner szeptember 20-án a Bázeli melletti Dornbachban leteszi a Goetheanum, az új antropozófiai központ alapkövét. Egy papírlapra, melyet az alapkövel együtt süllyesztenek a földbe, Steiner ezt írja: „Antropozófiai munka céljából elhelyezte a J. B. V. (Johannes-Bau-Verein) a G. M. u (a Golgotai Misztérium után) 1880-ban, azaz Kr. u. 1913-ban, szeptember havának 20. napján.” Utána leírja az aznapi csillagállást: „Amikor a Merkúr Vacsoracsillagként a Mérleg jegyében található.” A Merkúr valójában az I hangnak felel meg, a Mérleg csillagjegyet pedig a CH képviseli, így az a konstelláció, amikor a Merkúr a Mérlegben található, az ICH ('én') szónak felel meg. Rudolf Steiner nyilvánvalóan kivárta azt a napot, amikor ez a kozmikus írásjel áll az égen. Továbbá bizonyára azért is választotta ezt a napot, mert a Merkúr ekkor a Vacsoracsillag. A Merkúr 03°26'45-os együttállást képez a Nappal. (De minden hiába, tíz évvel később a Goetheanum porig ég.)

*

Szeptember 8-án a Café Imperialban a 39 éves Karl Kraus, a *Fackel* kiadóját és Bécs legélesebb nyelvű szerzőjét bemutatják a 27 éves Sidonie Nádherný von Borutin bárónőnek, Rilke bizalmasának. Akit rögtön ki is tárgyalnak. Aztán folytatják a beszélgetést, el vannak ragadtatva egymástól. Andalognak az éjszakában, fiákeren végighajtanak a Prateralleen, odafent ragyognak a csillagok, és Karl így szól Sidonie-hoz: „Ott lenni, hová szeme világa réved.” Aztán egy szálloda bárjában kötnek ki, Sidonie a fivére haláláról mesél, aki immár követte szüleit, a depressziójáról, a lelki sivárságról, amelyben él. És Karl Kraus, akit lenyűgöz Sidonie szépsége, letaglóz a gyásza, megragadja a nő kacsóját. Ki akarja vezet-

ni ebből a sivárságból. „Megért engem” – gondolja Sidonie az éjszakai Práterben folytatott beszélgetések után. Még azt is megengedi Krausnak, hogy megsimogassa leonbergi kutyáját, Bobbyt, amelyhez más egy ujjal sem érhet.

*

Az Odd Fellows jótekonysági szervezet napján a tizenharmadik életévét éppen hogy betöltött Louis Armstrong először lép fel nyilvánosan dzsesszzenészként. Mégpedig a javító-nevelő intézet együttesével, amely a nagy dobos *Municipal Boy's Home, Colored Dept. Brass Band*-ként hirdeti magát. Az együttesről ebben az évben készült fényképen Armstrong büszkén áll a dob mellett, és mindjárt mellette első tanára, Peter Davis, aki januárban a kezébe nyomta a hangszeret. Armstrong egy régi rendőregyenruhában feszít. New Orleansban hagyomány, hogy a rendőrök leselejtezett nadrágjaikat és kabátjaikat továbbadják a szegénysorban élő fiataloknak, hogy azok zenekari ruhának használják. Az együttes zenélve vonul végig a városon, Armstrong lelkesen fújja a trombitáját, hol követi a dallamot, hol átveszi az irányítást. Este azután, amikor a banda boldogan és kimerülten visszatér az intézetbe, és a többiek már leadták a hangszerüket a zeneszobában, Louis Armstrong még egyszer kézbe veszi trombitáját, kérdő pillantást vet a tanárára. „Na jó – dünnyögi Peter Davis –, kivételesen.” A sokágyas szobában meleg van, a többiek még odakint vannak, cigarettáznak a forró nyári éjszakában, a tornatanárnőről álmodoznak, a távolból, a városból idesodródnak az Odd Fellows-napi népünnepély hangjai. Armstrong leveszi a régi rendőregyenruhát. És miközben egyedül ül az ágyán, és a szobában egy légy röpköd, meg-

próbálja a trombita hangjaival utánozni a légy röptét, követi, zümmögve, megállva, zümmögve. És amikor a légy kitalál az ablakon, egyszerűen folytatja a trombitálást. Soha többé nem hagyja abba. Louis Armstrong lesz a történelem legnagyobb dzsessztrombitása.

*

A családról való gondoskodás különös esete: Degerlochban szeptember 4-én Ernst August Wagner megöli a feleségét és négy gyermekét, mert meg akarja kímélni őket tervezett ámokfutása következményeitől. Aztán kerékpárral Stuttgartba megy. Ott felszáll a Mühlhausenbe tartó vonatra, majd a városba érve a sötétség beállta után felgyújt négy házat, és megvárja, amíg az emberek a füst és a lángok elől kimennek. Akkor puskájával halomra lödözi őket: tizenkét ember meghal, nyolc súlyosan megsebesül. Végül a rendőrség elfogja. A továbbiakban azt tervezte, hogy még az éjszaka folyamán végez a nővérével és annak családjával, aztán elutazik Ludwigsburgba, felgyújtja a kastélyt, és ő maga a hercegnő lángoló ágyában hal meg.

*

Albert Einstein szeptember 9-én előadást tart Frauenfeldben, a Svájci Természetkutató Társaság éves gyűlésén, és ismerteti a gravitáció- és relativitáselmélet új szempontjait.

*

Szeptember 9-én 19 óra tájban az első német haditengerészeti léghajó, az L1, miután szélörvénybe került, Helgolandnál a tengerbe zuhan.

*

Szeptember 9-én, aznap, amikor Gerhart Fischer meghal, és a csillagok állása nyilvánvalóan katasztrófát jelez, két neurologus megvizsgálja a 31 éves Virginia Woolfot, aki arról panaszkodik, hogy „képtelen érezni”. Azóta, hogy augusztusban leadta első regényét, a *Messzeséget*, hirtelen lefogyott, olyan kórosan sovány lett, hogy szinte már nem is szállítható, és folyamatosan két ápolónőnek kell gondoznia. Az ideggyógyászok vizsgálata olyan megalázó, Virginia annyira értelmetlennek lát mindent, hogy a vizsgálat után néhány órával, amikor az ápolónők éppen szünetet tartanak, nagy adag Vernol altatóval megpróbál véget vetni életének. Férje, Leonard az utolsó percben menti meg, a klinikán élesztik újra.

Leonard Dalingridge Place-be küldi lábadozni a feleségét, féltestvére, George Duckworth birtokára. Ami képtelenség, hiszen Virginia Woolf összeomlása éppen hogy a féltestvérétől gyerekkorukban elszenvedett, feldolgozatlan zaklatásra vezethető vissza. A férj, Leonard viszont mintha vak lenne erre a problémára, még szeptemberben is így ír sógoráról: „Fiatalkorában valóságos Adonisz lehetett.” Virginia Woolf nem tud másként védekezni, inkább meggyógyul. Újra elkezd enni, és ősszel elhagyhatja Dalingridge Place-t.

*

A Pszichoanalitikai Társaság szeptember 7–8-án a müncheni Hotel Bayerischer Hofban tartja IV. kongresszusát. Ez az a találkozó, amelytől Freud és C. G. Jung is fél, amióta tavasszal megszakították egymással a kapcsolatot. A légkör feszült és nyomasztó, mindenki résen van. Első nap 87 résztvevő van jelen, második nap már csak 52. Amikor C. G. Jung újra akarja választatni magát elnökként, a szavazásnál huszonketten tartózkodnak. Freud némi unszólásra szeptember 7-én rövid előadást tart *A neurózisválasztás kérdéseiről* címmel. C. G. Jung másnap *A lélektani típusok kérdéseiről* ad elő. A légkör „fárasztó és kellemetlen”, nem az előadások, hanem az ülésrend a fő esemény. Egyik oldalon a „Freud-asztal”, a másikon a „Jung-asztal”, közöttük fagyos csend. Freud, az apa és Jung, az apagyilkos jóformán egy pillantásra se méltatják egymást – 1913. szeptember 8-a után soha többé nem is találkoznak. Freud repes az örömtől, amikor az ülésteremben hirtelen felbukkan Lou Andreas-Salomé, aki ráadásul magával hozza Rainer Maria Rilket is, a költőt, akit ő csak a verseiből ismer. Freud a kongresszusi hangulat elől a két vendég karjaiba menekül, alighogy véget ér az utolsó előadás, máris távoznak hármasan, folyamatosan beszélgetve, még tréfálkoznak is, és elmennek együtt vacsorázni. Lou a dolgok fölött lebeg, Rilke pedig túl van jón és rosszon. Freud, a felettes-apa, a tudattalan és az elfojtások nagy feltárója valósággal issza Rilke szavait. Amikor Anna, a lánya tudomást szerez erről, euforikus levelet ír édesapjának: „Tényleg találkoztál Münchenben Rilkével, a költővel? Hogyan? És milyen?”

Tényleg, milyen? Egy nappal azután, hogy Rilke és Freud közös sétájukon a tudattalanról folytattak elmélyült beszélgetést, Rilke Louval – azzal az asszonnyal, aki érett korban vette el a szüzességét, és most valamiféle anyapótlék a költő

életében – meglátogatja Münchenben élő édesanyját, Phiát, aztán továbbmegy Clarához és Ruthhoz, elfeledett feleségéhez és elfeledett lányához, és segít nekik berendezkedni új lakásukban, a Trogerstrasse 50.-ben. Utána Lou Andreas-Salomé és Rilke vonatra száll, és elutazik a hegyekbe. Ott aztán egymás álmait elemzik. Halálosan komolyan beszélgetnek a fallosz és az obeliszkszimbolikus különbségeiről.

*

Hugo von Hofmannsthal a müncheni Négy Évszak Szállóban az ágyában fekszik, és azt álmodja, hogy háza a francia forradalom börtöne lett – „és tisztában vagyok vele, hogy ez életem utolsó napja: halálra vagyok ítélve”. Körülötte írók, akik a halálos ítéletek végrehajtásával foglalatoskodnak. Ekkor megjelenik a felesége: „olyan lény, akinek arcát még sosem láttam, de álmomban olyan ismerős, amilyen csak az a nő lehet, akivel tíz évig együtt éltem. Mindkettőnk agyán vilámgyorsan végigfut, hogy most nem ölelhetjük meg egymást.” A felesége magára hagyja őt az írókkal, akik végrehajtják a halálos ítéletet. „Érzem, hogy nem tudok utánapillantani, az ablak felé fordulok, melyen vakítóan besüt a nap.” Hofmannsthal felébred. Kábán felöltözik, és az Englischer Gartenben sétálva próbál magához térni az álomból. De a képeket nem tudja kivenni a fejéből, a testével még mindig úgy érzi, hogy halálra ítélték. Nagyon korán van még, rajta kívül alig valakit látni a parkban. A fák fölött melegen süt az őszi nap. Hofmannsthal átsétál az Eisbachon átfelülő kis hídon, ekkor szembejön vele – ez már nem az álom része – egy férfi, aki pont úgy néz ki, mint Sigmund Freud, a nagy álmofejtő. És tényleg Sigmund Freud az. Szívélyesen üdvözlí a bécsi is-

merőst, megkérdezi, hogy van, jól aludt-e, mert egy kissé megviseltnek látszik. „Minden a legnagyobb rendben, tisztelt doktor úr” – mondja Hofmannsthal. Aztán amikor Rainer Maria Rilke is felbukkan, akivel Freud itt beszélt meg találkozót egy közös sétára, Hofmannsthal végérvényesen úgy érzi, hogy még mindig álmodik. Holott ez, mint minden egyéb is ebben a különleges évben, valóság.

*

Az elsősegély-oktatásról szóló cikkében a bécsi *Neue Freie Presse* 1913. szeptember 6-án a világ legtermészetesebb dolgaként jegyzi meg: „Ahogyan a csatamezőn az első kötés minőségétől függ a sebesült sorsa, úgy a hétköznapi balesetekben is rendkívüli jelentősége van az elsősegélynek a sérült kilátásai szempontjából.”

*

A „neuraszténia” kórképét, az 1913-as év burn-out szindrómáját beleveszik a *Lelki betegségek speciális patológiája és terápiája* című, 11 kötetes műbe. C. G. Jungot kérik fel, hogy írjon a neuraszténiáról, de ő nem vállalja, mert „túl keveset tudok róla, és nem is hiszek benne”.

*

Franz Kafka szeptember elején elutazik Prágából, hogy kikúrálja kétségbeesését és „neuraszténiáját”. Úti célja a rivai Hartungen-szanatórium a Garda-tónál. Eredetileg Felicével együtt akart utazni, de a lány édesapja még nem válaszolt a

leánykérésre, ezért egyedül indul útnak, először ugyanis szolgálati kiküldetésbe Bécsbe kell mennie, ahol szeptember 9-től 13-ig főnökével együtt részt vesz a Második Nemzetközi Mentésügyi és Baleset-megelőzési Kongresszuson. Aztán vonattal továbbmegy Triesztbe, az Osztrák–Magyar Monarchia ez idő tájt példátlan fellendülésnek induló földközi-tengeri kikötővárosába. A kikötő jóvoltából az utcákon és a kávéházakban a népek hihetetlenül tarka forgataga nyüzsög, s ez az a város, ahol James Joyce visszavonultan él angoltanárként, és nap mint nap az *Ulysses* előtanulmányain dolgozik. Szeptember 14-én tehát Franz Kafka és James Joyce is Triesztben tartózkodik. Sőt ezekben a napokban Rómából Bécsbe menet Robert Musil is megfordul a városban. Nyugodtan elképzelhetjük, hogy késő délután mind a hárman megisznak egy kávét a kikötőben, mielőtt továbbmennének.

Kafka elhajózik Velencébe, s ott, a Hotel Sandwirthben megírja – az év eleje óta kétszáznál is több levél és levelezőlap után – egyelőre utolsó levelét Felice Bauernek. Rájön, hogy sosem lesz képes nagy művészetet létrehozni, ha átadja magát a szerelemnek és az életnek. Naplójába ezt írja: „A coitus mint a boldogító együttlét büntetése. A lehető legaszketikusabban élni, aszketikusabban, mint egy agglegény, ez az egyetlen lehetőség számomra.” Aztán néhány nappal később: „Az eszméletlenségig elzárkózom mindenkitől. Mindenkiel összeveszek, nem állok szóba senkivel.” Így szeptember 16-án a lagúnára kipillantva, eszméletlenül és „határtalanul boldogtalanul” ezt írja Felicének a szálloda levélpapírján: „De hát mit tegyek, Felice? Búcsút kell vennünk.”

Kafka, hirtelen megszabadulva a férjjé válás terhétől, továbbutazik, és amikor szeptember 22-én megérkezik Rivába, üresnek, zavarodottnak, egyszersmind megkönnyebbültnek

érzi magát. A Von Hartungen fivérek, Erhard és Christl, akik a minap még Freudot próbálták kikúrálni a hegyekbe kihelyezett részlegükben, most a következő nagy pácienszt veszik gondjaikba. A bevezető terápiás beszélgetés után az orvosok diétát, friss levegőt és sok evezést ajánlanak neki. Kafkát az első héten, amikor még süt a nap és meleg az idő, kihelyezik a strandon lévő „levegőzőbungalók” egyikébe, hogy csak oxigén vegye körül. Úgy tűnik, a terápia használ, szeptember 28-án Kafka kis kirándulást tesz Malcesinébe, ahonnan hűgának, Ottlának jókedvű képeslapot ír Prágába: „Ma Malcesinében jártam, ahol Goethének volt az a kalandja, amelyet biztosan ismernél, ha olvastad volna az *Utazás Itáliából*, amit tegyél meg mihamarabb.”

Még aznap hűvösre fordul az idő, odafent, a hegycsúcson már látszik az első hó, Kafka pedig a bungalóból beköltözik a szanatórium főépületébe. Az asztalnál, írja barátjának, Max Brodnak, „egyik oldalamon egy idős tábornok ül, a másikon egy olasznak látszó (...) kis svájci nő”. Ez a kis svájci nő hozza vissza az életbe Kafkát. Játékból átkopognak egymás szobájába, fogócskáznak a parkban. Együtt kieveznek a tóra, és hagyják, hogy a víz sodorja a csónakot: „A gyász és a szerelem édessége. Ahogy rám mosolyog a csónakban. Az volt a legszebb. A szüntelen halálvágy és a kapaszkodás az életbe – csak ez a szerelem.” Mindketten tisztában vannak vele, hogy csak tíz napjuk van a szerelmükre. Aztán hazautaznak. Kafka Prágába, a svájci nő Genovába a családjához. Először fordul elő, hogy Kafka nem a nap huszonnégy órájában gondol Felicére. Tíz napra belevetette magát valami gyerekes szerelembe, amelynek nem kellett semmibe beletorkollnia.

*

Kurt Tucholsky, a Jénai Egyetem jogtudományi karának forrófejű, hízásra hajlamos doktorandusza és rövid idő alatt a berlini *Schaubühne* legvitriolosabb tollú kritikusa arról álmodik, amiről minden forrófejű, vitriolos tollú újságíró. Sajat folyóiratot szeretne alapítani *Orion* címmel. Tucholsky a lehetetlenre vállalkozik. „Évkör levelekben” – ez a kiadvány koncepciója. Vagyis a kor nagy személyiségei életük autentikus dokumentumaiban mutatkoznak be. Különös ötlet, az előfizetők havonta három alkalommal megkapnák „egy-egy nagy európai elme egy levelének fakszimiléjét”. De nem lesz belőle semmi. Tucholsky hamarosan kénytelen értesíteni a 94 érdeklődőt, akik elő szeretnének fizetni: „Az Orion marad az, ami volt: egy távoli, elérhetetlen csillagkép.” Rainer Maria Rilke és Hermann Hesse, a két nagy levélíró hamar rááll (Rilke már szeptember 21-én küld egy verset), és Thomas Mann is igent mond. De mindez nem elég. Van azonban az alapítás időszakából egy rendkívüli és hozzáférhető dokumentum: Tucholsky levele, amelyben szeptember 26-án a Nachodstrasse 12.-ben lévő szobájából prominens munkatársakat toboroz. Ebben mennyiségében és jelentőségében páratlan keresztmetszetét adja az 1913-as évnek és azoknak a személyeknek, akiket ő német nézőpontból „nagy európainak” tart. Az irodalmi életből „Dehmel, Hofmannsthal, Brod, Blei, Morgenstern, Werfel, Rilke, Hauptmann, Wassermann, Th. Mann, Heinrich Mann, Hesse, Schnitzler, Altenberg, Robert Walser, Sternheim, Shaw, Wedekind, Kellermann, Friedell, Keyserling, Hamsun és (!) Kafka” közreműködésére számít. És mellettük olyanokéra is, mint „Mynona, Owlglaf, Holz, Schäfer, Willy Speyer, Wied, Hochdorf (Brüsszel), Irene Forbes-Mosse” – olyan nevek ezek, amelyek 1913-ban egyenrangúaknak számítottak az előzőekkel, ma már azonban a kutya

sem ismeri őket. Impozáns azoknak a nagy élő filozófusoknak a névsora is, akiknek Kurt Tucholsky a segítségét kéri: „Mauthner, Chesterton, Rathenau, Simmel, Wundt, Mach, Buber, Flammarion, Bergson.” Végül a képzőművészet területéről: „Meier-Graefe, Lichtwark, Behrens.” Az illusztrációk és rajzok elkészítésében Tucholsky többek között „Klimt, Barlach és Kollwitz” közreműködésére számít. De szép is lett volna, ha sikerül!

*

Van az 1913-as évnek egy másik kortárs – művészeti – keresztmetszete. A berlini Első Német Őszi Szalont – amelynek létrejöttéért mindenekelőtt Franz Marc Sindelsdorfból, barátja, August Macke pedig Bonnból tavasz óta minden követ megmozgatott – szeptember 19-én nyitják meg Herwarth Walden legendás Sturm Galériájában. Walden előző évben egy tulajdonképpen bontásra kijelölt villát alakított át kiállítóteremmé a Tiergartenstrasse 34/a-ban. A párizsi *Salon d'Automne* mintájára szerveződött Őszi Szalonból, az 1913-as év avantgárdjának átfogó seregszemléjéről csak a berlini Brücke művészei hiányoznak, akik a művészcsoporthoz májusi felbomlása után még mindannyian keleti-tengeri menedékükben nyalogatják sebeiket, és nem fogékonyak egy újabb csoportdinamikára. „Nem olyan nagy katasztrófa, ha nem vesznek részt – írja Marc Mackének Bonnba –, csak Nolde és Heckel hiányát fájjalom.” Kirchnerről egy szót se ejt. Ő ugyanis egészen más, mint a két kedélyes Kék Lovas. Végül 12 ország 90 művészeinek 366 képét állítják ki – ez a New York-i Armory Show után az év második mértékadó kiállítása. Walden a Potsdamer Strasse 75.-ben egy hatalmas,

1200 négyzetméteres termet bérel az Őszi Szalon céljaira. Bernhard Koehler, a nagyvonalú mecénás 4000 márkát ad a szervezésre, amit a végén még meg kell fejelnie a szállítás költségeivel. Viszont az Első Német Őszi Szalon igazi szenzáció. A megnyitóra eljön Robert és Sonia Delaunay Párizsból, Marc Chagall is itt van, a Kék Lovas majdnem teljes létszámban felvonul, még az olasz futuristák is Berlinbe jönnek, hogy jelen lehessenek a Sturm Galériában. Mindenki tisztában van vele, hogy történelmi esemény részese. Angolok, franciák, németek, oroszok, osztrákok, magyarok, olaszok, csehek – összeköti őket az új művészet akarása. Egy határon átfelvonuló esztétikai szövetség, az avantgárd összetartozásának demonstrálása, túl minden külpolitikai csatározáson.

A kiállításon Archipenko, Delaunay, Léger, Severini, Carrà, Boccioni, Jawlensky, Marc, Macke, Münter, Klee, Chagall, Kandinsky és Picabia alkotásai láthatók, mellettük az avantgárd művészek körében első ízben szereplő ifjú festők, Lyonel Feininger és Max Ernst képei. Franz Marc három 1913-ban készült, korszakos jelentőségű festményét állítja ki, amelyeken még meg sem száradt a festék: a *Kék lovak tornyát*, a *Farkasok (Balkán-háború)*-t, és végül azt az egymásba gabalyodó állatokat ábrázoló képet, amelynek nem talált címet, míg nem végül Paul Klee elnevezte *Állati sorsnak*. Párhuzamosan előadás-sorozatot is tartanak, amelyre a párizsi Guillaume Apollinaire, a kubizmus névadója és Tommaso Marinetti, az olasz futuristák szószólója személyében a két legragyogóbb művészetteoretikus is ellátogat a Sturm Galériába.

A nyilvánosság fel van dűlve, már amelyik része nem dühöng. A lapokban féktelen gyalázkodások jelennek meg, súlyosan megbántva ezzel August Mackét, aki hihetetlenül sokat fáradozott a kiállítás megszervezésével. Macke tombol a

„mocskok”, a „rohadt firkászok” miatt, akik nem értik, mi az, amit Berlinben láthatnak. A *Frankfurter Zeitung* például ezt írja: „Azt a képzetet keltik, mintha valami haladás, fejlődés lenne látható a kiállításon. Merész, ám annál megalapozatlanabb ambíció.” A *Hamburger Nachrichten* pedig így vonja meg a mérleget: „Ez a rengeteg nevetséges, ostoba mázsolmány valójában valami otromba tréfa lehet csak. Az ember úgy érzi, mintha egy elmeegógyintézet képtárában járna.” Ezzel szemben Franz Marc így ír Kandinskynak címzett levelében: „Az anyagok válogatásánál az volt a vezérelvem, hogy megmutassam ezt a hihetetlen szellemi elmélyültséget és művészi élénkséget. Aki megnézi, csak heves szívdobogásra és csupa kellemes meglepetésre számíthat. Engem személy szerint is meglepett a végeredmény: jelentős túlsúlyban vannak (minőségben is) az absztrakt formák.” Később Marc, Macke és Herwarth Walden röplapokat készít, ezeket a Kurfürstendamm-on és az állatkert környékén osztogatják. Ez a szép mondat áll rajta: „A művészeti kiállításokat a kritikusok akarata ellenére is meg kell nézni!” De mindez nem használ. Alig van látogató. A kiállítás pénzügyi katasztrófába torkollik, Koehler, a mecénás a 4000 márka helyett végül csaknem 20 000-et volt kénytelen rákölni, hogy fedezni tudják a terembérlet és a szállítás költségeit.

*

Rilkéhez és Freudhoz hasonlóan ezekben a szeptember eleji napokban Arthur Schnitzler is Münchenben tartózkodik, hogy jelen lehessen *A flört* című darabjának próbáin, és a Hotel Continentalban száll meg. A szerencsés véletlen úgy hozta, hogy az egyik női főszerepet volt szeretője, Marie, azaz

Mizi játssza. Ez a Marie Glümer, egy volt betege, akit a naplójában csak „Mz”-ként jelöl, egyike azon „édes bécsi kislányoknak”, akikért Schnitzler élete végéig odavolt, akik nem vesződtek rossz lelkiismeretükkel, akiket legfeljebb vacsorázni, kirándulni kellett elvinni, többet nem vártak, és akiket könnyen be lehetett iktatni szeretőjük polgári életébe. Csak-hogy Münchenbe Schnitzler magával hozta feleségét, Olgát is, ettől a helyzet kissé áttekinthetatlenné válik.

Szeptember 9-én aztán meghívást kap a Leopoldstrassé-ra valakihez, aki ugyanúgy szereti a nőket, mint ő: „Liesl oda-kísér minket Heinrich Mannhoz, aki szeretőjével, egy prágai zsidó nővel lakik itt. A feleségeként mutatja be, ragaszkodik hozzá, hogy így is szólítsuk és így is bánjunk vele. Herzog és Morena kisasszony is ott van. A teraszon kávézunk. Tűrhető társalgás. Szerintem Mann felesége nem olyan rémes, mint ahogy mondják. Együtt lemegyünk a tóhoz.” Kedve? „Kedvetlen.”

*

Carl Schmitt düsseldorfi jogász nap mint nap arra vár, hogy felfedezzék. Esténként ágyba bújik Carival, a szeretőjével, és naplója tanúsága szerint „istenieket disznólkodik”; „éjszaka kellemes fingerlízis”.

Így telnek-múlnak a napok, a bíróságon semmi dolga, a kiadókat nem érdekli Schmitt nagy antiindividualista programját tartalmazó *Der Wert des Staates* (Az állam értéke) című könyve. Szeptember 20-án azonban fordul a kocka, a Mohr Kiadó ki akarja adni a könyvet, a szerző máris tíz centivel a föld fölött jár: „Csodálatos őszi idő. Megint nagy embernek érzem magam, akinek az utcán kószálva nem ismerik fel rejtett diszkrét fölényét.”

Ez sajnos nem tart soká. Szeptember 30-án egy hangverseny után ezt írja naplójába: „A zene felkavarta minden komplexusomat. Véget akartam vetni az életemnek. Mi értelme az egésznek? Senkinek semmi köze semmihez, hozzám sincs köze senkinek, nekem sincs közöm senkihez. Ha legalább a könyvem megjelenne!” Akkor, így a csodálatosan naiv remény, minden rendbe jönne. De ezt a szabályt dr. Carl Schmitt jogász sem tudja semmivel alátámasztani.

*

1913. szeptember 25-én Charlie Chaplin aláírja első filmszerződését a Keystone Studiosszal. Heti 150 dollárt kap első filmje, a *Hogy pénzt keressünk – Chaplin, az újságíró* forgatása idején.

*

Megjelenik Walther Rathenau *Zur Mechanik des Geistes* (A szellem mechanizmusáról) című könyve, melyben – az AEG felügyelőbizottságának elnökeként, és egyáltalán, a német gazdaság egyik központi alakjaként – nyomatékosan felhívja olvasói figyelmét arra a veszélyre, amit a technika és gépesítés jelent a „lélek birodalmának” tisztaságára. Könyvét „az ifjú nemzedéknek” ajánlja.

OKTÓBER

Ez az a hónap, amikor Thomas Mannt utoléri a múlt. A Drezda melletti Hellerauban egy misztériumjátékon találkozik az avantgárd. A német ifjúság a Meißner-hegységben túrázik, amelyet azóta Hoher Meißnernek (Magas-Meißnernek) neveznek. Emil Nolde elhagyja Berlint, hogy egy expedícióval a déltengerre utazzon. August Macke Svájcban, a napsütötte Thuni-tónál megtalálja a paradicsomot. A nagy kérdés: Érezheti-e valaki Franz Werfel arcát taszítónak? És: mennyi avantgárdot visel el Berlin? Ludwig Meidner, mint derült égből villámcsapás, fest egy csatateret, és Apokaliptikus tájnak nevezi el. II. Vilmos császár felavatja a Népek Csatájának emlékművét. Freud veszi a lapját – és a gombokra borítja.

August Macke: *Járókelők*

OKTÓBER 11-E ÉS 13-A KÖZÖTT az észak-hesseni Kaufungeni-erdőben, a 753 méter magas Meißneren megrendezik az élet-reformer és ifjúsági mozgalmi csoportok legendás találkozóját. A találkozó óta a hegyet Hoher Meißnernek (Magas-Meißnernek) hívják. Ez a 19. században született utolsó német nemzedék Woodstockja, kísérlet arra, hogy a szabad ég alatt összehozza a Vándormadár mozgalmat és a szabad német ifjúsági szövetségeket. Az esemény tiltakozás a lipcsei Népek Csatája-emlékmű körül egyidejűleg zajló ünnepségek pompája és „németkedése” ellen. A kétezer résztvevőnek óriási sátortábort állítanak fel a Hausener Hutén. A fiatalok túráznak az erdőben, énekelnek, vitatkoznak, és végighallgatják a legkülönbébb szónokokat. Például Ludwig Klagest, aki elmagyarázza hallgatóinak, hogy a legnagyobb veszélyt a modernizmus jelenti. Mivel Németország erdőit s ezzel a német életelv lényegét fenyegeti. Klages óva int a természetet puszt-

tító technikától, és a természetes életmódhoz való visszatérést hirdeti. A haladás és a környezetpusztítás veszélyeire figyelmeztető, gyújtó hangú beszédének címe: *Az ember és a Föld*. A földhöz kötődő, egeket ostromló akvarelleket festő életreformer Fidus az ünnepi kiadványba *Hohe Wacht* (Fenn a vártán) című patetikus művével megalkotja a Hoher Meißner-i találkozó logóját: fiatal, meztelen férfiak derekukra kötött karddal, büszkén tekintenek fölfelé. Ezek előtt a férfiak előtt szólal fel először nyilvánosan egy fiatal diák, Walter Benjamin, aki most jött át a Freiburgi Egyetemről a berlinire, és a barátaival jött föl a hegyre. A találkozó egyik szónokaként kijelenti, hogy igazán szabad német ifjúságról csak akkor beszélhetünk majd, ha megszűnik az antiszemitaizmus és a sovinizmus. Gustav Wyneken reformpedagógus, a Freie Schule Wickersdorf egyik alapítója és Walter Benjamin tanára pedig így szól a mintegy háromezer fiatalhoz: „Soha ne jussunk el odáig, hogy elég, ha bizonyos szavakat odakiáltanak nektek: »Németország«, »nemzetik«, és ti éljenezve tapsoltok! Hogy lelkesedéssel adóztok minden erőszakos fecsegőnek, csak mert a megfelelő frázisegyenruhába bújt! Hazánk gyönyörű völgyeit látván nem kívánhatok mást: soha ne jöjjön el a nap, amikor háborús hordák csörtetnek végig rajtuk! És soha ne jöjjön el az a nap se, amikor arra kényszerülünk, hogy egy másik nép völgyeiben viseljünk hadat.” A zárónyilatkozat, a „Meißneri fogadalom”, amelyre valamennyi résztvevő felesküszik, már nélkülözi a pátoszt. Arról van benne szó, hogy „a Szabad Német Ifjúság igaz emberként kívánja élni az életét”. Határozatot hoznak, hogy „a Szabad Német Ifjúság rendezvényei alkohol- és nikotinmentesek” lesznek. Nem csoda, hogy ebből nem lesz forradalom. Alkohol- és nikotinmentesség! Hasonló szellemben fogalmaz verses ajánlójában Herbert Eulenberg:

„Üdv neked, csak ne vedelj többé, fiatalság, / járd be és ismerd meg, tiéd ez az ország.”

Amikor a hegyről mindenki visszatér a haza völgyeibe, jön a kijózanodás. Ez történt Walter Benjammal is, aki „Ador” álnéven Fritz Pfemferts berlini folyóiratában, a *Die Aktion*-ban így összegez: „A túrázás, ünneplőruha, néptánc nem felülmúlhatatlan, és – 1913-ban – nem is szellemi tevékenység. Ez az ifjúság még nem talált rá született ellenségére, akit gyűlölnie kell.” Benjamin hiányolja a Gründerzeit-nemzedék, az apák elleni lázadást. Hiányolja az apagyilkosságot. Ezeket a szép sorokat egyébként – a Benjamin-rajongók, remélem, megbocsátanak – szülei berlini házában, a Delbrückstrasse 23.-ban írja, ahová a diák a Freiburgi szemeszter után visszaköltözött.

*

De azt, hogy Benjamin Freiburgból visszatért Berlinbe, maximálisan megértjük. Vagy ahogy Else Lasker-Schüler fogalmazott 1913-ban: „A művész azért tér mindig vissza Berlinbe, mert itt ketyeg a művészet órája, amely nem késik és nem is siet.”

*

A napsütés a sok esős nap után most gondoskodik róla, hogy mindenütt bőségesen teremjen gomba. Sigmund Freud szemlátomást megkönnyebbülve, amiért méltósággal sikerült lebonyolítania a pszichoanalitikusok találkozóját (és C. G. Jungot szépen leszavazták), vasárnaponként gombászni megy a családjával. Valamennyiük kezében kockás ruhával kibélelt fonott kosár, azzal járják a Bécsi-erdőt, és a mohos talajra szegeznek a tekintetüket. Néha a Semmeringre is felmennek,

ahol mindenki arról pletykál, hogy Mahler özvegye, Alma itt épít szerelmi fészket magának és a zabolátlan festőnek, Kokoschkának. Freudot és családját azonban az erdő vonzza, nem a nyaralók. A gyerekek dirndliben vagy rövidnadrágban feszítenek, Freud térdig érő bőrnadrágot, zöld zekét visel, fejébe nyomja zergetollas kalapját, és kezdődhet a gombászás. Freud vezeti a gombakeresőket – és ő az, aki sasszemével mindig kiszúrja a legszebb példányokat, akár a legrejtettebb helyeken is. Ilyenkor tesz néhány lépést, fogja a kalapját, és ráborítja a gombára, majd ezüstsípjának éles hangjával oda-csóditja az aljnövényzetben kutató többieket. Amikor már az egész család ott áll nagy áhítatban, az atya végre megemeli a kalapot, hogy a család megcsodálhassa a zsákmányt. Utána többnyire az imádott Anna teheti a kosárba a gombát.

*

Amikor Berlinben már megint a futurizmust kiáltják ki a kor-szak mozgalmának, és Tommaso Marinetti felszólal az Első Német Őszi Szalon alkalmából, dr. Alfred Döblin, a nagy orvos, nagy író és Ernst Ludwig Kirchner, valamint Else Lasker-Schüler nagy barátja nyílt levelet ír F. T. Marinettihez. És benne e nagyszerű szavakat: „Művelje csak a futurizmusát! Én a döblinizmusomat művelem.” Döblin nem hajlandó igazodni Marinettinek a *Futurista kiáltvány*ban megfogalmazott követeléséhez, miszerint a szintaxis szétrombolása lenne az új irodalom és művészet alapja. Ehelyett azt várja az íróktól, költőktől, hogy: ne romboljanak, hanem menjenek közelebb az élethez.

*

Ha egy szerző közelebb megy az élethez, könnyen megeshet, hogy abból koccanásos baleset lesz. Október 28-án az alábbi hirdetés jelenik meg a *Lübeckische Nachrichten*ben: „*A Buddenbrook ház*, melyet müncheni unokaöcsém, Thomas Mann úr írt, az elmúlt 12 év során sok, szomorú következményekkel járó kellemetlenséget okozott nekem, s ezt most tetézi Alberts könyve, a *Thomas Mann és kötelessége*. Ezért kénytelen vagyok a lübecki olvasóközönséghez fordulni, hogy megkérjem, az említett könyvet kezelje értéken. Ha *A Buddenbrook ház* írója képes legközelebbi rokonait is karikírozni és besározni, életük eseményeit és sorsukat szenzációhajhász módon kitergetni, akkor minden, józanul gondolkodó embernek éreznie kell, hogy ez mennyire elvetendő. Szánalmas madár az, amelyik a saját fészkébe piszkít. Friedrich Mann, Hamburg.” Így vélekedik hát az időközben már 67 éves Friedel bácsi, akit *A Buddenbrook ház*ban Christiannak hívnak. Thomas Mann igen derűsen reagál erre fivérének írott levelében: „Talán már nem hozzák eleget összefüggésbe Christian B.-vel, s így kíván emlékeztetni rá? Sajnálom, őszintén. Az én Christian Buddenbrookom sose írt volna ilyen ostoba hirdetést.”

*

Tizenöt évig tartó építés után a Napóleon elleni lipcsei csata századik évfordulóján október 18-án felavatják a monumentális Népek Csátája-emlékművet. II. Vilmos császár a német nép harci erejét méltatja. A 91 méter magas, 6 millió birodalmi márkát felemésztő emlékművet, amelyet annak emlékére állítottak, hogy a poroszok Oroszországgal és Ausztriával összefogva legyőzték a franciákat, teljes egészében adományokból és szerencsejáték-bevételekből finanszírozták. A fe-

kete kő a Lipcse melletti Beuchában kibányászott gránitporfir. Az építkezés során 26 500 gránittömböt és 120 000 köbméter betont használtak fel. Clemens Thieme emlékművének felavatásánál a német császáron és a szász királyon kívül a német államok fejedelmei és Ausztria, Oroszország és Svédország képviselői is részt vesznek. Az emlékműavatást nagy díszszemlével kísért, nemzeti és harcias szellemet sugárzó jubileumi ünnepséggel kötik egybe. A három győztes ország magas méltóságai koszorúkat helyeznek el az emlékmű talapzatánál. Utána a Gewandhausban ünnepi vacsorát rendeznek a 450 vendég részére. A pohárköszöntők azonban nem a békéről szólnak, hanem Poroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia megbonthatatlan fegyverbarátságáról.

*

E fegyverbarátságot aztán október 23-ától – egyelőre csak – ötnapos próbának vetik alá, és egyelőre csak fácánokon. Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös, aki részt vesz a lipcsei Népek Csatája-emlékmű felavatásán, ügyes diplomáciai húzással éppen akkor érte el, hogy a szerbek a második Balkán-háborúban visszavonuljanak Albániából. Vilmos császárnak ez annyira imponál, úgy megkönnyebbül, hogy meglátogatja a trónörököst a Konopiště-kastélyban. A két úr remekül megérti egymást. Ferenc Ferdinánd kétnapos vadászatot rendez, amelyen II. Vilmos császár – írj és mondd – ezeregyszáz fácánt lő. Esténként ezekből sajnos csak egyet eszik meg.

*

Berlin-Friedenau-ban, Ludwig Meidner Wilhelmshöher Strasse 21. szám alatti műtermében szerdánként este rendszeresen összegyűlik egy illusztris társaság: Jakob van Hoddis, a világvége híres költője, Paul Zech, René Schickele, Raoul Hausmann, Kurt Pinthus, Max Herrmann-Neiße. A háziga-zda először megmutatja vendégeinek a legújabb műveit. *Apokaliptikus táj*nak nevezi őket. Az az alapelve, hogy: „Fesd ki magadból minden haragodat, minden elvetemültségedet és szentségedet!” Meidner tájain minden a levegőbe repül. 1913-ban megfesti *Én és a város* című festményét, melyen a feje mintha ugyanúgy felrobbanna, mint mögötte a város. És valahol fent bizonytalanul imbolyog a nap, mintha mindjárt le akarna zuhanni.

Meidnernek újra és újra ilyen rettentő víziói támadnak. Éjjel-nappal megszállottan dolgozik kis friedenaui műtermében, és így ír erről: „Valami fájdalmas inger arra késztet, hogy összetörjek mindent, ami egyenes vonalúan függőleges. Hogy minden tájat telehintsek romokkal, foszlányokkal, hamuval. Agyam rémisztő arcokat vérzett. Szüntelenül csontvázak ezreinek körtáncát láttam. A lapályon tekeredő sírokat és leégett városokat.”

A városok égnek, az emberek arca, a sajátja is, eltorzul a fájdalomtól, a tájat bombák, háborúk szabdalják. Mindezek fölött valami hátborzongató fény lebeg. Meidner mintha ecsetjével harcolna az őt fenyegető félelmetes erők ellen. Úgy próbálja meg elűzni rémálmait, hogy kibetűzi, megfejtí őket. Komolyan veszi a kubizmust és az expresszionizmust. Traumatikus festményeit „a lövészárk víziójának” nevezi, vagy újra és újra „apokaliptikus tájnak”. Mint említettük, az idilli Friedenau-ban él. Meleg, békés októberi napok követik egymást. 1913-at írunk. Barátai, akik szerda esténként felkere-

sik, a képek láttán aggódnak alkotójukért. Lehet, hogy megőrült?

*

Egy hónappal azután, hogy az L1 léghajó Helgoland közelében a tengerbe zuhant, a Berlin melletti Johannisthalban első útján, október 17-én felrobban az L2 katonai léghajó. A légénység mind a 28 tagja meghal, amikor az égő roncs a földre csapódik, kigyullad egy fenyőerdő is, a fedélzeten lévő katonák holtteste elszenesedik. A névadó Zeppelin gróf még aznap a következőket írja Von Tirpitz főadmirálisnak: „Nincs ember, aki nálam jobban megrendült volna, aki nálam mélyebben együtt érezne a haditengerészet gyászában.”

*

Hogy Picassónak és a modernizmusnak milyen a híre, azt jól mutatják Otto Feldmann 1913 őszén újonnan megnyitott berlini, a Linnéstrasse 6/a alatt lévő Új Galériájának recenziói. Ez a nyitókiállítás a napjainkig figyelmen kívül hagyott ok, amiért az olyan nagy franciák, mint Picasso és Braque, nem láthatók a párhuzamosan megrendezett Első Német Őszi Szalonon. Párizsi műkereskedőjük, Kahnweiler inkább eladni akarta képeiket, mint kiállítani, és inkább a kereskedelmi céllal megrendezett konkurens rendezvényre küldte el őket Berlinbe. A két kiállítást együtt kell nézni ahhoz, hogy képet kapjunk az 1913-as év teljes művészeti repertoárjáról és főleg annak legfontosabb szereplőiről. Mert Feldmann a nagy franciákon kívül „néger szobrokat”, hellenisztikus plasztikákat és kelet-ázsiai műtárgyakat is kiállított. A távoli kultúrkörök korai műalkotásait, melyek nagy hatással voltak a kor

művészeire, elvegyítették az európai művekkel, és az a Carl Einstein írt hozzá előszót, akit *Négerplasztika* című könyve miatt kapott szárnyára a hírnév. A francia művészet 1913 körüli status quójának lenyűgöző bemutatója tehát. Kurt Glaser azonban a *Die Kunst* című folyóiratban a következő meglepő következtetésre jut az új berlini művészeti szalonokkal kapcsolatban: „Matisse-től csak egy csendéletet állítottak ki, színhatásában elég halovány. Picassónak egy egész fal áll rendelkezésére, az embernek az a benyomása, hogy amolyan házi bálványnak kiáltották ki. Talán kissé megkésve, hiszen reméljük, hogy a finom, ám mégiscsak gyengécske művész körül csapott lárma hamarosan elül.” Feldmann azonban nem hagyja magát megtéveszteni. Decemberben, mindjárt a nyitókiállítás után bemutatja Picasso 66 művét, ugyancsak Kahnweiler megbízásából. A német kritika ismét fanyalog: a *Cicero-ne* azt írja, hogy Picasso, aki kubista képeit állította ki, „még mindig nem túl erős és nem túl önálló”. A nagy Karl Scheffler pedig a *Kunst und Künstler*ben így ítélkezik: „Picassóval nem sok mindent lehet kezdeni.” És a *Die Kunst* című folyóirat megsemmisítő összegzése: „Picasso ezzel holtpontra jutott, efelől semmi kétség.”

*

Csak egyvalaki hiányzik a körtáncból: Ernst Ludwig Kirchner. Őt a két kiállítás egyikén sem lehet látni, mert épp valami újat, valami nagyot készül alkotni. Szeptember végén boldogan és gazdagon megrakodva érkezett vissza Fehmarnról Berlinbe. A tengernél eltöltött hónapok alatt csak festményből hatvanat alkotott. Kirchner túl szeretne lépni a régi időkhöz, a Brücke művészcsoport felbomlásán, maga mögött

akarja hagyni a Durlacher Strassén lévő lakását. Erna Schillinggel együtt új rablótanyát keresnek maguknak, amit végül a Körnerstrasse 45.-ben találnak meg. Újra Berlinben vannak, ebben az „ízléstelenül zűrzavaros és meglehetősen értelmetlenül növekvő városban”, ahogy Rilke fogalmaz oly szépen ezekben a napokban. Kirchner Fehmarnon egy, a Keleti-tenger selymes habjaiból meztelenül előlépdelő Ernából és Maschkából összegyúrt új nőtípusra lett. Ezek azok a gótikus, felfelé keskenyedő testek, azok az arcok, melyek vonásait mintha egy darab fából faragták volna ki. Amíg Erna igyekszik a körnerstrassei műtermet is szobrokból, festményekből, faliszőnyegekből, hímzésekben álló összművészeti alkotássá változtatni, párnákkal borított nagy felületekkel, ahol a modellek és a barátok kényelembe helyezhetik magukat, Kirchner megint elvonul a Potsdamer Platzra.

Idegei a tengernél eltöltött hónapok után még olyan kismultak, a befogadóképessége olyan nagy, a pórusai pedig még olyan nyitottak, hogy a város – minden zajával, keménységével és arcaival – őserővel nyomul be a lelkületébe. És csak most, miután a sós keleti-tengeri levegő megtisztította látóidegeit, csak most sikerül egészen újfajta képeket látnia: az *Utcai jelenet Berlinben* az első a Potsdamer Platzról készült képek sorában. Kis helyre összezsúfolódva látható itt az egész városi modernizmus, a nagyváros és harsány színeikkel és halott arcukkal annak főszereplői, a kokottok, akik boldogságot ígérnek a férfiaknak, ám ebben már a kuncsaftjaik sem igen hisznek. Kirchner érzi, hogy az a testiség, amelyet Fehmarnon a nőknél és a gyerekeknél még póre természetességként élt és festett meg, nem reprodukálható az újkori városi térben, ruhákba, lármába burkolózva, más pillantások, más elvárások kereszttüzeiben. A város egyetlen hajtóereje a nyüzs-

gés, az előrerohanás, a jelen feledése. De Kirchner mintha a Potsdamer Platzon festett képeivel megnyomná a standby gombot. Hirtelen minden megállt. Kirchner a kokottok kuncsaftjaivá teszi képei nézőit, a nők nekik kelletik magukat értelmetlen megkaphatóságukban és szertelen hitükben, hogy holnaptól minden más lesz, jóra fordul – és ezáltal a modernizmus páratlan képeit sikerül megalkotnia, amelyeken a város teste már csak vágyakozásból és idegekből áll, nem húsból és vérből.

*

Emil Nolde nem bírja tovább Berlinben. Október 1-jén feleségével, Adával több nagy bőröndbe csomagolja a festőeszközzeit és ruháikat. Október 2-án kora este aztán Eduard Arnhold műgyűjtő házában találkoznak a Tiergarten negyedben, a Prinzregentenstrasse 19.-ben.

Arnhold 1913-ban feljutott társadalmi felemelkedésének csúcsára, szénkereskedelemmel vagyonos ember lett, közben már a Dresdner Bank felügyelőbizottságában ül, és 1913-ban ő az első és egyetlen zsidó, akit II. Vilmos a porosz főrendiház tagjává nevezett ki – nemesi rangra is akarja emelni, de azt Arnhold visszautasítja. Pénzét szinte kizárólag művészekbe és műalkotásokba fekteti, James Simonnal együtt ő az a nagypolgári mecénás, aki 1913-ban kultúrintézet céljára a porosz államnak adományozza a római Villa Massimót. Saját, a Tiergartenstrassén álló háza szuverén ízlésről árulkodik, egy „császári zsidó” hatalmának demonstrációja. II. Vilmoshoz fűződő szoros kapcsolatuk miatt a későbbi izraeli államelnök, Chaim Weizmann utólag megvetően „császári zsidóknak” nevezi a prominens berlini zsidók egy csoportját, köztük James Simont, Albert Ballint és Walther Rathenaut. Arnhold

házában mindenesetre Menzel, Liebermann festményei és Böcklin *Prométheusza* mellett I. Vilmos és Bismarck arcma-
sa is megtalálható.

Október 2-án illusztris úti társaság gyűlik össze az Arnhold-házban. Emil és Ada Nolde izgatott. Asztalhoz ülnek, esznek, isznak, háromnegyed tizenkettőkor a csoport elindul a Bahnhof Zoora. Amikor kissé spiccesen megérkeznek, már bent áll az éjszaka Varsón keresztül Moszkvába induló vonat. Nulla óra 32 perckor menetrend szerint kigördül az állomásról. Az egyik hálókülkét dr. Alfred Leber foglalja el, Noldééké mellé Gertrud Arnthal, egy fiatal ápolónő költözik be, Arnhold egyik unokahúga, hogy a gyengélkedő Ada Noldét ő ápolja majd. Kezdődhet a „Német új-guineai orvosi-demográfiai expedíció”.

Október 5-én a vonat megérkezik Moszkvába, rajta az expedíció tagjai, akikhez csatlakozva Nolde a legegyszerűbben juthat el az áhított, távoli déltengerre. Október 7-én a transz-szibériai vasúttal mennek tovább az Urálon és Szibérián át Mandzsúriába. Mint a német kormány által kiküldött expedíció tagjai, valamennyien első osztályon utaznak. Mandzsúriából Senjangon és Szöulon át vezet az út. Onnan aztán hajóval kelnek át Japánba, ahová októberben érkeznek meg. Nyirkos és hideg az idő, utálatos. A déltenger még sehol a látáron.

*

1913. október 5-én este a Drezda melletti Hellerauban bemutatják Paul Claudel *Angyali üdvözlését*. Dalcroze tánciskolájának reformtörekvései és Heinrich Tessenow új Fesztiválszínháza válogatott közönséget vonzanak a bemutatóra: ott van Thomas Mann, Rainer Maria Rilke két legközelebbi bizal-

masával, Lou Andreas-Salomével és Sidonie Nádhernyvel, Henry van de Velde, valamint Else Lasker-Schüler. Max Reinhardt is Hellerauban van ezen az estén, Martin Buber, Annette Kolb, Franz Blei, Gerhart Hauptmann, Franz Werfel, Stefan Zweig és a két legfontosabb ifjú könyvkiadó, Ernst Rowohlt és Kurt Wolff is.

Míg Reinhardt és Hugo von Hofmannsthal a drezdai Udvari Színházban a *Rózsalovagot* rendezi, az új Fesztiválszínház az avantgárd találkozóhelye. Émile Jaques-Dalcroze-nak az volt a célja, hogy megtalálja a test, a szellem és a zene új egységét. A testet zenével, ritmikai gyakorlatokkal és improvizációkkal próbálta kiszabadítani civilizációs korlátai közül. Ernst Ludwig Kirchnernek tetszett volna. És Upton Sinclair amerikai író, aki szintén Hellerauban lehetett október 5-én, ezt írta később *Letűnt világ* című regényében: „Hellerauban megtanították a mozgás ábécéjére és nyelvtanára. Karjaiddal az ütemet fejezd ki. Háromnegyedes és négynegyedes ütemnél bizonyos mozgásokat végzel. Láb és test jelzi a hangjegyek értékét és így tovább. A ritmikus torna egy fajtája volt ez, amely arra szolgált, hogy a testet a lelki benyomások gyors és pontos visszaadására készítse.” A kifejező táncnak ez az új formája mindenkit a bűvkörébe vont. Kombinálása Paul Claudel *Angyali üdvözlésével* azonban nem volt igazán hiteles. Claudel ezen az estén ingerülten jegyzi be a naplójába, hogy a taps csaknem teljesen elmaradt. Dalcroze nyíltan bukásról beszél. Rilke két, Hugo von Hofmannsthalnak és Helene von Nostitznak írott levelében igen szépen foglalja össze, mi zavarta ezen az estén: „A helleraui társulat – csupa nagy gyerekek – olyan dolgot kószolgat itt, amit nem ért, de – tudja is – talán közben kiismeri, és nem is vész el a ködben (már amilyen ma a színház), hanem nyomban felfedez a darab mé-

lyén valami áttetsző és ragyogó tartalmat: ez pedig mindannyiunknak jót tenne.” Rilke a helleraui kísérletekben lényegében felismeri az esélyt, hogy nyomára bukkanjanak a titoknak, amelyet a modernizmusba belefáradt avantgárd keres. De Rilke abban is biztos, hogy ebben Paul Claudel *Angyali üdvözlete* nem lesz a segítségükre. Vagy ahogy Hofmannsthalnak írja: „Az Angyali üdvözlét, Claudel: nem tudnék közelebbit mondani erről – amúgy lezajlott, adott töprengnivalót, de annyira összefonódott a helleraui kísérletekkel (amelyek ugyancsak töprengésre ösztönzik az embert), hogy nem tudtuk igazán, az aggályok, amelyekkel hazatértünk, az egyiknek vagy tán a másiknak volnának-e inkább felróhatók.”

Mag a rendezés tehát nem fog bevonulni a kultúrtörténet krónikájába. De a szünet igen – és azok az aggályok is, amelyekkel a jelenlévők némelyike hazatér. A szünetben kerül sor a társaságának hónapok óta Franz Werfel költői erejének dicséretét zengő Rainer Maria Rilke első találkozására magával a huszonhárom esztendő, hús-vér költővel, Werfellel. Rilkének alighanem nagy megrázkódtatás volt. Marie von Thurn und Taxisnak Duinóba írt levelében feldúltan számol be róla, hogy Werfelben első pillantásra megérezte a „zsidó mentalitás hamisságát”, „azt a mindent méregként átható szellemet, amely bosszúból jelenik meg, amiért nem lehet egy szervezet része”. De aztán Rilke újraolvassa Werfel „nagyszerű költeményeit” a *Die Weißen Blätter*ben, „és egy csapásra leráztam magamról minden fenntartást, ami a személyes találkozáskor zavarba ejtett, és újra tűzbe mennék érte”.

A szemlátomást zavarban lévő Rilke ott Hellerauban, a szünetben képtelen beszélgetést kezdeményezni, de bemutatja Werfelt bizalmasának, Sidonie Nádhernynek, aki ingerülten, utálkozva reagál. Rilke arról számol be, hogy Werfelt

megpillantván Sidonie odasúgta neki: „zsidógyerek!” És lehetséges, hogy Werfel meghallotta. A bárónő mindenestre lekezelően bánik az ifjú költővel. Rettenetes történet veszi kezdetét. De haladjunk sorjában!

A prágai Franz Werfel Kafka barátjának, Max Brodnak a közbenjárására szerkesztői állást kapott Kurt Wolff nagy fellendülésnek induló lipcsei kiadójában, melynek az avantgárdban betöltött szerepe abból is fakadt, hogy a kiadó munkatársainak átlagéletkora 23 év volt. Werfelnek sikerült szerzőként Karl Kraust is a Kurt Wolff Kiadóhoz kötnie, és 1913 nyarán ő írta ezt a szép könyvajánlást is: „Még ma sem hangszorozhatjuk eléggé, hogy Karl Kraus személyében a legnagyobb európai mesterek egyike él közöttünk. A kiadó ennek a kiemelkedő szatirikusnak a legmegrázóbb írását, *A kínai falat* jelenteti meg most, egy Kokoschka rajzaival illusztrált, nagyszabású kiadásban. Ideje, hogy az új ifjúság, a szellem emberei, az igazak kiszabadítsák magukat e retorika apokaliptikus világának béklyójából, hogy ne maradjanak szegyenben a későbbi nemzedék előtt.” Csodálatos szavak. Együttal azt is megmutatják, a 23 éves Werfel mennyire megszállottan tisztelte a 37 éves Karl Kraust. Ha találkoztak, órákon át itta a szavait, leveleiből áradt a hódolat és az alázat. Júniusban a *Brenner* Karl Krausszal kapcsolatos körkérdésére ezt a mondatot írja Ludwig von Fickernek: „Fájdalmasan szeretem ezt az embert.” Karl Kraus elismeréssel viszonzta ezt a szeretetet: a *Fackel*ben rendszeresen megjelentette Werfel verseit, és elragadtatott recenziókat írt róluk.

Amikor aztán Franz Werfel október 5-én Hellerauban megismerkedik Sidonie Nádherny von Borutinnal, senki sem tudja, hogy Karl Kraus már egy hónapja nem tágít a bárónőtől, és hogy lángoló szerelem fűzi őket egymáshoz. Sidonie

viszont arról nem tud, hogy az ő Karlja milyen nagyra tartja az ifjú költőt. Így mindketten teljesen elfogulatlanok: Sidonie a merev elutasításban, a megbántott Werfel pedig abban, hogy pletykákat kezd terjeszteni Sidonie-ról. Többek között azt, hogy Rilke szívében vad szerelem gyúlt Sidonie iránt, aki viszont azelőtt egy vándorcirkusszal járta a világot. Egy idő után ezek a pletykák eljutnak Sidonie-hoz, aztán Karl Kraushoz is, aki éktelen haragra gerjed. Szakít Werfelrel, a keresztvizet is leszedi a verseiről, nem győzi szapulni őket a *Fackel*-ben, ahol megsemmisítő ítéletet mond róla: „Egy vers addig jó, amíg nem tudjuk meg, ki írta.”

Nincs nyoma, hogy a zsidó Krausnak tudomására jutott-e valaha imádott Sidonie-jának megjegyzése, a „zsidógyerek”, amit Werfel annyira a szívére vett, hogy csak rosszindulatú pletykák terjesztésével tudott elégtételt venni. Amikor végül Rilke tudomást szerez róla, hogy bizalmasát, Sidonie-t gyengéd szálak fűzik Kraushoz, bensőséges hangú levelében óva inti a házasságtól, mivel „egy utolsó, eltörölhetetlen különbség” választja el őket egymástól. Annak a drezdai színházi szünetnek az eseményei végső soron ezért teszik a német kultúrtörténet igen szomorú dátumává azt az október 5-ét. Egyébként Else Lasker-Schüler, a *Héber balladák* költőnője ebben a szünetben végig azt kiabálja, hogy „Rossz! Rossz!”, annyira nem tetszett neki az előadás – ez viszont Rilkének nem tetszik, barbár viselkedésnek tartja.

*

Rövid utójáték „a szerelem jön, a szerelem elmúlik” témához: október 16-án Rainer Maria Rilke még egyszer megnézi Émile Jaques-Dalcroze és tanítványai táncát, hogy meg-

értse, miben áll a test aktivizálásának módszere. Az amúgy üres fesztiválszínház nézőterén a jobbán Lou Andreas-Salomé, a balján Ellen Delp ül, az a sóvárogva kívánt „reggeli Ellen” a heiligendammi augusztusból, akit Lou a „fogadott lányának” nevez. Rilke, aki Drezdában tényleg a Sidoniestraszen lakik (a Hotel Europäischer Hofban), Lou Andreas-Salomével együtt levelet ír Sidonie Nádhernýnek, amelyben mind a ketten azt tanácsolják neki, hogy lelki megszorultságában forduljon a bécsi dr. Friedrich Pineleshez – ahhoz a Pineleshez, aki nem annyira pszichológusként, mint inkább csábítóként volt sikeres, és jó pár évvel ezelőtt, két lábbal a földön álló ember lévén, ő tanította meg Lou Andreas-Salomét a testi szerelem örömeire. Micsoda pompás zűrzavar! Lehetséges, hogy ez még Rilkének is sok. Másnap hanyatt-homlok visszautazik Párizsba. Onnan írja október 31-én, hogy beadja Clara ellen a válókeresetet.

*

Az ifjú Arnolt Bronnen megírja dühödt drámáját, *Az ifjúság jogát* az ifjú nemzedék lázadásáról az öregek ellen. És mi van Gottfried Benn-nel, aki előző évben kénytelen volt végignézni, hogy édesapja, Gustav Benn, a neumarki Mohrin lelkesze etikai okokból megtagadja édesanyjától a morfiumot, melyet ő, orvos fia írt fel a szenvedő asszonynak, aki így a fájdalomtól ordítva halt meg? A fájdalmat is Isten küldi ránk, prédikálja a lelkész feleségének és fiának. Ez az utolsó alkalom, hogy Gottfried Benn engedelmeskedik az apák világának. Egy évvel később, 1913-ban a maga költői eszközeivel kivégzi apját. Verseskötetének már a címe, a *Fiak* is elárulja, kinek van itt mostantól szava. A fiúk önérvényesítésének jele

az apák túlhatalmával szemben. Először csak gondolatban, kínok között, később már a szavak erejével is tetemre hívják az apákat. De ez azért nem egy gyors folyamat. Georg Trakl ezen az őszön megírja *A Gonosz átváltozását*, benne a sikoltó önváddal: „Mi készítet rá, hogy nesztelen állj a romlatag lépcsőn, az atyai házban?” Később majd Kafka is megírja a maga levelét: *Levél apámhoz*. Benn pedig édesanyjának állít emléket verseiben. Apjáról csak sokkal később, *Is-is* című korszakalkotó versében írja majd: „...apám volt ugyan színházban egyszer / a század elején / Wildenbruch, »Búbospacsirta« / ennek morzsáin éltünk...” Az ő szemében ez volt a végső apagyilkosság, Freud őshordájával ellentétben kulturális sznobizmusnak álcázva.

*

Benn *Fiak* című kötetét egyébként Else Lasker-Schülernek ajánlotta. „Üdvözlöm Else Lasker-Schülert: céltalan kéz játékból s vérből”, írja a könyvborító belső lapjára, alighanem az érzelmesség utolsó kis cseppjeként, mielőtt a patológusnál végérvényesen patológiássá vált volna az érzelemmentesség. Else pedig matracsírából, melyet csak napi ópiumadagja, valamint háziorvosa és lélekgyógyásza, Alfred Döblin látogatásai tesznek elviselhetővé, a következő beszámolót írja Kék Lovasának, Franz Marcnak Sindelsdorfba, szerelmük aktuális állapotáról: „Dr. Benn, a Küklopsz nekem ajánlotta új, holdvörös, földkemény, csupa vad homály, vérben dübögés verseit, a *Fiaikat*.” Így ér hát véget ez a nagy szerelem, ahogyan elkezdődött: nagy szavakkal.

*

Október 16-án Ludwig Wittgenstein barátjával, David Pinsenttel Angliából Norvégiába hajózik, s ott tovább dolgozik a *Tractatus logico-philosophicus*-on. Gondolatait akkurátusan leírja a jegyzetfüzetébe. Előtte azonban az első oldalon megjegyzi: „Halálom után juttassák el Poldy Wittgenstein asszonynak Bécsbe, a Neuwaldeggerstrasse 38.-ba és B. Russellnek Cambridge-be, a Trinity College-ba.” Egyetemi oktatója és a család az a két pillér, amelyre Wittgenstein támaszkodhat, amikor megpróbálja megalkotni új logikai felépítményét. Még a hajóúton levelet ír Russellnek a legfontosabb kérdéseiről, de a hajón felejt. Október 29-én újabb levelet ír neki: „Megkapta a levelemet? Ott hagytam a hajó éttermében, hogy küldjék el önnek, de minden bizonnyal elfelejtették.”

*

Carl Schmitt, aki a boldogságot *Az állam értéke* című könyvének megjelenésétől várja, a megjelenés után boldogtalanul ezt írja a naplójába: „Senkitől sem kaptam levelet.” De ami még ennél is rosszabb: náthás. Nem tudja, túléli-e: „Utálatos ez a hurut; jaj, istenem, de egyszer úgyis meg kell halni.”

Schmitt azonban előbb még meg akar házasodni, szeretett Cariját akarja feleségül venni, akinek első könyvét ajánlotta. Még Schmitt atyai pártfogója – aki ezekben a hónapokban több apró jogászai megbízást szerzett neki –, Hugo am Zehnhoff titkos tanácsos is rábólintott. Zehnhoff az 1913-as évben a második központi égitest Schmitt égén. Schmitt a szeretve rettegett férfi lábai előtt hever, a jóindulatáért kunccsorog, késő éjszakáig együtt isznak, dohányoznak. Zehnhoff eleinte óva inti Schmittet a varieték levegőjét árasztó Cariától, de aztán csak annyit kér, hogy a nő legalább térjen át a

katolikus hitre, hogy a Maria Laach-i apátságban tarthassák meg az esküvőt.

Cari vesz magának egy kalapot, Carl gyűrűt vásárol, és egykettőre megtartják az eljegyzést. Aztán egyszer csak Cari elveszíti az útlevelét, ami nélkül nincs esküvő, Carl dühöng. Cari azonban különös módon nem veszíti el a hidegvérét. Mivel a konzervatórium melletti új lakásba csak házaspárként költözhetnének be, amúgy pedig továbbra is szűkében vannak a pénznek, Carlnak ugyanis még mindig nincs fix állása, úgy döntenek, hogy amíg össze nem házasodnak, hogy együtt éljenek, Cari Schmitt szüleihez költözik Plettenbergbe. Vonatra szállnak, és együtt utaznak oda, aztán Schmittnek vissza kell jönnie Düsseldorfba, abban a biztos tudatban, hogy szeretőjét rettenetes környezetben helyezte el: „Cari Plettenbergben van, utálatos, gonosz anyámmal és az elkényeztetett kis Annával.” Schmitt hamarosan már arról ír, hogy kiszabadítja az ő Cariját a családi pokolból, és oltár elé vezeti.

Schmitt 1912-ben ismerkedett meg Carival, egy varietészínház spanyol táncosnőjével. És teljesen belebolondult. A nő azt mondta, Pabla Carita Maria Isabella von Doroticnak hívják. Az útlevele sosem kerül elő. Jó oka van annak. Schmitt csak később, a válóperen tudja meg, hogy a felesége nem spanyol arisztokrata, hanem egy házasságon kívül született müncheni nő, név szerint Pauline Schachner.

*

Mégis, 1913 októberében van egy hely, amely csupa napsütés és boldogság. August és Elisabeth Macke két fiával beköltözik a hilterfingeni, közvetlenül a Thuni-tó partján álló Rózsakert-házba, a vízre és a Stockhorn-hegylánc hófödte

csúcsaira néző ablakokkal. Elöl az enyhe lejtőn rét húzódik egészen a partig, és Mackéék négy órakor a rózsákkal körülvett verandán hörpölik frissen főtt kávéjukat.

Először fordult elő, hogy August Macke nem hozott magával régi képeket, mert itt, Svájcban újra akar kezdeni mindent. Kissé még kimerült az Első Német Őszi Szalon tárlattól, el van keseredve annak kudarcától, rossz kritikáitól. Idelent, a messzi Thuni-tónál, a melegen sütő októberi nap alatt azonban felderül a kedélye, s alig néhány nap alatt összeszedi magát. Festőfelszerelést vásárol és munkához lát – olyan szenvedélyesen és dühödten, ahogyan még soha nem dolgozott, és a Thuni-tónál eltöltött négy októberi hét alatt megfesti életműve legfontosabb képeit. Újra és újra kimegy a tóparti sétányra, lerajzolja és megfesti az elegáns, sétáló nőket, a kalapos férfiakat, a fasor fái közt melegen ragyogó fényt. És mögötte a tó kékjét, olykor egy-egy fehér csónakkal. Mindjárt október elején megszületett például a *Napos sétány*, a fa törzse úgy izzik, mint a nő ruhája, a nő lenéz a sötétkék vízre, az ég szinte nem is látszik a sűrű, világoszölden és sárgán fel-felvillanó falomb takarásában. A szélén gyerekek játszanak. August Macke itt, a Thuni-tónál festi meg aktuális vízióját a paradicsomról.

Mackééknak van egy kis csónakjuk, Louis Moilliet és felesége, Hélène jön vendégségbe, a festőnek az a barátja, akivel hamarosan elindul legendás tunéziai útjára, de most egyelőre csak egy thuni útra vállalkoznak, kieveznek a tóra, egy kis szigeten kötnek ki, tüzet raknak, és Hélène finom arab kávé főz a magával hozott kis tunéziai rézkannában.

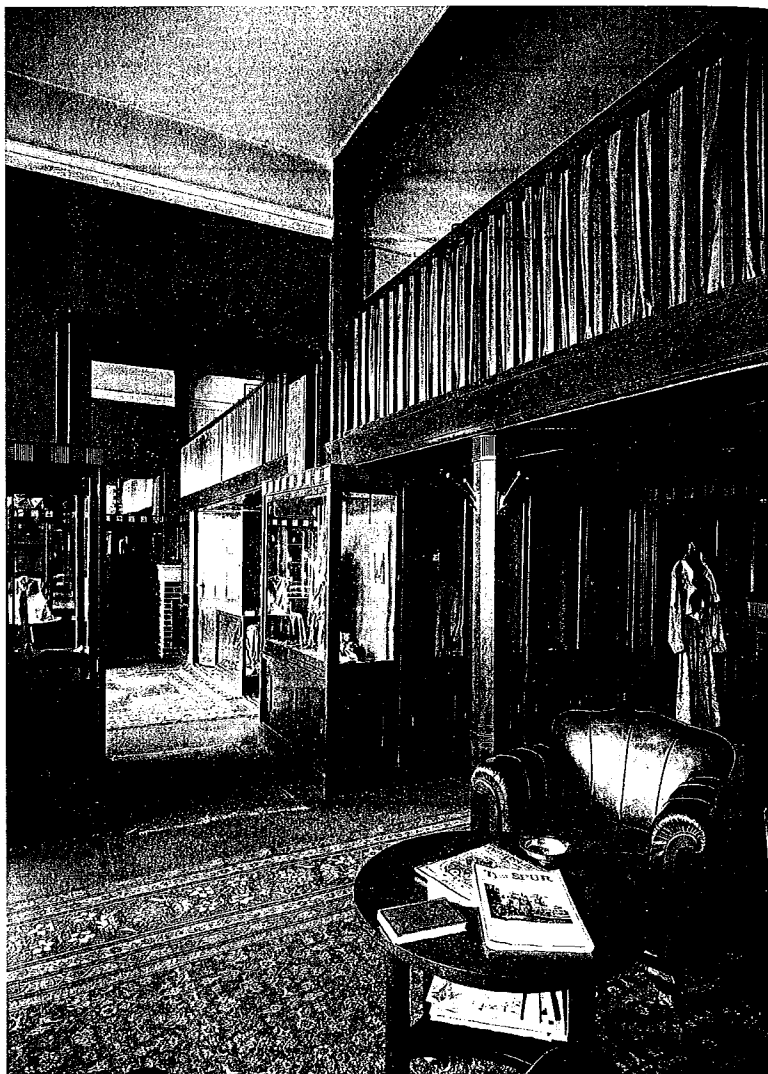
A hétköznapiakon is csupa idill az élet. Reggelenként kinyitják a zöld zsalugátereket, és kinéznek a vénasszonyok nyara villódzó kékségébe.

Olyan meleg van, hogy egész októberben a szabadban étkeznek, Macke csak délután veszi fel kötött, magas nyakú pulóverét és szívja el az első pipáját, amikor a tó felől lassan hideg levegő kúszik a rét fölé. Aztán két fiával, Walterrel és Wolfganggal hancúrozik a kertben.

August Macke a felső szinten rendezte be birodalmát, egy erkélyes szobában, ahonnan messzire kilátni a tóra, ott festi meg, amit felcsipegetett a sétányon, a kalapüzletekben, kirakatokban. Elisabeth Macke később elmeséli, hogy délben a férje levitte a képeket tetőtéri műterméből a kertbe, „amelyet a nap ragyogó őszi színekben fűrésztött, és kitette őket ebbe a fényárba: a képek a legkevésbé sem halványultak el, hiszen megvolt a saját ragyogásuk. Aztán megkérdezte tőlem: »Mit gondolsz, ez már valami, vagy giccs? Tényleg nem tudom eldönteni.«” Elisabeth tudta, mi ez. És mi is tudjuk. Olyan valódi, ellenállhatatlan szépségű képek, hogy néha csak úgy lehet elviselni őket, ha megpróbáljuk giccsnek minősíteni.

NOVEMBER

Adolf Loos szerint az ornamens, a díszítés bűn, ő mindig tiszta vonalú házakat, úri szabóságokat tervez. Else Lasker-Schüler és dr. Gottfried Benn között mindennek vége – a költőnő kétségbe van esve, mire dr. Alfred Döblin, aki éppen Ernst Ludwig Kirchnernek ül modellt, morfiumot ad neki. Megjelenik Proust Az eltűnt idő nyomában első kötete, a Swann, Rilke tüstént el is olvassa. Kafka moziba megy, és sír. Mario Prada Milánóban megnyitja első üzletét. A 18 éves Ernst Jünger szedi a sátorfáját, és bevonul az idegenlégióba, Afrikába. Németországban kellemetlen az időjárás, de Bertolt Brecht szerint bárki lehet náthás.

Kníže úri divatsalon, Bécs

NOVEMBER 7-ÉN MEGSZÜLETIK ALBERT CAMUS. Később majd megírja *Les Possédés* (Megszállottak) című drámáját.

*

Az év magazinja: Bécsben – micsoda véletlen – november 7-én megjelenik a *Die Besessenen* (Megszállottak) című folyóirat első száma. A címlapon: Egon Schiele önarcképe. A folyóirat alcíme: *A szenvedélyek lapja*.

*

Adolf Hitler november 7-én fest egy akvarellt a müncheni Theatinus-templomról, és eladja egy zsidókereskedőnek a Viktualienmarkton.

*

Az életvidám Von Schwerin-Löwitz grófnő, a tartományi parlament elnökének felesége november közepén tangó-tea-délután rendez a Porosz Tartományi Parlamentben. A parketten: tisztségviselőkkel és magas rangú katonákkal szorosan összesimuló táncosnők. II. Vilmos, aki közönségesnek találja a tangót, erre már kénytelen határozottan intézkedni. November 20-án császári rendelet jelenik meg, amely egyenruhás tiszteknek tiltja a tangót.

*

A *Mona Lisának* még mindig bottal ütik a nyomát.

*

Lassan a végéhez közeledik Adolf Loos életének nagy éve. Mivel úgy érezte, Bécs belefullad a Ringstrasse cukrászstílusába, dühödt tiltakozását *Ornamens és bűnözés* címen adta közre. És most, 1913-ban már egyre többen vannak, akik Loos szabad szelleme és tiszta tekintete segítségével meg akarják tisztítani terveiket, lelküket, üzletüket és házukat. Az építész tervei közül ekkor épül meg a Scheu-ház a Larohegasse 7. szám alatt, és a Horner-ház is a Nothartgasse 7.-ben. És megnyitnak két belső teret is, amelyet utánozhatatlanul pompásan minimalista, mégis szolid eleganciával alakított ki: a Café Capuát a Johannesgassében és a Kníže úri szabóságot a Graben 13.-ban.

Éppen azért, mert Loos és amerikai felesége, Bessie jó barátságban van a bécsi avantgárd számos művészeivel, vagyis

Kokoschkával, Schönberggel, Krausszal és Schnitzlerrel, úgy ítéli meg, hogy a művészet és az építészet ég és föld: „Egy ház akkor jó, ha mindenkinek tetszik. Ellentétben a műalkotással, amelynek nem kell tetszenie senkinek. A műalkotásnak az a dolga, hogy kiragadja az embert a kényelméből. A házé pedig, hogy a kényelmet szolgálja. A műalkotás forradalmi, a ház konzervatív.”

1913-as évi mesterműve, a hietzingi Scheu-ház, az első teraszos elrendezésű ház Európában, amelynek egyszerű, fehér eleganciájától, arabos hatású lépcsőzetességétől már építésének évében forrtak a bécsi kedélyek. Az építtető, Loos barátja, Gustav Scheu ügyvéd és felesége, Helene azonban maradéktalanul boldog volt. „A ház tervezésekor eszembe se jutott a Kelet. Csak arra gondoltam, milyen kellemes lehet az első emeleten található hálósobákból kilépni egy nagy, közös teraszra.” És a Scheu-ház mégis úgy hat mindenkire, mint egy fata morgana. A lakó- és hálósobák a szabadba nyílnak, nagy teraszokra, az egész ház csupa fény, csupa levegő. A szomszédok és a hatóságok sokáig tiltakoznak, végül Loos kompromisszumos megoldást talál: befuttatja a homlokzatot. Loosnak elsősorban a terek emberre gyakorolt hatása a fontos: „Éppen azt akarom, hogy szobáimban az emberek érezzék maguk körül az anyagot, hogy az hasson rájuk, hogy érzékeljék a zárt teret, hogy érezzék az anyagot, a fát, hogy az arcukkal, a tapintásukkal, egyáltalán, az érzékszerveikkel érzékeljék, hogy kényelmesen leülhessenek, hogy a széket egész testükkel, minden porcikájukkal érezzék, és azt mondják: tökéletesen jó itt ülni.”

Adolf Loos sosem viccelt, mindent halálosan komolyan vett. Mégis hihetetlenül megnyerő volt. Minden belső terén és minden épületén érezhető a célszerűség. És az is, hogy

Loos inkább nem építene semmit, mintsem hogy valami nem megfelelőt építsen. Vagy ahogy ő maga fogalmazott nagy, őszinte hitvallásában: „Ne félj attól, hogy nem tartanak modernnek. A régi építészeti stílust csak akkor szabad megváltoztatni, ha javítasz rajta, különben maradj a réginél. Mert az igazságnak, ha több száz éves is, több köze van hozzánk, mint a mellettünk lépdelő hazugságnak.” A provokatív újtó mint töprengő tradicionalista – Loos túl sokat vár a kortárs közönségtől. Nem zavarja, ha nem tartják modernnek (bármit jelentsen is ez a szó). De mi ma már tudjuk, mennyire az volt. Az 1913-ban működő építésszek mindegyikénél modernebb.

*

Franz Kafka november 8-án 22 óra 27 perckor, nyolcórás vonatút után megérkezik a berlini Anhalter pályaudvarra. Grete Bloch, Felice Bauer barátnője október végén közbelépett Prága és Berlin közötti közvetítőként, és megpróbálta újra közelebb hozni egymáshoz a boldogtalan szerelmeseket, akik szinte lebénultak az elfuserált leánykérés után.

November 9-én, a németek sorsfordító napján, Kafka és Felice másodszor is találkozik Berlinben. Megint kész katasztrófa. Késő délelőtt egy órát sétálnak a Tiergartenben. Aztán Felicének el kell mennie egy temetésre, de utána szándékában áll újra jelentkezni Kafkánál a Hotel Askanischer Hofban. Nem jelentkezik. Ráérősen, de szakadatlanul esik az eső. Kafka megint ott ül a szállodában, mint márciusban, és valami hírré vár Felicétől. De nem történik semmi. Tizenhat óra 28 perckor Kafka felszáll a prágai vonatra. Grete Blochnak, a közvetítőnek aztán így számol be erről: „Végül úgy jöttem el Berlinből, mint akinek semmi keresnivalója nincs ott.”

*

Ugyanezen a napon, november 9-én Berlinben, Franz Jung lakásában porosz rendőrök letartóztatják és kiutasítják Ausztriába Otto Grosst, az ismert pszichoanalitikust és író. Ausztriában a saját apja örültnek nyilvánítja, gyámság alá helyezetteti, és beutaltatja a tulli szanatóriumba. Max Weber Heidelbergből vehemensen beveti magát Otto felesége, Frieda Gross érdekében, akivel jó barátságban áll. A *Die Aktion* című berlini folyóirat különszámmal tiltakozik. Ez az apa-fiú harc egészen más, nem a megszokott generációs konfliktus. Egy zabolátlan fiú megzabolázása gyámság alá helyezéssel.

*

Triesztben, az Osztrák–Magyar Monarchia legjelentősebb kikötővárosában, a Minerva-teremben James Joyce előadás-sorozatot tart a *Hamletről*. Korábban Dublinban egy mozival próbált pénzhez jutni, és eljátszadozott a gondolattal, hogy Írországból tweedgyapjút importál Olaszországba. De belebukott. Ahogy az a kísérlete is kudarcot vallott, hogy a könyveivel keressen pénzt. Most abból tartja fenn magát, hogy délelőttönként angolt tanít – délutánonként magántanítványoknak, többek között Italo Svevónak (Aron Ettore Schmitznek), a későbbi írónak. Esténként pedig *Hamletről* ad elő. A *Piccolo della Sera* című helyi lap lelkendezik: az előadás ragyogó volt „sűrű, mégis tiszta gondolataival, emelkedett, egyszerűsmind egyszerű formájával, szellemességével és elevenességével”.

*

„Ki téged érint, / lezuhan”, így verselt a bölcs, vad Else Lasker-Schüler, amikor megismerkedett Gottfried Benn-nel. Aki most elhagyta. Ő pedig kínok közt nyomja az ágyat, elviselhetetlen altesti fájdalmai vannak. Dr. Alfred Döblin, aki az imént még modellt ült Ernst Ludwig Kirchnernek egy portréhoz, kimegy hozzá Grunewaldba, és morfiuminjekciót ad neki. Máshogy nem tud segíteni.

*

November 13-án megjelenik Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényének első része, a *Swann*. Miután nemcsak a Fasquelle és az Oldenbourg Kiadó és a *Nouvelle Revue Française* utasította vissza, hanem a Gallimard akkori szerkesztője, André Gide is, Proust a saját költségén a Grasset-nál adja ki. Ám alighogy kézbe veheti az első példányt, Alfred Agostinelli, a sofőrje és szeretője elhagyja. Mindenki más azonban az író lábai előtt hever. Rilke már a megjelenése után néhány nappal elolvassa a könyvet. Ezekkel az arany szavakkal kezdődik: „Sokáig korán feküdtem le” – és ezzel a kimerült avantgárd érzékeny pontját találta el, ugyanis Kafkától Joyce-ig, Musiltól Thomas Mannig mindannyian eldicselkednek vele a naplójukban, ha olykor sikerül éjjel előtt ágyba keveredniük. A korai lefekvést a modern kor mindig kialvatlan éllovasai a depresszió, az ivás, az értelmetlen szórakozás és a rohanó idő elleni bátor küzdelemnek tekintik.

*

Münchenben Oswald Spengler lázasan dolgozik hatalmas művén, *A Nyugat alkonyán*. Első fő része már elkészült. Spengler

lelkiállapota: akárcsak a Nyugaté. Naplója: tragédia. Ezt írja: „Nem telik el úgy hónap, hogy ne gondolnék öngyilkosságra.” Mindazonáltal: „Lelkileg minden kortársamnál több életményben volt részem.”

*

Alma Mahler mindig úgy tűzte fel a haját, hogy beszélgetés vagy tánc közben könnyen kibomlott. Nagyon értett hozzá, hogyan hagyja, hogy sötét sörénye mindig a megfelelő pillanatban omoljon alá, amitől a férfiak eszüket vesztették. Ma végre újra Kokoschkát részesíti ebben az örömben. Mert a festő befejezte kettőjük arcmását, azt a képet, amelyik már év eleje óta ott állt a festőállványán, s amelyen ő látható Almával a viharos tengeren. Először a *Trisztán és Izolda* címet akarta adni neki, Wagner operája nyomán, amelyből Alma első találkozásukkor énekelt neki. De aztán Georg Trakl *Szélmenyasszony*nak nevezte el a képet – és végül ez rajta is ragadt. Novemberben a súlyos adósságok közt vergődő Kokoschka a következő jelentést küldi galériásának, Herwarth Waldennek Berlinbe: „A műtermemben van egy nagy munka, amelyen az elmúlt január óta dolgoztam, *Trisztán és Izolda*, 2½-szer 3½-es, 10 000 korona, néhány napja készült el. Még január 1-je előtt meg kellene kapnom a 10 000 koronát, mert a nővérem februárban hozzámegy a vőlegényéhez. A kép esemény lesz, ha nyilvánosságra kerül, a legerősebb, legnagyobb munkám, minden expresszionista törekvés mesterműve: Megvásárolja? Ez ugródeszka lehet önnek a világsikerhez.”

Oskar Kokoschkának nem a szerénység volt a legnagyobb erénye. Ám a váratlan fordulat: Alma Mahler a *Szélmenyasszonyban* valóban felismeri a régóta elvárt remekmű-

vet. „Nagyszabású képén, a *Szélmenyasszonyon* engem festett meg, amint a viharban és a legnagyobb hullámverésben hozzásimulva fekszem, bizalommal, minden segítséget tőle várva, tőle, aki zsarnoki arckifejezéssel, energiát sugározva csitítja a hullámokat.” Ez tetszett Almának, ilyennek látta önmagát: energikusnak, nyugodtnak, a világ hullámaint lecsillapítónak. Alma, a világ úrnője. Ilyennek képzelte szeretője remekművét. Elvakult hódolatnak. Arról szándékosan megfeledkezik, hogy megígérte Kokoschkának, hozzámegy, ha megfesti a remekművet. Azért a jutalom nem marad el, a festő meglátogathatja Almát a Semmeringen, mert elkészült az új ház. És festhet róla egy új képet.

Alma a nyáron érdekes házat építtetett Breitensteinben, azon a telken, amelyet Mahler három évvel korábban vásárolt. A ház úgy fest, mint egy túlméretezett kemence, sötét, vörösfenyő zsindelytető, a körbefutó verandáktól a benti helyiségek sötétek, komorak. A búskomorság temploma. A nappaliban Kokoschka Almát a méregkeverő Lukrécia Borgiaként ábrázoló portréja függ. Mellette üvegvitrinben Mahler 10., befejezetlen szimfóniája, azon az oldalon nyitva, ahová a halálos beteg komponista beírta segélykiáltásait: „Almschi, imádott Almschim!”

Kokoschka, hálából a *Szélmenyasszony*ért, a semmeringi nappalit is kifesthette, egy négy méter széles freskót alkothatott a kandalló fölé. A téma – milyen meglepő! – Alma Mahler és Oskar Kokoschka. Vagy ahogy Alma fogalmaz: „Engem ábrázol, ahogy kísérteties fényben az ég felé mutatok, míg ő a pokolban áll, körülötte a halál és tekerő kígyók. Az egész mintegy a kandallóban lobogó lángok folytatásának szánta. Az én kis Guckim ott állt mellette, és megkérdezte: »Te nem tudsz mást festeni, csak az anyukámat?«” Jó kérdés. A válasz: nem.

*

Rilke Párizsban ül, és zavartan gondol vissza a Németországban eltöltött nyárra és ősze. Hogy hogyan utazgatott nyugtalanul ide-oda asszonyai és felettes anyái: a még feleség Clara, volt szeretői, Sidonie és Lou, nyári szerelme, Ellen Delp, édesanyja, az őt rajongva csodáló hölgyek, Cassirer, Von Nostitz és Von Thurn und Taxis között. Mindent nyitva hagyni, nem választani egy egyértelmű utat, vajon hová vezet, gondolja november 1-jén Rainer Maria Rilke. Mint életfelfogás – katasztrófa. Mint költészet – kinyilatkoztatás:

Utak, nyitott utak

Hogy nekem ez ne legyen tovább;
lemondok, vissza- s hátrahőkölök:
nyílt utak, egek, tiszta szép mezők,
csak semmi kedves arcot, aki lát.

Ah! csábító szerelmek kínjai
sodortak felém napot, éjszakát –
egymáshoz futni vagy kisiklani:
örömmel egyik út sem itat át.

*

Bertolt Brecht Augsburgban panaszkodik: november van, a meghűlések ideje. De amúgy is sok mindenféle gyöttri a tizenöt éves tanulót: naplója fejfájásról, nátháról, hurutról számol be, szúr, fáj a háta, vérzik az orra. Naponta közleményt olvashatunk a hogylétéről, élvezettel figyeli fájdalmait, belelovallja

magát a betegségek másodlagos hasznába: „Délelőtt kijött Müller doktor. Száraz bronchitis. Érdekes betegség. Náthás bárki lehet.”

*

A „Napi egy alma az orvost távol tartja” mondás 1913-ban bukkant fel először Angliában. Elizabeth M. Wright *Rustic Speech and Folklore* (Népies beszéd és folklór) című könyvében.

*

Emil Nolde lassan közeledik a déltengerhez. November 5-én kelnek át a Sárga-tengeren Kínába. A *Prinz Eitel Friedrich* gőzhajó fedélzetén Tajvan mellett elhaladva öt nap alatt jutnak el Hongkongba. Hongkongból az expedíció a *Prinz Waldemar* gőzhajó fedélzetén folytatja az útját a Dél-kínai-tengeren Német Új-Guineába. De amikor Nolde partra száll a messzi német gyarmaton, megdöbben. Nem érintetlen paradicsomot talál, hanem felvevőpiacot. Egy 1913. novemberi levelében így ír a hazájába: „Kedves barátom, lehangoló látni, hogy ezeket az országokat elárasztják a legócskább európai bővlik, a petróleumlámpától a legközönségesebb, mesterséges anilinfestékkel színezett pamutig.” Kár volt ennyit utazni azért, hogy ezt lássam, panaszkodik. Festőfelszerelését elő sem veszi a kofferből, csak káromkodik.

*

November 2-án megszületik Burt Lancaster.

*

Miután Georg Trakl visszatér Velencéből Ausztriába, a süllyedő város utólag gépként ontja az ihletet. 1913 utolsó hónapjaiban váratlan erővel tör rá a versírás, közben majd szétreped a feje. A nyelv mámora a lelkében tomboló poklóról tanúskodik.

„Minden kettétörik”, írja novemberben. Sosem fog kiderülni, mi történt ekkor, de feltételezhető, hogy imádott húga, Grete teherbe esett. Az viszont nem világos, hogy a férjétől (aki Berlinben él), tőle magától, vagy a barátjától, Buschbecktől, akit azzal gyanúsít, hogy viszonya van Gretével. Csak annyit tudunk, hogy Trakl egyik novemberben írott versében felbukkan a „meg-nem-született”, három hónap múlva pedig azt írja, hogy a húga elvetélt. De ki tudja. Lelke úgy gyötrődik, hogy önmagában az élet is elég ahhoz, hogy kettészakítsa.

Hálából támogatója és megmentője, Ludwig von Ficker iránt, vigasztalhatatlan kedélyállapota ellenére hagyja magát rábeszélni egy nyilvános fellépésre. Ficker folyóirata, a *Brenner* negyedik irodalmi estjén ad elő az innsbrucki Musikvereinssaalban. A költő valószínűleg úgy beszél, mintha még mindig dühnyögve mászkálna fel-alá a velencei Lido strandján: „A költő sajnos gyengén olvasott, mintha valami elszigeteltségből, a múltból vagy a jövőből szólt volna a hangja, a már külsőre is különleges ember imaszerűen monoton beszédéből csak később lehetett kihámozni egy-egy szót, mondatot, aztán képet és ritmust, amelyekből futurista költészete összeáll.” Így számol be róla Josef Anton Steurer, az *Allgemeiner Tiroler Anzeiger* tudósítója.

A Lidón és a Musikvereinben abszolválta két elfuserált fellépés között születik meg a 20. század német nyelvű lírájának egyik legfontosabb fejezete. Összesen 49 versről van szó, köztük a fő művei, mint a *Sebestyén álomban*, a *Dal Kaspar*

Hauserről (az egyiket velencei útitársának, Adolf Loosnak ajánlja, a másikat Loos feleségének, Bessie-nek) és *A Gonosz átváltozása*. Tulajdonképpen 499 vagy 4999 vers születik, mert soha nem fejezi be egyiket sem, megszámlálhatatlanul sok változat készül, átiratok, újrafogalmazások, korrektúrák és variációk. Újra és újra fogja a ceruzáját, változtat a kéziratain, újra és újra leveleket ír a verseit megjelentető folyóiratok kiadóinak, hogy ezt a szót cseréljék ki arra és azt erre. Így a „boltív”-ból „árkád” lehet, „fénylő röptű”-ből „esti lenge”. Nyomon követhető, ahogy magával hurcolja a motívumokat, ahogy versszakról versszakra megpróbálja elhelyezni őket, ha nem sikerül, kihúzza, és viszi a következő versbe, a következő évbe. „A legmagasabb értelemben javíthatatlan”, mondta Georg Trakl-ról Albert Einstein. De ez tévedés. Még ő is javítható volt. De csak önmagát javíthatta. Versei a hallottakból, olvasottakból (mindenekelőtt Rimbaud-ból és Hölderlinből) és az érzéseiből összeállított montázsok. De az is meggesik, például az 1913 novemberében írott *Megdicsőülés* című versben, hogy a „kék forrás”-ból, „mely előtör az elhalt kőből”, végül mégis „kéklő virág” lesz, mely „sárgult kőzetben csendesen dereng”. Mindig a romantika a kiindulópont, egyszersmind Trakl, a halk szavú költő vágyainak tárgya. Trakl verseiben csak 1913 őszén kilencszer nyílik a kék virág. Novalis sírfeliratában azonban már egy korai szövegváltozatban elvirágzik. De alighogy elhervadt a „kék”, alighogy kihúzta Trakl, újabb szóképletet következnek. A virág minden lehet: előbb „éji”, aztán „ragyogó” végül „rózsa-virág”. A profetikus hatáshoz azonban Trakl versei nem elég súlyosak. A német szókincs viszont teljes pompájában, a salzburgi késő barokk teljes erejében felragyog, mielőtt Trakl kinyitná inspirációja gépházának ajtaját, hogy beengedje az elmúlás

pestises és lelkének jeges fuvallatát. Mindenütt virágok halnak meg, sötétbe borulnak az erdők, menekülnek a szarvasok, elnémulnak a hangok.

Egy halott látogat.

A szívből zubog az öntött vér,
s a szemöldök fészkeben kimondhatatlan tekintet ül;
sötét találkozás.

Te – bíbor hold, mely fölkel itt az olajfa
zöld árnyékában.

Utána – enyészhetetlen éj.

Ezeket a soha el nem múló vanitas-tapasztalatokat Trakl túlságosan húsba vágó élményként éli meg ahhoz, hogy bárki is rásüthesse a szómámor, a giccs bélyegét. Trakl csak lírában tud megnyilvánulni, korrektúrái és átköltései – az életrajza megnyilvánulásai. Látja a sötétséget, befogja az elillanót, kérdőre vonja a megfoghatatlant. Magába néz, s mindössze ezen introspekció révén teljesen felszabadító képzeletével tanújává válik a láthatatlannak.

Trakl addig csiszolja a szavait, addig küzd a nyelvével, míg meg nem győződik róla, hogy már kiengedheti őket a világba. Egy olyan világba, amelyben ő maga nem maradhat életben. Versei – noha az emberiség végnapjairól szólnak – nem baljóslatúak. Bennük már megtörtént a dürrenmatti értelemben vett „lehető legrosszabb fordulat”, éppen mert azt egyszer már végiggondolta, egyszer már versbe faragta.

*

November 3-án megszületik Röck Marika.

*

Robert Musil fáradt, és a feleségénél hamarabb lefekszik. De nem tud elaludni, aztán hallja, ahogy az asszony kimegy a fürdőszobába készülődni a lefekvéshez. Fogja a jegyzetfüzetét, amely mindig az éjjeliszekrényén hever, a ceruzáját, és lejegyzí tapasztaatait: „Hallom, amint belebújsz a hálóíngedbe. De ezzel még koránt síncs vége mindennek. Megínt százszámra jónnek az apró cselekmények. Tudom, hogy síetsz; tehát mindez nyilvánvalóan síükséges. Megértem: ámulattal nézzük az állatok néma mozdulatait ís, ahogy egyík cselekményt a másík után végzik reggeltől estíg, holott állítólag níncs ís lelkük. Ez pontosan ugyanaz. Nem vagy tudatában a számtalan jelentéktelen, ám számodra síükségesnek látszó fogásnak, amit elvégzel. Mégís mélyen belenyúlnak az életedbe. Én, aki várók, ezt véletlenül megérzem.” A szeretet az érző, ámuló, lelkes, gyengéd hallásban és megfigyelésben ís megmutatkozik.

*

Ottó bajo királyt november 1-jén őrültté nyilvánítják. Az orvosok „tartós pszichikai betegség végstádiumát” diagnosztizálják. Ezzel jogilag ís lehetővé válik Lajos régensherceg trónra lépése III. Lajos néven.

*

Woyzeck megőrült, és hallucínál: „Tűz vonul az égen, és valami robajlik, mintha kürtök ropognának.” A müncheni Residenztheaterben november 8-án kerül sor az 1813-ban szü-

letett Georg Büchner 1836-ban írott befejezetlen drámája, a *Woyzeck* ősbemutatójára, amit Hugo von Hofmannsthal már évek óta forszírozott. Nagyszerűen illik ehhez az évhez, a legmegfelelőbb pillanat, hogy behatoljon a köztudatba. Micsoda mű, micsoda nyelv, micsoda tempó! Csaknem 80 éves, és mégís, mintha kortárs darab lenne! Heinrich Mann *Az alattvalójával* párhuzamos történet, csak sokkal erőszakosabb és archaikusabb. Egy orvos a kísérleteihez kihasználja Woyzecket, a kapitány megalázza. Amikor aztán Marie, a szereetője ís megcsalja a nyalka tamburmajossal, már nem képes visszafogni az indulatait, és leszúrja a lányt. Az áldozatból tettes lesz. Ahogy Alfred Kerr fogalmaz: „A lényeg a kíznó emberiség, nem a megkíznott ember.” A Woyzeck proletár dráma, a lázadás, a felkelés drámája. Rilke a lelkesedéstől nem találja a szavakat: „Példátlan ábrázolás ez, ahogyan ez a megalázott ember istállóbekecsében ott áll a világegyetemben, malgré lui, a csillagos ég végtelen összefüggéseiben. Igen, ez színház, ilyen lehetne a színház.” De mindenekelőtt a páratlan, hallucináció és mese, csatorna és költészet között száguldozó, a nézőre ölyvként lecsapó nyelv ünnepe. A darab végén nagyanyó egy magányos gyermekről mesél: „És mert a földön egy árva lelket sem talált többé, hát föl akart menni az égbe, s a hold olyan barátságosan pislogott le reá. És ahogy végre odaért a holdhoz, hát látja, tisztára reves fa az egész. S akkor továbbment a naphoz, s ahogy odaér, látja, hogy nem más, csak egy elhervadt napraforgóvirág. Aztán ahogy a csillagokhoz ért, csupa aranylegyecské volt, oda voltak tűzdelve, mintha töviszúró gébics tűzdelte volna őket a kőkenybokorra. És amikor újra vissza akart menni a földre, a föld se volt már más, mint egy fölborult fazék. Akkor aztán igazán egyes-egyedül volt.”

Ez a mese nagyon megfelelt az 1913-as év ízlésének. Vigasztalan, túl minden utópián, de csupa költészet.

*

Talán ő is ott volt a *Woyzeck* november 8-i ősbemutatójának vendégei között, hisz csak néhány méterre volt az Ainmillerstrasse 19. alatt lévő lakásától: Eduard von Keyserling, korának legnagyobb és legelfeledettebb antiutópistája. Világéletében nagyon csúnya volt, a súlyos szifilisz és a gerincbántalmak csak még jobban megviselték, az elszegényedett baltikumi gróf most két nővérével, Henriettével és Elsével lakja egy schwabingi ház egyik emeletét. Már majdnem teljesen megvakult, de színpompás elbeszéléseket és regényeket diktál nővéreinek. Évről évre megjelenő könyveiben lényegében mindig ugyanazt a történetet meséli el. Mindazonáltal nyelvileg páratlanul énekli meg, idézi meg a természetet, amivel mintegy meg kívánja könnyíteni a nemes nemzetség fájdalommentes elmúlását. Az önreflexió hiányában véli fedezni különleges sajátosságukat. Kihívó nyugalom árad a könyveiből, az érzelmek, szavak és jelzők tobzódása, ám mindent csak azért alkalmazza, hogy elfedje azt az értelmetlenséget, amelybe a modern kor döntötte a világot. Stifter *Nyárutójától* eltekintve nincs példa arra, hogy valaki ilyen szenvedéllyel és változatosan tudja leírni az északi nyár pompáját. Eduard von Keyserling egyúttal azt is be akarta mutatni, hogy a nosztalgia nem alkalmas eszköz a jelen feldolgozására. Ha a szereplői beszélnek, ő csak hallgatja őket, kétkedve, derűsen, zavarban. Csak a növekvő, virágzó, hervadó természetnek hisz. Elég zseniális. Nem sokkal korábban jelent meg a *Wellen* (Hullámok) című nagy, antiutópista kiáltványa,

1913-ban pedig már mesterművén, az *Am Südhangon* (Déli lejtő) dolgozik. Akárcsak egykoron maga a szerző, egy baltikumi birtokon élő főszereplője, Karl Erdmann von West-Wallbaum feje fölött, egy párbaj veszélye lebeg, „érzékenyen és vékonyhájúan, mint a déli lejtőn érett gyümölcs”. Az egész elbeszélés a párbaj felé sodródik. Közben az arisztokraták a nemek viszonyának első repedésein ironizálnak, így például a közkívátnak örvendő Daniela von Bardow így szól hódolójához, Karl Erdmannhoz: „Ne akarjon Ön is olyan komplikált lenni, most mindenki igyekszik komplikáltnak és titokzatosnak tűnni, azt hiszik, azzal imponálhatnak nekünk.” Valamikor később, amikor főhősünk megírja csupa érzelmeknek szánt szerelmes levelét, Daniela a kerti lugasban, akár egy boncolókéssel, ízekre szedi, és kimondja az ítéletet: „Giccs”. A *Déli lejtő* tehát a nyelvi szkepszis emlékműve. A legmegtejtőbb azonban az, ahogy Keyserling végig, az egész történet során képes fenntartani a feszültséget, mindent az ominózus nagy párbajra futtat ki. Vajon Karl Erdmann, a fennhéjázó, giccses szerető, vagy derék ellenfele, aki megsértette, kénytelen lesz-e hinni benne? Aztán, az elbeszélés csúcspontján, mindkét golyó elsüvít a célpontja mellett, a két párbajozó pedig összeszedi a holmiját. Minden összeomlik. Amit „novellának” neveznek, nem is az, nincs benne „esemény”. A párbajnál jelen lévő orvos szemlátomást csalódott, mert ahogy Keyserling ironikusan megjegyzi, „lelkileg ugyancsak felkészült az eseményre”.

Valamennyi szereplő (s velük az olvasó) érzi, hogy egyedül a fenyegető párbaj és a lehetséges halál jelentett volna kiutat. A kortárs irodalomban ritka egy mentalitás ilyen alapos vizsgálata. 1913 avagy: egy év a történelem déli lejtőjén.

*

Ernst Jünger is „felkészült lelkileg”. A kalandvágy elűzi a tehén-, tőzeg- és öregemberszagú Bad Rehburból, az üdülőhelyről, a szülői házból, amelynek ökörszemablakán alig hatolt be valami fény.

Augusztusban téli ruhában beült az atyai üvegházba, hogy testét felkészítse a szélsőséges viszonyokra. Most úgy érzi, készen áll Afrikára. A pad alatt éveken át a sötétség szívéből szóló kalandos útleírásokat olvasott. Most ő maga is oda készül. „Egy nyirkos, párás őszi délután remegve és szorongva léptem be egy zsidóruhához, hogy vásároljak magamnak egy hatlövetű revolvert és töltényeket. Tizenkét márkába került. Diadalmas érzéssel távoztam a boltból, hogy rögtön utána egy könyvkereskedésbe menjek, és megvásároljam *A sötét földrészt titkai* című vaskos könyvet, amelyet nélkülözhetetlenek tartottam.”

Aztán november 3-án, poggyászában a könyvvvel és a revolverrel, anélkül hogy bárkinek is szólna, útnak indul. De hogy jut el Rehburból vonattal Afrikába? A földrajz sajnos sosem volt az erőssége. Ernst Jünger vesz magának egy pipát, hogy felnőtttebbnek érezze magát és megerősítse kalandvágyó szívét, aztán vásárol magának egy negyedosztályú jegyet, és pályaudvartól pályaudvarig utazik délnyugatnak. Egyre messzebb, először Trierbe, aztán Elzász-Lotaringiába jut el, aztán valamikor, végtelenül hosszú út után, november 8-án éppen Verdunbe érkezik meg, ahol belép az idegenlégióba. A 26. kiképzőszázadba kerül 15 308-as közlegényként, elviszik Marseille-be, ott felszáll a hajóra, amely elviszi az ígéret földjére, Afrikába. A helyi lap jelenti: „Bad Rehbург, november 16. Végzős diák az idegenlégióban. Az érettségi

előtt álló Juenger. Dr. Phil. Juenger bányatulajdonos fia jelentkezett a francia idegenlégióba, és már úton van Marseille-ből Afrikába. A szerencsétlen fiú édesapja a berlini külügyminisztériumhoz fordult segítségért. A német követséget utasították, hogy vegye fel a kapcsolatot a francia kormánnyal a Juenger fiú szabadon bocsátása érdekében.”

*

Májusi esküvője után Viktória Lujza porosz királyi hercegnő és Ernő Ágost hannoveri herceg novemberben Braunschweig-be utazik. Braunschweig uralkodó hercege csaknem ötven év óta először ismét a Welf család sarja. Az ifjú pár boldog, és öt gyermeke születik.

*

Zabernben, ebben a kis elzász-lotaringiai, 1871 óta a Német Császársághoz tartozó helyőrségi városban október 28-án valami felháborító dolog történik. Este néhány tucat tüntető jelenik meg a német hadsereg kaszárnyája előtt, azért tiltakoznak, mert az ezredparancsnok, Günter von Forstner báró kijelentette az újoncnak, hogy a franciák egytől egyig csavargók, és: „A francia zászlót leszarhatjátok!” E szavak eljutottak a helyi lapba, és a lakosság megdöbben. Amikor a tüntetők feltartják több tiszteletet követelő transzparensiket, az ezredparancsnok háromszakasznyi – éles lőszerrel és feltűzött szuronnyal felfegyverkezett – gyalogost vezényel ki ellenük. A tüntetők soraiban pánik tör ki, a német katonák rájuk rontanak, megverik őket, és harminc személyt, köztük jó néhány vétlen járőrelőt letartóztatnak. Egy világítás és

vécé nélküli szenespincében tartják fogva őket. Az ezredparancsnok, Günter von Forstner báró pedig kijelenti: „Tartom szerencsémnek, ha vér folyik... Én vagyok a parancsnok, tartozom a hadseregnek annyival, hogy kikényszerítem a tiszteletét.”

Öt nap múlva egy csapat katona társaságában felismerik, és néhány cipőgyári munkás odakiáltja neki, hogy „csavargó-hadnagy”, mire az ezredparancsnok kijön a sodrából, és kardjával odacsap egy bicegő segéd fejére, aki nem tud elég gyorsan elmenekülni, úgyhogy vérben úszva a földre rogy.

Berlinben a Reichstag már másnap megvitatja a zaberni eseményeket. A Zabern-ügy eddig nem ismert mértékben fenyegeti a Franciaország és a Német Császárság közötti békét. Erich von Falkenhayn német hadügyminisztert nem téveszti meg a német katonák nyílt jogsértése. Azt állítja, hogy a zaberni helyzet kiéleződéséért a „hangoskodó lázítók” és „uszító sajtóorgánumok” a felelősek. Erre a tartományi parlamentben is tumultuózus jelenetekre kerül sor, az ellenzék tiltakozik az ellen, hogy a hadseregnek a törvény és rend kezei kívüli tevékenységét jogosnak tüntessék fel. Konstantin Fehrenbach centrum párti képviselő: „A törvény és a jog a hadseregre is vonatkozik, és ha olyan állapotok lesznek, hogy a hadsereget a törvények fölé helyezzük, kiszolgáltatva a polgári lakosságot a hadsereg önkényének, akkor, uraim: Finis Germaniae!... Az katasztrófa lenne a Német Birodalomra nézve.” A valódi katasztrófa azonban csak eztán következik: a német állam fejének, II. Vilmosnak ugyanis tulajdonképpen nagyon kedvére való a német katonaság fellépése, és nem érti, mitől olyan drámai az úgynevezett Zabern-ügy. Az európai sajtó azonban felsikolt, amikor a szándékos testi sértésért 43 nap börtönre elítélt Forstner parancsnokot a leg-

felső katonai törvényszék a fellebbezési eljárás során felmenti. A bíró szerint Forstner „vélt jogos önvédelmi helyzetben” volt, következésképpen ártatlan. A liberális *Frankfurter Zeitung* felismeri a felmentés rémisztő üzenetét: „A polgárság alulmaradt. A zaberni pernek ez a tulajdonképpeni és látható üzenete... A katonák és a polgárok konfliktusában a katonai ítélőszék kimondta az előbbi korlátlan uralmát a polgárság felett.”

*

1913-ban megalapítják a Prada céget, és a milánói Galleria Vittorio Emmanuelében megnyílik első, elegáns bőrárut árusító üzlete.

*

Vilmos császár november közepén vasúton Halbéba utazik, a „Császári pályaudvarra”, onnan kocsival tovább a dubrowi erdőkbe, ahol délután fél kettőkor kezdődik a vadászat egy hálókkel körülkerített területen. A vadat őfelsége lőállása elé hajtják. Két vadászsegéd tölti folyamatosan a császár fegyverét. Mire háromnegyed háromkor lefűjják a vadászatot, összesen 560 vadat terítenek le. II. Vilmos császár egymaga tíz dambikát és tíz vaddisznót lő le. Az esti vadászlakomán kezdeményezi, hogy egy emlékkövön örökítsék meg, milyen jó céllövő.

*

1913 novemberében kerül sor a legintimebb, legmegértőbb és talán legőszintébb levélváltásra Thomas és Heinrich Mann között. Thomas Mann ekkortájt nincs túl jól. Felesége, Kätia nem gyógyult meg, köhögése, melyet hónapok, sőt évek

óta szanatóriumokban próbál kikúrálni, újra előjött, ugatósabbban, mint valaha. Továbbá életében először eladósodott, a Poschingerstrassén épülő, befejezés előtt álló ház a lehetőségeinél jobban megterhelte. Következő regényére 3000 márka előleget kér Samuel Fischertől, a kiadójától. Fivérének, Heinrichnek pedig így ír: „Az én érdeklődésem mindig a hanyatlásra irányult, talán ez akadályozott meg abban, hogy a haladás iránt érdeklődjem.” Később így folytatja: „De mi ez a szószátyárkodás? Elég baj, ha a kor és a haza minden nyomorúsága az ember vállát nyomja, s neki nincs ereje, hogy befolyással legyen rá. Alighanem ez is szerepet játszik a kor és a haza nyomorúságában. Vagy *Az alattvalóban* befolyásolni tudod? A Te műveidet izgatottabban várom, mint a sajátjaimat. Te lelkiileg jobb állapotban vagy, és ez a legfontosabb.” Aztán a melegszívű testvérszeretet ritka megnyilvánulása: „Természetesen otromba tapintatlanság ilyeneket írnom Neked, hiszen mit is válaszolhatnál?” Heinrich Mann azonban, aki a következő hónapokban fejezi be a kort ábrázoló nagy regényét, *Az alattvalót*, bizonyára tudja, mit válaszoljon. Csak éppen mi nem ismerjük a válaszát. Thomas Mannét viszont igen: „Szívből köszönöm kedves, okos leveledet.” Aztán váratlanul valami szerelmivallomás-féle a testvéreinek: „Jobb pillanataimban régóta arról ábrándozom, hogy híven megírok még egy nagy olvasókönyvet, a Buddenbrook ház folytatását, a Mann testvérek történetét. Méltók vagyunk rá. Mind az öten.” Soha többet nem enged fivérének ilyen mély bepillantást fáradtságtól és kétségektől gyötört lelkébe.

*

A *Mona Lisának* még mindig nincs nyoma.

*

Marcel Duchamp még mindig nem érez kedvet a művészethez, de van egy ötlete. „Lehet-e olyan műveket alkotni – töpreng –, amelyek nem műalkotások?” És akkor a rue Saint-Hippolyte-on lévő új párizsi lakásában ősszel felbukkan egy kerékpár első kereke, amelyet rászerez egy közönséges hokedlire. Marcel Duchamp mintegy mellékesen említi meg: „Ez egy olyan tárgy volt, amit a szobámban akartam tudni, mint a kandallóban lobogó tüzet vagy egy ceruzahegyezőt, azzal a különbséggel, hogy ennek semmi haszna. Csupán egy kellemes szerkezet, mert kellemes mozgásokat végez.” Duchamp-t megnyugtatja, ha kezével hajthatja a kereket. Tetszik neki a végtelen, önmaga körül forgás. Amíg Párizsban és Berlinben meg Moszkvában azon vitatkoznak a művészek, hogy most akkor a kubizmus, a realizmus, az expresszionizmus vagy az absztrakció-e a királyi út, az ifjú Duchamp egyszerűen berak egy biciklikereket a konyhájába, és ezzel megalkotja az első *ready-made*-et, azaz műalkotássá nyilvánított használati tárgyat. Ez a művészettörténet legmellékesebb paradigma-váltása.

*

November 20-án Franz Kafka ezt írja a naplójába: „Moziban voltam. Sírtam.”

*

A filmek érzelmileg lehengerlő hatása 1913-ban riadóztatja az ifjúságvédőket. Adolf Sellmann pedagógus ezt írja *Mozi és iskola* című könyve előszavában: „A tanárok hivatásuknál

fogva kötelesek felhívni a figyelmet a rossz filmek veszélyeire, és megvédeni tőlük ifjúságunkat. Az iskolának a felvilágosítás irányában kell hatnia, hogy a fiatalok – a falain belül és kívül is – belássák, még ma is milyen silány szellemi táplálékot tudnak nyújtani a mozik. Felvilágosítómunkát kell végeznie a sajtóban, a szülői értekezleteken és konferenciákon is. El kell érnie, hogy megfelelő törvényi intézkedéseket és rendőrségi rendeleteket hozzanak, amelyek megóvják ifjúságunkat a mozi esetleges káros hatásaitól.” Fuldában a Német Püspöki Konferencia speciális irányelveket fogalmaz meg a klérusnak a mozilátogatások negatív hatásainak kivédésére. Nehogy már valaki sírva fakadjon egy ilyen silány tinglitangli láttán! Követelik, hogy a gyerekek hatéves korhatár alatt ne látogathassák a mozikat. Ezenkívül a felnőttek is mondjanak le az erkölcsileg értéktelenebb filmekről.

Ez ám a jámbor óhaj!

*

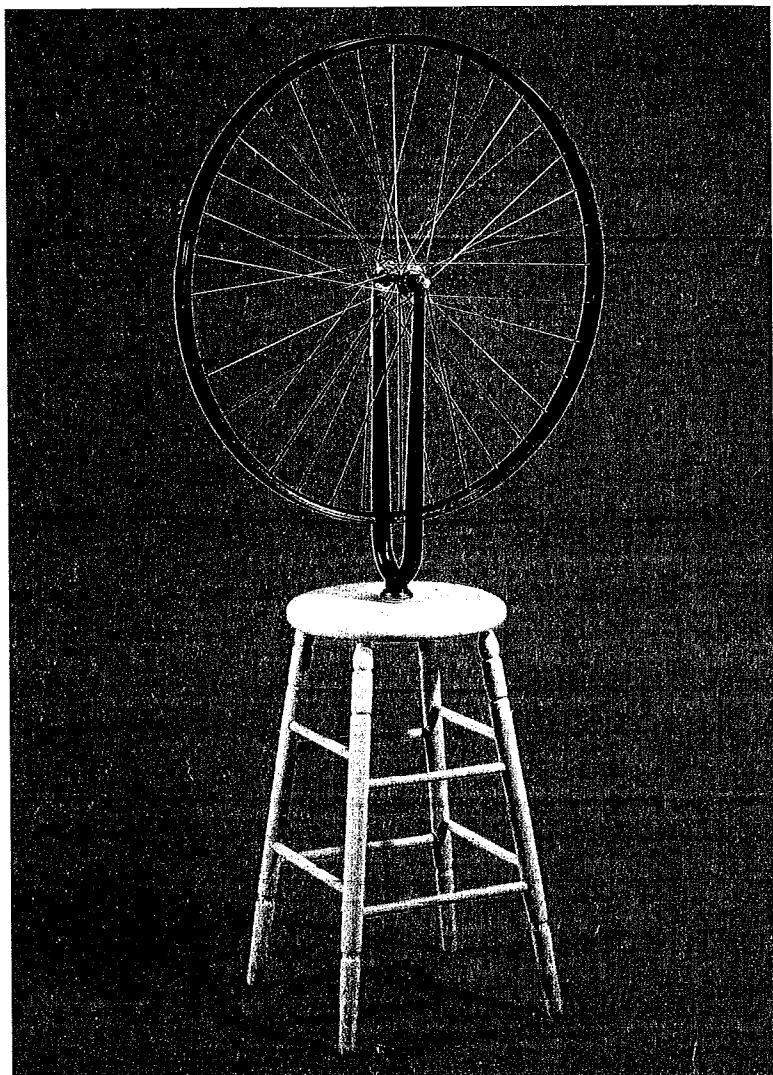
Milyen szép név: Albert Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein gróf. Mivel egyik őse a távoli 19. században nőül vett egy Von Sachsen-Coburg hercegnőt, Albert Mensdorff, alias Ali gróf csaknem minden európai udvarral rokonságba keveredett, ami nap mint nap ujjongással töltötte el a lelkét. A brit király unokafivérének és az Osztrák–Magyar Monarchia londoni nagykövetének 1913 novemberében sikerül a nagy mestermű. V. György brit király levelet ír neki abban a reményben, hogy „a főherceg és a hercegné novemberben el tud jönni néhány napra Windsorbá vadászni”. Mi az hogy el tudna menni! Ez az osztrák trónörökös és protokollárisan lépten-nyomon megalázott hitvese, Zsófia hercegné első hivatalos

meghívása. Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein gróf tisztában van vele, mekkora dobás ez részéről, ezért ezt írja Ferenc Ferdinánd főhercegnek: „Mint Ön is tudja, írtódom (sic!) az ilyen hivatalos rendezvényektől, vacsoráktól, pohárköszöntőktől, fogadásoktól, színházlátogatásoktól stb. stb., amikbe félig belebetegszik az ember, a halálba hajszolják.” Rossz vicc. A gróf ugyanis minden bizonnyal az osztrák–magyar diplomácia legnagyobb partiarca – megőrzi minden dîner menükártyáját, másnap reggel lerajzolja az ülésrendet, és feljegyezi, ki mellett ült. Hogy így leszölja a főherceg látogatásának társasági részét, az csak azért van, mert őt és a trónörökös bensőséges utálat fűzi egymáshoz. A főherceg azonban cseppet sem bánja. Élvezi, hogy feleségével együtt először utazhat hivatalosan külföldre. És azt is élvezzi, hogy alig két héttel azután, hogy Vilmos császárral vadászott, most V. Györggyel mehet a windsori kastély környékén fácánra vadászni. Ferenc Ferdinándot és a királyt három angol herceg kíséri, miközben a hölgyek a windsori kastélyban társalkodnak és koncerteket hallgatnak. November 18-án, kedden a vadászok ezer fácánt és négyszázötven vadkacsát lőnek le, melyeket a hajtók zavartak a puskájuk elé. November 19-én, szerdán, gyönyörű napsütésben ezerhétszáz fácánt lőnek le. Csütörtökön mintegy ezer fácánt. Pénteken aztán, noha szél és eső csapkodja a királyi vadásztársaság arcát, mégis nyolcszáz fácánal és négyszáz vadkacsával végeznek. Valóságos vérengzés.

DECEMBER

Minden nyitva van: a jövő és a szépasszonyok szája.

Kazimir Malevics egy fekete négyzetet fest. Robert Musil nagyon sötétnek találja Németországot. Firenzében megtalálják a Mona Lisát, ami a világ legfontosabb festményévé válik. Rainer Maria Rilke sündisznó szeretne lenni. Thomas Mann tisztázza: nem a Varázslóinast, se nem a Bűvészinast, hanem A varázshegyet írja! Emil Nolde csak rosszkedvű embereket talál a déltengeri paradicsomban, Karl Kraus viszont megtalálja a boldogságot Janovicében. Ernst Jüngert pedig Afrikában találják meg, és a karácsonyt már Bad Rehburgban tölti. És hogyan állnak a csillagok?

Marcel Duchamp: *Biciklikerek*

1913 DECEMBERÉBEN, MIKÖZBEN PÁRIZSBAN az első *ready-made*, hokedlire szerelt biciklikerek Marcel Duchamp kezében forog, Moszkvában megszületik az első *Fekete négyzet* – a modern művészet két origója.

1913-ban Malevics a finnországi Uusikirkkóban megrendezett Futurista Kongresszuson bevezeti a számára „egy új civilizáció kezdetét jelentő” szuprematizmus fogalmát. Ő maga leveti a tárgyi művészet ballasztját, amelytől még a kubizmus sem volt képes megszabadulni. Előretör, és ehhez nincs szüksége semmire: se valóságra, se színekre. 1913 decemberében a szentpétervári *0,10* kiállításon bemutatja 35 legújabb művét, *Szuprematista Kiáltványát* és hallatlan művét, a *Fekete négyzet fehér alapont*. A kép vegytiszta provokáció, egyszerűsmind hitvallás. Malevics számára a négyzet testesíti meg a „nulla formát”, a tiszta tárgynélküliség megtapasztalását. A fehér és fekete elementáris kontrasztjából Malevics meglá-

tása szerint globális energia keletkezik. Ez a művészet végterméke – egyszersmind valami egészen újnak a kezdete. Ez a művészekkel és a művészettel szemben támasztott minden igény tagadása – és éppen ezáltal a művészeti autonómia leg-erőteljesebb önérvényesítése. Az 1913-as évre gondolva mindig jusson eszünkbe a *Fekete négyzet*.

*

Az 1913-as évet meghatározó másik remekmű négyszáz éves, 77×53 centiméteres, lombardiai ezüst fehérnyár fatáblára festett kép. Leonardo da Vinci *Mona Lisája*. Attól fogva, hogy két éve ellopták a Louvre-ból, bottal üthették a nyomát.

December elején azonban Alfredo Geri, egy firenzei műkereskedő levelet kap. A korpulens, széles vállú, társaságot kedvelő úr a Via Borgo Ognissantin lévő régiségkereskedéséből látja el a firenzei felső réteget. Vevőköréhez tartozik a csak Dusénak nevezett Eleonora Duse, s annak szeretője, Gabriele D'Annunzio is. A kezében tartott levél zavarba ejti. Vajon a tartalma megfelel a valóságnak, vagy csupán egy örült levele? Újra elolvassa: „Leonardo da Vinci ellopott műve az én birtokomban van. Nyilvánvalóan Olaszország tulajdona, hiszen a festő olasz volt. Az a szándékom, hogy ezt a remekművet visszaadjam annak az országnak, amelyben született, amely ihlette. Leonardo.”

Gerinek aztán levélben sikerül megbeszélnie egy találkozót december 22-ére Milánóba az ominózus „Leonardóval”. De amikor december 10-én este fél nyolckor be akarja zárni a boltját, bemutatkozik neki egy úr, aki nem sokkal korábban elvegyült az üzlet utolsó látogatói között: „A nevem Leonardo.” Geri dermedten bámul a férfira: bőre sötét, fekete haján

pomádé, mindent egybevetve kis, pödört bajuszkájával együtt kissé olajosnak tűnik. Mégis hamarabb érkezett, mondja a férfi, és Leonardo Vincenzo néven a Via Panzanin lévő Albergo Tripoli-Italiában szállt meg. Tehát csak egy háztömbnyire a Borgo San Lorenzótól, ahol négyszáz éve Lisa del Giocondo modellet ült Leonardónak.

Másnap 15 órakor, mondja Leonardo, Signore Geri a panzióban megtekintheti a *Mona Lisát*. Geri fellármázza Giovanni Poggit, az Uffizi igazgatóját, és hármasban ballagnak át a régiségkereskedésből a lepusztult panzióba. Geri és Leonardo útközben megállapodik, hogy – amennyiben a kép valódi – 500 000 líra üti Leonardo markát. Ez nagyon jól hangzik, mondja Leonardo, de őt nem is annyira a pénz érdekli, ő csak vissza akarja szolgáltatni Itáliának a tőle elrabolt műkincset. Poggi és Geri ingerülten egymásra pillant.

Aztán az urak felmennek az Albergo Tripoli-Italia meredek lépcsőjén, Leonardo nyomorúságos egyágyas szobája a második emeleten van. A férfi előhúzza az ágy alól egy bőröndöt, tartalmát alsónadrágostul, szerszámostul, borotválkozó-készletestül kiszórja az ágyra, aztán felnyitja a bőrönd dupla fenekét, és egy piros selyembe bugyolált fatáblát tart a kezében: „Szemünk elé tárult az isteni Gioconda, épen, sértetlenül, csodálatos állapotban. Odavittük az ablakhoz, hogy összevevessük a magunkkal hozott fotográfiával. Poggi megvizsgálta” – meséli később Geri, a kereskedő. Semmi kétség, a hátoldalon ott a Louvre leltári száma. De Geri és Poggi nagy izgalmában sem veszi el a fejét – Leonardónak azt mondják, hogy minden valószínűség szerint ez a keresett kép, de nekik még további vizsgálatokat kell elvégezniük. Leonardo a hosszú úttól kimerülten és az 500 000 lírában reménykedve a képet szobája falának támasztja, és lefekszik egy kis délutáni szunyókálásra.

Poggi azonnal riasztja a rendőrséget – Leonardo még alszik, amikor a carabinieri kinyitják az ajtót, az ágy mellett szanaszét szórva a bőrönd tartalma. Letartóztatásakor nem tanúsít ellenállást. A *Mona Lisát* rendőri védelemmel az Uffizibe szállítják. Aztán Poggi a lelet jelentőségének tudatában nemcsak Corrado Ricci kultuszminisztert és Camille Barrère francia nagykövetet hívja fel Rómában, hanem kéri, hogy kapcsolják neki III. Viktor Emánuel királyt és X. Pius pápát is.

Az olasz parlamentben éppen összeverekedett két képviselő, amikor valaki bejön az ülésterembe, és elkiáltja magát: „La Gioconda è ritrovata!” Megkerült a Gioconda! Az üzenetet megértik. A két verekedő egymás nyakába borul, lelkesen csókot váltanak.

Ettől a perctől fogva egész Olaszország *Mona Lisa*-lázban ég. És Leonardo? Leonardo valódi neve Vincenzo Peruggia, 32 éves, és a lopás idején üvegessegédként dolgozott a Louvre-ban. Ő tette a *Mona Lisát* a vitatott üvegkeretbe, ezért pontosan tudta, hogyan veheti ki a legegyszerűbben. Éjszaka – megvárta, amíg bezárják a múzeumot – kivette a képet a keretből, vászonba csavarta, és reggel kísétált vele a Louvre-ból, az örök, akik jól ismerték, épp csak odaköszöntek neki.

A helyzet teljesen abszurd volt. A rendőrség mindenkitől, a Louvre minden takarítónőjétől, minden művészettörténésztől, minden levéltárosától ujjlenyomatot vett, hogy elkapja a tolvajt, aki ott hagyta az ujjlenyomatát a kép keretén. De Vincenzo Peruggia üvegessegédről megfélekeztek. Pedig a rendőrség a *Mona Lisát* keresve a Louvre többi dolgozójához hasonlóan őt is felkereste otthonában, a rue de l'Hôpital Saint Louis 5. szám alatt, egy nyomorúságos szobában. De a rendőrök nem néztek be az ágy alá.

Pedig ott, a Louvre-tól légvonalban egy kilométer távolságban hevert két évig a világ legjobban keresett műkincse. A történet sokkolta a Louvre-t is és a párizsi rendőrséget is. Egyszersmind nagy, boldogságot hozó karácsonyi üzenet is volt. Peruggia a börtön zárkájában megszámlálhatatlanul sok köszönőlevelet, édességet és ajándékot kapott a hálás olaszoktól.

Gabriele D'Annunzio ezt írja: „Ő, ki becsületről s dicsőségről álmodott, ő, ki bosszút állt a rabló Napóleonon, visszahozta idegenből Firenzébe. Csak egy költő, egy nagy költő álmodhatott ilyen álmot.”

A francia kormányhivatalnokok és művészettörténészek már december 13-án Firenzében voltak, hogy ellenőrizzék a *Mona Lisa* valódiságát. Ricci, olasz kultuszminiszter ezeket a szép szavakat mondta: „Bárcsak másolatnak minősítenék a franciák a képet, akkor a *Mona Lisa* Olaszországban maradhatna.” De a franciák eredetinek minősítették.

Alfredo Geri a Louvre-tól megkapta a megtalálónak járó jutalmat, a francia államtól pedig a Becsületrend rozettáját. Leonardót, alias Vincenzo Peruggiát 7 hónap szabadságvesztésre ítélték.

December 14-én egy díszegyenruhás, carabinieriékből és francia csendőrökből álló nemzetközi díszőrség körmenetben vitte végig diófából készült aranyozott díszkeretben a *Mona Lisát* az Uffizi folyosóin, majd kiállították. Harmincezen látták, az olasz gyerekek iskolaszüneti napot kaptak, hogy elutazhassanak Firenzébe, és megcsodálhassák a nemzeti ereklyét. December 20-án aztán a képet egy díszvendégekkel teli szalonkocsiban Rómába, III. Viktor Emánuel királyhoz szállították. Ő másnap a Palazzo Farnesében egy szimbolikus aktussal átnyújtotta a francia nagykövetnek. 1913 karácso-

nyán a képet még egyszer kiállították a Villa Borghesében – Ricci kultuszminiszter a nyitva tartás alatt végig ott ült a kép mellett, mert megígérte, hogy egy másodpercre sem veszi le róla a szemét. Éjszakánként egy tucatnyi rendőr őrizte. Aztán a *Mona Lisát* egy szalonkocsiban Milánóba vitték, ahol a legszigorúbb biztonsági intézkedések mellett két napig a Brera-képtárban volt látható. A *Mona Lisa* itáliai utazása páratlan diadalmenetnek bizonyult. Az emberek ujjongva integettek, ahol csak keresztülhaladt a vonat egy vasútállomáson. Milánóban a *Mona Lisa* magánkocsit kapott a Milánó–Párizs-expresszen. Úgy bántak vele, mint egy királynővel. December 31-én késő este lépte át a francia határt. Festményként távozott a Louvre-ból, valóságos misztériumként tért oda vissza.

*

A *Neue Rundschau* decemberi számában a számozatlan oldalú hirdetési mellékletben megjelenik egy rövid jegyzet Oscar Bie tollából, aki nemrég felkereste otthonában Thomas Mann: Mann jelenleg egy, *A varázslóinas* (vagy talán *A búvészinas*) című új novellán dolgozik. Bie kézírása olyan olvashatatlan volt, hogy ő maga sem tudta kisilabizálni. Ezért Thomas Mann egész decemberben azzal volt kénytelen foglalkozni, hogy tájékoztassa a jegyzetre reagáló barátait és ismerőseit: „Szó sincs róla, hogy (a novella) a befejezéséhez közeledne. A címe egyébként *A varázshegy* (Bie félreolvasta).”

*

December 15-én Ezra Pound, a neves költő, London kulturális életének egyik központi alakja és legnyüzsgőbb szervezője

levelet ír James Joyce-nak Triesztbe. Legújabb verseiből kér néhányat az elszegényedett angoltanártól *The Egoist* című folyóiratába. „Igen tisztelt uram! – kezdődik a barátságos hangú levél. – Azok után, amiket Yeats mesélt, el tudom képzelni, hogy utálatunknak van egynéhány közös tárgya.” E levélről Joyce mintha feltámadt volna haló poraiból. És már jön is Pound második levele Kensingtonból, hogy megkapta Yeats-tól az *Egy sereget hallok* (*Kamarazene XXXVI*) című verset, és odavan érte. James Joyce ezen felbátorodva leül, és még aznap korrigálni kezdi két kéziratát. Két hét múlva elkészül az *Ifjúkori önarckép* első fejezetével meg a *Dublini emberek* elbeszéléseivel, és már küldi is expressz Londonba, Ezra Poundnak. Új csillag születik.

*

Dr. med. Alfred Döblin, az író ideggyógyász és a *Der Sturm*, Herwarth Walden folyóiratának munkatársa éjszakákon át a Körnerstrassén, Ernst Ludwig Kirchner új műtermében üldögél. Döblin újra és újra férfiakra és nőkre ír, együttlétük feltételeiről, a nemek harcáról. Például amikor szeretőjének fia született tőle: „A házasság nem szexualitás-szaküzlet. (...) Éppoly balgaság lenne megkövetelni, hogy az ember minden szexuális érintkezését csakis a házasság keretein belül hajtsa végre, mintha azt várnánk el, hogy az ember kizárólag étkezési időben és csakis bizonyos vendéglőkben éhezzen meg.” Ez nagyon tetszett Kirchnernek. Nyáron készített néhány rézkarcot Döblin *Das Stiftsfräulein und der Tod* (Az alapítványi hölgy és a halál) című elbeszélésehez, amely 1913 novemberében A. R. Meyer kis wilmersdorfi kiadójának *Lírai röplapjaiban* jelent meg. Vagyis annál a kiadónál, ahol 1912-ben

Gottfried Benn *Hullaháza*, 1913-ban pedig új verseskötete, a *Fiak* is napvilágot látott. Decemberben Kirchner a *Comtess Mizzi* (Mizzi grófnő) című Döblin-egyfelvonásos illusztrációin dolgozik, a darab éppen azokról a kokottokról szól, akiket Kirchner festőszeme olyan mohón falt, amikor azok a Friedrichstrassén és a Potsdamer Platz szélén portyáztak. Döblin így ír a kokottokról: „Nemi szervük – munkaeszköz.” Erre az elméletre épül a Kirchner megfestette gyakorlat. A december azzal telik, hogy újra és újra nekifut, megpróbálja művészetét transzformálni a Potsdamer Platzot, annak minden bővületével, hidegével, nyüzsgésével és magányosságával. A kokottok prémgallérját, rózsaszínű arcukat, ahogy behúzzák zúzmárától fakó gallérjukba, rikító zöld tollboájukat – mellettük az arctalan, űzött férfiak. Kirchner egyre csak rajzol, egyszer még pár szót is felír a vázlatfüzetébe: „A kokott – a rövid távú nő.”

*

Szenteste a berlini Klopstockstrassén, Lovis Corinthnál.

Az életmű újabb egy évvel gazdagodott. Corinth főleg Tirolban színesítette a palettáját, megtalálta azt a tónust a hegyekhez, amelyet aztán a Walchenseenél készült képein tökélyre fejleszt. De még mindig nincs ereje teljében. Amikor végre valahára véget ér a karácsonyi vacsora, és kezdődne az ajándékozás, Corinth papa még egy perc türelmet kér a gyerekektől. Előveszi a festőállványát, egy ékelt keretet és a festékeit. Pár percre Charlotte is kimegy, hogy – mint a gyerekeknek mondja – megnézze, hol késik a Télapó. Valójában azért, hogy beöltözzön Télapónak. A két gyerek, Thomas és Wilhelmine izgatottan vár. Aztán jön a Télapó, aki valójában Télanyó, és kezdődhet az ajándékozás. De Lovis Corinth nem bontja

ki az ajándékait, csak a vásznára tud figyelni – néhány energikus ecsetvonása nyomán elkészül a karácsonyfa, meleg fényt árasztó piros gyertyáival. Mellette Thomas, teljesen belefeledkezve új, piros függönyös bábszínházának látványába. A kis Wilhelmine fehér ruháskában éppen kicsomagolta babáját, és már a következő ajándék után nyúl. Baloldalt Charlotte, még mindig Télapó-jelmezben. Baloldalt, elől a marcipántorta, még nincs felvágva. De Corinth, miután szép barna színárnyalatokkal megfestette, leteszi az ecsetet, egy rongygyal tisztára törli az ujjait, és elvesz belőle egy szeletet.

*

Joszf Sztálin fázik a szibériai száműzetésben.

*

Ernst Jünger végre megérkezik Afrikába. Az idegenlégió újdonsült legionáriusaként bajtársaival egy poros sátorban kuksol az észak-afrikai Szídi-Bel-Abbesz környékén. A végtelen szabadság helyett végtelen drill. Hadgyakorlatok, menetgyakorlatok a végkimerülésig a tikkasztó hőségben. Hogy jutott eszébe mindjárt öt évre kötelezettséget vállalni? Jünger újra szökni próbál, ezúttal az idegenlégióból. Marokkóban rejtőzik el. De elfogják, és egy hétre bevágják a helyőrségi fogdába. Valahogy egészen másképpen képzelte ezt az Afrikát. December 13-án aztán egy küldönc a következő sürgönyt hozza neki: „REHBURG VÁROSA, ELKÜLDVE 12.06 ÓRAKOR. FRANCIA KORMAANY ELRENDELTE LESZERELEESÉD CSINAALTASS FEENYKEEPET JUENGER”. Jünger édesapja diplomáciai intervencióval elérte, hogy fiát leszereljék és visszavigyék. December 20-án

Jünger elhagyja az idegenlégió garnizonját, leszerelési papírjára a kilépés okaként ezt írják: „Apai tiltakozás fiatalkorúságra hivatkozással.” Jünger nagyon lebarnulva, nagyon szegyenkezve és nagyon felzaklatva vonatozik vissza a hosszú úton Marseille-ből Bad Reburgba. Karácsonyra hazaérkezik a szülői házba. A szentestét tehát nem az afrikai csillagos ég alatt, hanem a néhány nappal korábban a rehburgi erdőben kivágott karácsonyfa alatt tölti. Vacsorára pontyot esznek. Jürgen megígéri édesapjának, hogy szorgalmasan fog készülni az érettségire. Aztán kiment magát, és korán lefekszik. Elalvás előtt már nem *A fekete kontinens titkait* olvassa.

*

Emil Nolde már közel jár álmai beteljesüléséhez. December 3-án, két hónappal elutazásuk után Adával és az expedíció többi tagjával együtt az Északnémet Lloyd Társaság *Prinz Waldemar* nevű gőzhajójának fedélzetén elhajózik a Palau-szigetek mellett. A Karolina-szigetek nyugati végén, a Yap-szigeten találkozik első ízben az őslakosokkal, akiknek csónakai az övéik mellett kötöttek ki, és akik felmásznak hozzájuk a fedélzetre. Aztán továbbhajóznak az Egyenlítő felé, Német Új-Guinea mellett is elhajóznak, ahol August Engelhardt rendezte be birodalmát. Az időközben már eléggé kimerült német életmódreformernek itt áll a parton könyvekkel telezsúfolt kunyhója, s itt gyűjti maga köré kókuszdióvállalásának híveit. Engelhardt isteni gyümölcsnek tekinti a kókuszdiót (mert olyan magasan terem), és fennen hirdeti, hogy az ember csak úgy őrizheti meg egészségét, ha kizárólag kókusztejjel és a kókusz húásával táplálkozik. Imádja a kókuszdió feltörésének pillanatában keletkező isteni reccsenést!

Ezekben a napokban Nolde is nagyon sok kókuszdiót eszik, de nem éri be ennyivel, hébe-hóba frissen levágott csírkére is szüksége van. Az expedíció december 13-án érkezik meg Rabaulba, az új-pomerániai védett terület fővárosába. Ott minden tagjának egy bennszülött *boyt* bocsátanak rendelkezésére. A két fiút, aki ezentúl Emilről és Adáról gondoskodik, Tulie-nak és Matamnak hívják. Akklimatizálódás céljából a csoport egy hónapig a Rabaul fölötti, Namanula nevű kisebb hegyen marad, ahol egy újonnan felépült, de még nem üzemelő telepeskórházba költöznek be. A várakozás hetei után Noldében buzog az alkotás vágya. Fogja az akvarellpapírját, egy edénybe folyóvizet tölt, és kora reggeltől késő estig fest: először Matamot és Tulie-t, de aztán az őslakók kunyhóit is, a nőket, a gyerekeket, a nyugalmat, a pálmákat. Fadúcot farag és fametszetet készít a két fiúról. Sötét fejükben leheletfinoman rajzolódik ki a fülük és a szemük, kivehető Tulie különös vonalú orra és Matam előreálló felsőajka, mögöttük burjánzó déltengeri növényzet.

Emil Nolde el van bűvölve, de egyszersmind ki is józanodik. Palauban már nem a Paul Gauguin festményeiről ismert, az európai költők verseiben megidézett, érintetlen déltengert találja. Szomorú, de a gyarmatok őslakói európaizálódnak, „ellenállásuk megtört, hajukat rövidre vágták” – írja Nolde. Elviszik őket Rabaulba németül vagy angolul tanulni, aztán visszatérnek szülőfalujukba, hogy tolmácsként dolgozzanak a turisták mellett. Nolde csónakkal átkel a Gazella-félszigetre, reméli, hogy még eredeti struktúrákra lel – megérti, hogy egy kultúra pusztulásának szemtanúja, s akvarelljeit afféle nyombiztosításnak tekinti. A murvafürt és a hibiszkusz ragyogó rózsaszínű virágaiban és a bennszülöttek meztelen testében is a paradicsomot keresi. De az arcokon csak rémisztő

apátiát észlel. Nolde déltengeri képei az ősi életöröm helyett a modern kor komolyságát tükrözik. Távoli hazájába ezt írja: „Festek és rajzolok, próbálok valamit rögzíteni ebből az őslállapotból. Egyet s mást valószínűleg sikerült is, mindazonáltal szerintem az ősembereket ábrázoló képeim és akvarelljeim olyan valóságosak és olyan nyersek, hogy nem valók a parfümillatú szalonok falaira.”

Új-Pomerániában decemberben sok-sok tucat akvarell született, megannyi melankolikus tanulmány egy európai nyomás alatt megtört kultúra agóniájáról. Anyák és gyermekeik összekapaszkodva, mint egy süllyedő hajón. Ez hát a paradicsom, amelyről Nolde éveken át álmodozott, és ahová két keserves hónapig tartó út után érkezett meg.

Emil Nolde december 23-án 215 rajzot és akvarellt küld a Rabaulból induló postahajóval barátjának és támogatójának, Hans Fehrnek Halléba. December 24-én arról ír a naplójában, hogy mennyire hiányzik neki a fehér karácsony, a tűz pattogó hangja a kandallóban, a feldíszített karácsonyfa: „Ebben a melegben nemigen éreztük a karácsonyi hangulatot. Gondolataink tengereken és földrészekén túl a német haza szobáiban jártak, ahol szikrázva ragyognak a fények. Karácsonyi asztalunkat azokkal a kis figurákkal díszítettem fel, amelyeket a hajóút alatt faragtam bicskával.”

*

December 25-én a *Schaubühne* 52. számában megjelenik Kurt Tucholsky, alias Theobald Tiger *Nagyvárosi karácsony* című verse. Ebben polgári színjátékként meséli el a karácsonyt, amelyben az embereknek már nincsenek érzelmeik, csak szerepeik.

Nagyvárosi karácsony (...)

Jön a Jézuska! Halkan szól az égi,
szent dal, aprónépnek a gramofon.
Jézuska megjött: nem kell már a régi –
van új nyakkendő, baba, lexikon.

Ül fél tízkor, telve ponty-vacsorával,
övéi közt a polgár, a derék.
Most jóban van, elégedett magával:
„Ej, ez a karácsony, tényleg, de szép!”

És akár esik, akár hóvihar van,
örül, mert ez „karácsonyi idő”,
s kedvtelve böngész a reggeli lapban:
a sok fecsegés olyan üdítő!

Kit talál hát Jézuska érkezése
a fővárosban – csupa boldogot?
Ugyan, ez csak a béke mímelése...
»Mi mindig játszunk. Bölcs vagy, ha tudod.«

Az utolsó verssor egy Arthur Schnitzler-idézet. „Mi mindig játszunk. Bölcs vagy, ha tudod.” Mintha csak az 1913-as év titkos kódja lenne. Schnitzler büszke lehetne rá, hogy az ifjú avantgárd olyannyira érti, hogy még idézi is, és mindenki azonnal tudja, kiről van szó.

*

De Arthur Schnitzler nem büszke. Decemberi naplóbejegyzése szerint végleg feladta a reményt, hogy valaki igazán megértse: „Dr. Roseeu átküldött egy rólam szóló füzetkét; jó szándékú írás – lényegében ugyanaz áll benne, mint ami mindenhol másutt. Feladom, nem várok többé megértést a mai kritikusoktól.”

*

1913. december 18-án Lübeckben megszületik Herbert Ernst Karl Frahm, akit később Willy Brandtnak fognak hívni.

*

A legnépszerűbb keresztnemek 1913-ban: Gertrud, Marta, Erna, Irmgard, Charlotte, Anna, Ilse, Margarete, Maria, Hertha, Frida, Else.

A kisfiúknál pedig: Karl, Hans, Walter, Wilhelm, Kurt, Herbert, Ernst, Helmut, Otto, Hermann, Werner, Paul, Erich, Willi.

*

Oskar Kokoschka Almával, annak édesanyjával és lányával az újonnan épült breitensteini házban ünnepli a karácsonyt. A villany még nem működik, ezért alkonyat óta mindnyájan a kandallónál ülnek, a lobogó tűz és a sok gyertya lángja ünnepi fényt áraszt. Kokoschka egy nagy, saját festésű legyezőt ajándékoz Almának, a kép közepén egy nagy hal elragadja Almát a férfitől. Kokoschka meg van győződve róla: „A középkor óta nem volt ehhez fogható szerelmespár, amely ilyen szenvedélyesen lélegezte volna be egymást.” (Később, amikor

Alma már rég Walter Gropiust lélegzi be, Kokoschka életnagyságú Alma-babát csináltat magának, a baba készítőjével minden részletet apróra megbeszél, minden ráncot, minden csípőtájéki zsírpárnát. Hosszabb ideig él együtt a babával, mint magával Almával, de ez csak zárójeles megjegyzés, hiszen itt, most, 1913-ban nem akarjuk tudni, mi hogyan folytatódik.)

*

D. H. Lawrence-nek, aki Angliában éppen a *Szülők és szeretők* hatalmas sikerét ünnepli – melyben a férfi csak fiú vagy szerető lehet (ez is egyfajta apagyilkosság) –, már ebben a könyvében is az intellektus és az ösztön konfliktusa a nagy téma. Ősszel, hogy szeretője, Frieda von Richthofen higgyen neki, végiggyalogolt Svájcra, és most együtt ünneplik a meleg karácsonyt egy földközi-tengeri kikötői kocsmában. És Lawrence karácsonykor egy egészen sajátos hitvallást fogalmaz meg: „Mélységesen hiszek abban, hogy a vér, a test bölcsőbb az értelemnél. Szellemünk tévedhet. De amit vérünk érez, hisz és mond, az mindig igaz.”

*

Az ő szavai Kafka fülébe! Felice Bauer nem válaszol többet. Kafka ajánlott levelet küld neki, expresszlevelet, elküldi hozzá barátját, Ernst Weiß egy üzenettel a Lindström RT-be, de Felice nem válaszol. Aztán Kafka kap egy táviratot, hogy levél érkezik. De csak nem jön. Egy rövid telefonbeszélgetésben Felice megkéri, hogy karácsonykor ne jöjjön Berlinbe, hamarosan írni fog neki. De nem válaszol. Minthogy Felicétől december 29-én délig nem érkezik levél, Kafka leül, és bele-

kezd egy új levélbe, második házassági ajánlatába. Ír és töpreng, ír és tépelődik, ír és töpreng. Szilveszter éjszakáján már a 22. oldalon tart. Végül a levél 35 oldalas lesz. Kafka ezt írja: „Szeretlek, Felice, (mind)azzal, ami emberileg jó bennem, (mind)azzal, ami érdemessé tesz rá, hogy a halandók közt bolyongjak.” Amikor éjfélkor megint megkondulnak a Hradzsín harangjai, Kafka egy pillanatra feláll, és kinéz az ablakon. Novemberben elköltözött a család, Kafka most már nem a folyót, a hidat és a parkot látja, hanem az Óvárosi teret. Halkan, de szünet nélkül hull a hó, tompítja a várból hallatszó ágyúlövéseket, odakint, a téren az emberek ünnepelnek, az új évet köszöntik. Kafka visszaül, és folytatja az írást: „...én még azt is szeretem, hogy különféle kifogásaid vannak ellenem, és örülnél, ha megváltoznék, én szeretem még ezt is, csak azt akarom, hogy Te is tudd.”

*

A házaseletbe belefáradt, életunt Käthe Kollwitz tanácstalan, nem tudja, milyen irányt vegyen a művészete, s szilveszter éjjel megvonja a mérleget: „1913 mindenesetre elég ártalmatlanul telt el, nem haltam meg, és nem vagyok álmos, és a lelki életből is kijut.”

*

A lelki életből is kijut, az biztos. Robert Musil a sötét decemberi éjszakában a jegyzetei fölött ül, jóval később ezekből fog kinőni *A tulajdonságok nélküli ember* című regénye. Most ezt a szép mondatot írja le: „Ulrich nem is sejtette, hogy a sorsot jósolta meg.” Nem rossz. Iszik még egy kortyot a vörösbor-

ból, és rágyújt egy cigarettára (legalábbis így képzeljük), aztán Ulrichról írásban Diotimára közelít rá, az ünnevelt szépségre, a csupa tulajdonság nőre, és végig a nyelven van ez a bizonyos mondat. Le is írja: „...és valami nyitva maradt: első-sorban a jövő, de egy kicsit azért Diotima két ajka is.”

*

Akad néhány boldog ember is 1913 karácsonyán. Kettő ezek közül Karl Kraus és Sidonie Nádherný von Borutin, akik előtt minden nyitva áll. A Franz Werfel-konfliktus hullámai még nem érték el az idilljüket. Még élvezik egymás társaságát, titokban, de fülíg szerelmesen. Kraust lenyűgözi a Borutin család elbűvölő janovicei kastélya, ahol csak petróleumlámpák világítanak, annak álomszép parkja, csodálatos, 500 éves jegenyéjével a belső udvaron, amely már Rilket is megigézte. Odafent, a jegenye koronáján még most, decemberben is van néhány megtépzott levél, zizegnek, ha szél söpör át a dombok felett. Kraust rabul ejti a hely varázsa, ahol az ő imádott Sidonie-ja az úrnő, a lovak, a kutyák és a disznók úrnője is. Neki ez maga a paradicsom. Itt minden az, ami: jó, természetes, igaz. Sidonie és Janovice, a kiszabadulás Bécsből és annak intellektuális korzettjéből más embert farag Karl Krausból. Sidonie bátyja rangjához illő házasságot szán húgának, de éjjel, amikor a báty már alszik, Karl végigsuhan a kastély sötét, hideg folyosóin, bebújik Sidonie meleg ágyába, és gondolataikat nem vesztegetik holmi ódivatú rangkórságra. Karl Kraus már december 23-án megérkezett Janovicébe, december 24-én barátja, Adolf Loos is utána jön, együtt kívánják megünnepelni a karácsonyt. Loos – bizonyára azért, hogy ne legyen túl sokáig az ifjú pár terhére – megpróbálja felkeresni

a trónörökös a Konopiště-kastélyban, amely a Borutin család kastélyának szomszédságában áll. Levelet ír, amelyben bebocsáttatást kér. De Ferenc Ferdinánd nem akarja, hogy zavarják. Kár, mert érdekes lett volna Ausztria–Magyarország két szélső pólusának: az ornemens, a díszítés ellen hideg fejjel küzdő Loosnak és Ferenc Ferdinándnak, a hadsereg forróvérű parancsnokának találkozása.

Sidie levelet kap Párizsból, a feladó Rilke. „Karl Kraus Magánál van?”, kérdezi, mivel Sidie a bizalmába fogadta. Aztán éppen a viszolygó Sidie-t kéri meg, hogy adja át Karl Krausnak *Az ifjú költőről* című, Franz Werfelről szóló esszéjét. Alkalmatlanabb írást nem is küldhetett volna Krausnak, aki nek hamarosan a tudomására jut, milyen pletykákat terjeszt Werfel az ő szeretőjéről, s ettől dühöngő bikává változik.

De most még Rilke levele nem zavarja meg a janovicei szerelmi idillt, Sidie félreteszi a levelet, ráér, gondolja, és újra sétálni indul a parkba Karllal és imádott kutyájával, Bobbyval. Az égből lágyan aláhulló hópelyhek között táncolnak.

Kraus, aki amúgy két napnál hosszabb időt sosem tölt távol az íróasztalától, újévig meghosszabbítja szabadságát, és poétikus természetleíró költeményeket ír. Sidie, a büszke szépség később megajándékozza saját, álmodozó fényképével, a hátoldalára ezt írja kék tintával: „Karl Krausnak / az együtt töltött napok emlékére Sidie Nádhernýtól / Janowitz, 1913–14”. Bécsben Kraus azonnal kiakasztja az íróasztala fölé, és soha többé nem veszi le onnan. Egyszer majd, valamikor a későbbi élete során, Kraus ír Sidie-nek egy képeslapot St. Moritzból: „Kérlek, ma este gondolj 1913 karácsonyára!” Nagyon kelles karácsonyi ünnep lehetett.

*

December 27-én a bécsi minisztérium további 3 hónappal meghosszabbítja Robert Musil könyvtáros betegszabadságát, s az író azonnal elutazik Németországba, hogy Samuel Fischerrel tárgyaljon. Nem sokkal később Fischer folyóirata, a *Neue Rundschau* szerkesztője lesz. Bécsből Berlinbe menet a vonaton ingerülten jegyzi fel: „Németországban feltűnő: a nagy sötétség.”

*

1913 szilvesztere. Oswald Spengler ezt írja a naplójába: „Emlékszem, hogyan éreztem magam kisfiú koromban, amikor szilveszter este lebontották, lecsupaszították és eltakarították a karácsonyfát, és minden ugyanolyan prózai lett, mint előtte. Egész éjjel sírtam az ágyamban, olyan, de olyan hosszú és vigasztalan volt az év a következő karácsonyig.” És így folytatja: „Ma az nyomaszt, hogy ebben az évszázadban kell létezni. Mindent, ami kultúra, ami szépség és szín, lebontanak, lecsupaszítanak.”

*

1913 végén meglepő könyv jelenik meg. A címe: „Az 1913-as év” – és megpróbál mérleget vonni a „kulturális értékekben rendkívül gazdag” jelenből, amelyben ugyanakkor „a tömegek növekvő eltompulását és felszínességét” is tapasztalja. A könyv legizgalmasabb írása az utolsó, amely a jelen vallási jelenségeiről szól, a szerző Ernst Troeltsch: „A régi história, melyet valamennyien ismerünk, s amelyet egy ideig haladásnak neveztek, aztán dekadenciának, s amelyben ma az új idealizmus előkészítését szeretjük látni. A szociálreformerek, filozófusok, teológusok, üzletemberek, ideggyógyászok,

történészek tevékenysége erre utal. De még nem érkezett el.” A régi história, melyet valaha haladásnak neveztek – ilyen bölcsen beszéltek hát 1913 decemberében. De ki értett meg ebből valamit is ennek az évnek a hangzavarában?

*

Babilonban újra felfedezik az Étemenankit a hozzá tartozó templomépületekkel: ez a legendás „Bábel tornya”.

*

Természetesen a szinkron történetírás atyja, Werner Stein is 1913-ban születik, mégpedig december 14-én. *Kulturális menetrend*-je 1946-tól az emberiség egész történetét éves keresztmetszetekbe tagolva próbálja bemutatni.

*

Mit visel a nő szilveszterkor? A *Gartenlaube* melléklete, a *Welt der Frau* 52. számában újrátöltött divatötleteket ad. „Ezt az évszakot is a változatos színek jellemzik, ami a kisebb ünnepek toalettjein is tetten érhető. A laza szabásnak köszönhetően a legtöbb formában megvan az a kecsesség, ami igen előnyös a karcsú hölgyeknek. De az egyes vonalakat elfedő legújabb divat az erősebb testalkatú hölgyeknek is jól áll, ha értenek a megfelelő darab kiválasztásához.” Egy oldallal odébb Marie Möller verse következik, az ártatlanul hangzó *Szilveszter* címmel. Benne e zavarba ejtő sorok:

Egész nap tegyük, amit kell,
hogy szép legyen Újévünk!
A vitát ki-ki dugja el,
a béke legyen ékünk!
Ne fenyegessen világháború,
ne zümmögjön zenéje!
S zengjen holnap, mi szomorú
ma – mint a harang – az égből!

*

Rainer Maria Rilke december utolsó napjaiban nem érzi jól magát Párizsban. Ezt írja: „Nem találkozom senki emberfiával, fagyott, tükörjég volt, hol esik, hol csepereg – mind-egyik három napig, ilyen itt a tél. Torkig vagyok Párizssal, a kárhozat helye.” Aztán így folytatja: „Ez minden vágyam 1914-re, 1915-re, 1916-ra, 1917-re, és így tovább.” Nevezetesen: nyugalom egy nővérként szeretett emberrel vidéken, ám annak, vagyis Sidonie Nádhernýnek most másutt járnak a gondolatai, úgyhogy Rilke ezt írja: „Most arra vágnék, hogy ne legyen arcom, legyek olyan, mint egy összegömbölyödött sün, amelyik este kel csak útra az utcai árkokban, óvatosan felkapaszkodik a marton, és a csillagokba dugja szürke orrát.”

*

Az égen 1913-ban figyelték meg először a teljes Sagitta, a Nyíl csillagképet. A Rókatól délre és a Sastól északra a Sagitta fényes nyíl, amely a Hattyú felé röpül. Az emberek megbabonázva emelik tekintetüket az égre. A mitológiai Herkules lövi ki a Sagitta nevet viselő veszélyes nyilat. A Hattyúnak

ezúttal szerencséje van: a nyíl, ha csak hajszálnyira is, de elsüvít mellette.

*

1913. december 31-e van. Arthur Schnitzler néhány szót jegyez be a naplójába: „Délelőtt egyelőre befejeztem az örült novella diktálását.” Délután olvas: Ricarda Huch könyvét, *A harmincéves háborút*. Máskülönben: „Egész nap nagyon ideges vagyok”. Aztán este, társaságban: „Ruletтеztünk.” Éjjel koccintanak az 1914-es évre.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

A könyv számtalan életrajzból és kultúrtörténeti forrásműből merít. Az alábbiakban válogatást közlünk a szerző által felhasznált legfontosabb művekből.

Altenberg, Peter: *Extrakte des Lebens. Gesammelte Skizzen 1898–1919*. Bécs és Frankfurt am Main, 1987.

Bauschinger, Sigrid: *Else Lasker-Schüler. Eine Biographie*. Göttingen, 2004.

Berenth-Corinth, Charlotte: *Lovis Corinth, Die Gemälde. Werkverzeichnis*. München, 1992.

Berger, Hilde: *Ob es Hass ist, solche Liebe? Oskar Kokoschka und Alma Mahler*. Bécs, 2008.

Bernauer, Hermann: *Zeitungslektüre im »Mann ohne Eigenschaften« (Musil Studien)*. München, 2007.

Bourgoing, Jean de (Hrsg.): *Briefe Kaiser Franz Josefs an Frau Katharina Schratt*. Bécs, 1964.

Brandstätter, Christian (Hrsg.): *Wien 1900. Kunst und Kultur. Fokus der europäischen Moderne*. Bécs, 2005.

Bülow, Ulrich von (Hrsg.): *»Sicherheit ist nirgends«. Das Tagebuch des Arthur Schnitzler, Marbacher Magazin 93*. Marbach, 2001.

Decker, Kerstin: *Lou Andreas-Salomé. Der bittersüße Funke Ich*. Berlin, 2010.

Dorrmann, Michael: *Eduard Arnhold (1849–1925)*. Berlin, 2002.

Dyck, Joachim: *Benn in Berlin*. Berlin, 2010.

Ellmann, Richard: *James Joyce. Biographie*. Frankfurt am Main, 1994.

Feininger, Lyonel: *Gelmeroda. Ein Maler und sein Motiv*. Wuppertal-Halle, 1995.

Fest, Joachim: *Hitler. Eine Biographie*. Frankfurt am Main–München, 1973.

Franz, Erich (Hrsg.): *Franz Marc: Kräfte der Natur. Werke 1912–1915. Katalog zur Ausstellung in München und Münster*. Ostfildern, 1993.

Freedman, Ralph: *Rainer Maria Rilke. Der Meister 1906–1926*. Frankfurt am Main, 2002.

Freud, Martin: *Glory Reflected. Sigmund Freud – Man and Father*. London, 1957.

Freud, Sigmund–Jung, C. G.: *Briefwechsel*. Frankfurt am Main, 1974.

Fühmann, Franz: *Vor Feuerschlünden – Erfahrung mit Georg Trakls Gedicht*. Rostock, 2000.

Gay, Peter: *Sigmund Freud*. Frankfurt am Main, 1988.

Gay, Peter: *Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler*. Frankfurt am Main, 2002.

Gebhardt, Miriam: *Rudolf Steiner. Ein moderner Prophet*. Stuttgart, 2011.

Grochowiak, Thomas: *Ludwig Meidner*. Recklinghausen, 1966.

Grosz, George: *Ein kleines Ja und ein großes Nein*. Frankfurt am Main, 2009.

Gumbrecht, Hans Ulrich: *1926. Ein Jahr am Rande der Zeit*. Frankfurt am Main, 2001.

Güse, Ernst-Gerhard (Hrsg.): *August Macke. Gemälde, Aquarelle, Zeichnungen*. München, 1986.

Henkel, Katharina–März, Roland (Hrsg.): *Der Potsdamer Platz. Ernst Ludwig Kirchner und der Untergang Preußens*. Berlin, 2001.

Hilmes, Oliver: *Witwe im Wahn. Das Leben der Alma Mahler-Werfel*. München, 2004.

Hof, Holger: *Gottfried Benn: Der Mann ohne Gedächtnis. Eine Biographie*. Stuttgart, 2011.

Hoffmeister, Barbara: *S. Fischer. Der Verleger. Eine Lebensbeschreibung*. Frankfurt am Main, 2009.

Husslein-Arco, Agnes–Kallir, Jane (Hrsg.): *Egon Schiele. Selbstporträts und Porträts*. München, 2011.

Jasper, Willi: *Der Bruder: Heinrich Mann*. München, 1992.

Jasper, Willi: *Zauberberg Riva*. Berlin, 2011.

Jauß, Hans Robert: *Die Epochenschwelle von 1912*. Heidelberg, 1986.

Joachimsthaler, Anton: *Hitlers Weg begann in München. 1913–1923*. München, 2000.

Jünger, Ernst: *Kriegstagebuch 1914–1918*. Stuttgart, 2010.

Jünger, Ernst: *Afrikanische Spiele*. Stuttgart, 1936.

Kafka, Franz: *Briefe an Felice und andere Korrespondenzen aus der Verlobungszeit*. Frankfurt am Main, 1967.

Kafka, Franz: *Tagebücher. Kritische Ausgabe*. Frankfurt am Main, 1990.

Karlauf, Thomas: *Stefan George. Die Entdeckung des Charismas*. München, 2007.

Kerr, Alfred: *Mit Schleuder und Harfe. Theaterkritiken aus drei Jahrzehnten*. Kelet-Berlin, 1981.

Kerr, Alfred: *»Ich sage, was zu sagen ist«. Theaterkritiken 1893–1919. VII.1 kötet*, Frankfurt am Main, 1998.

Kessler, Harry Graf: *Das Tagebuch 1880–1938, Band 4: 1906–1914*. Stuttgart, 2005.

Klingsöhr-Leroy, Cathrin-Schneider, Katja (Hrsg.): *Franz Marc – Paul Klee. Dialog in Bildern*. Wädenswil, 2010.

Kokoschka, Oskar: »Briefe 1905–1919«, in: ders.: *Briefe in 4 Bänden: 1905–1976, Band 1*. Düsseldorf, 1984.

Kraus, Karl: *Briefe an Sidonie Nádherný von Borutin 1913–1936*. Frankfurt am Main, 1973.

Kussmaul, Ingrid-Pfäfflin, Friedrich: *S. Fischer Verlag. Von der Gründung bis zur Rückkehr aus dem Exil. Eine Ausstellung des deutschen Literaturarchivs im Schiller-Nationalmuseum, Marbacher Kataloge Nr. 40*. Marbach, 1985.

Kutscher, Arthur: *Wedekind. Leben und Werk*. München, 1964.

Küchmeister, Kornelia-Nicolaisen, Dörte et al. (Hrsg.): »*Alles möchte ich immer*«: *Franziska von Reventlow (1871–1918)*. Lübeck, 2010.

Kühn, Heinrich: *Die vollkommene Fotografie*. Ostfildern, 2010.

Mächler, Robert: *Robert Walser. Biographie*. Frankfurt am Main, 1992.

Mann, Golo: *Erinnerungen und Gedanken. Eine Jugend in Deutschland*. Frankfurt am Main, 1986.

Mann, Thomas: *Briefe 1889–1913*. Große Kommentierte Frankfurter Ausgabe: Briefe und Tagebücher, Tl. 1. Frankfurt am Main, 2002.

Matisse, Henri: *Radical Invention 1913–1917*. Chicago, 2010.

Matuschek, Oliver: *Stefan Zweig. Drei Leben. Eine Biographie*. Frankfurt am Main, 2006.

Mehring, Reinhard: *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie*. München, 2009.

Mendelssohn, Peter de: *Der Zauberer. Das Leben des deutschen Schriftstellers Thomas Mann. Erster Teil 1875–1918*. Frankfurt am Main, 1975.

Moeller, Magdalena M. (Hrsg.): *Karl Schmidt-Rotthuff. Ostseebilder: Katalog zur Ausstellung in Lübeck, Kunsthalle St. Annen und*

Museum Behnhaus Drägerhaus – Galerie des 19. Jahrhunderts. Brücke-Museum Berlin, 11.02.2011–17.07.2011. München, 2010.

Moeller, Magdalena M. (Hrsg.): *Emil Nolde in der Südsee*. München, 2002.

Moeller, Magdalena M. (Hrsg.): *Emil Nolde. Expedition in die Südsee. Brücke-Archiv 20/2002*. München, 2002.

Moeller, Magdalena M. (Hrsg.): *Ernst Ludwig Kirchner in Berlin. Katalog zur Ausstellung im Brücke-Museum, Berlin 2008/2009*. München, 2009.

Montefiore, Simon Sebag: *Der junge Stalin*. Frankfurt am Main, 2007.

Morton, Frederic: *Wetterleuchten 1913/1914*. Bécs, 1990.

Musil, Robert: *Tagebücher*. 2 kötet, Reinbek bei Hamburg, 1976.

Nebehay, Christian M.: *Egon Schiele. Leben und Werk*. Bécs, 1980.

Ott, Ulrich-Pfäfflin, Friedrich (Hrsg.): *Karl Kraus. Eine Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schiller Nationalmuseum Marbach 8. Mai – 31. Oktober 1999. Marbacher Kataloge Nr. 52*. Marbach, 1999.

Pinsent, David H.: *Reise mit Wittgenstein in den Norden. Tagebuchauszüge, Briefe*. Bécs–Bozen, 1994.

Rabaté, Jean-Michel: *1913. The Cradle of Modernism*. Oxford, 2007.

Richardson, John: *Picasso. Leben und Werk*. 2. kötet, 1907–1917. München, 1997.

Rilke, Rainer Maria: *Briefe aus den Jahren 1907–1914*. Lipcse, 1939.

Rilke, Rainer Maria–Cassirer, Eva: *Briefwechsel*. Göttingen, 2009.

Roters, Eberhard–Schulz, Bernhard (Hrsg.): *Stationen der Moderne. Die bedeutendsten Kunstaussstellungen des 20. Jahrhunderts in Deutschland*. Berlin, 1988.

Röhl, John C.G.: *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund. 1900–1941*. München, 2008.

Rubin, William (Hrsg.): *Picasso und Braque. Die Geburt des Kubis-*

- mus – *Mit einer vergleichenden biographischen Chronologie von Judith Cousins*. München, 1990.
- Sarason, David: *Das Jahr 1913. Ein Gesamtbild der Kulturentwicklung*. Lipcse–Berlin, 1913.
- Savoy, Benedicte: *Nofretete. Eine deutsch-französische Affäre. 1912–1931*. Köln, 2011.
- Schmitt, Carl: *Tagebücher. Oktober 1912 bis Februar 1915*. Berlin, 2005.
- Schnitzler, Arthur: *Tagebuch 1913–1916*. Bécs, 1983.
- Schnitzler, Arthur: *Briefe 1913–1931*. Frankfurt am Main, 1984.
- Schuster, Peter-Klaus–Vitali, Christoph et al.: *Lovis Corinth*. München, 1996
- Schwillk, Heimo (Hrsg.): *Ernst, Jünger: Leben und Werk in Bildern und Texten*. Stuttgart, 1988/2010.
- Scotti, Rita: *Der Raub der Mona Lisa. Die wahre Geschichte des größten Kunstdiebstahls*. Köln, 2009.
- Simplicissimus*, 1913-as évfolyam, München.
- Sinkovicz, Wilhelm: *Mehr als zwölf Töne. Arnold Schönberg*. Bécs, 1998.
- Spengler, Oswald: *Ich beneide jeden, der lebt*. Düsseldorf, 2007.
- Stach, Rainer: *Kafka. Die Jahre der Entscheidungen*. Frankfurt am Main, 2002.
- Tomkins, Calvin: *Marcel Duchamp. Eine Biographie*. München, 1999.
- Tucholsky, Kurt: *Briefe. Auswahl 1913 bis 1935*. Kelet-Berlin, 1983.
- Wagenbach, Klaus: *Franz Kafka. Bilder aus seinem Leben*. Berlin, 2008.
- Wagenknecht, Christian–Willms, Eva (Hrsg.): *Karl Kraus – Franz Werfel. Eine Dokumentation*. Göttingen, 2001.
- Weidinger, Alfred: *Kokoschka und Alma Mahler. Dokumente einer leidenschaftlichen Begegnung*. München, 1996.

- Weinzierl, Ulrich: *Hofmannsthal. Skizzen zu einem Bild*. Bécs, 2005.
- Welt der Frau*, 1913-as évfolyam, München.
- Wolff, Kurt: *Briefwechsel eines Verlegers 1911–1963*. Frankfurt am Main, 1966.
- www.wikipedia.de
- Zweig, Stefan: *Die Welt von gestern*. Stockholm, 1944.

JEGYZETEK

Az alábbiakban megadjuk a forrásokat, ahonnan a könyvben szereplő irodalmi idézetek magyar fordítását vettük. A kimondottan a jelen kötetbe készült fordításoknál értelemszerűen csak a fordítót tüntetjük fel.

- Gottfried Benn: *Fenyegetések* (Halasi Zoltán fordítása)
- Gottfried Benn *versei* (Lyra Mundi; Budapest, Európa Könyvkiadó, 1991)
- Bertolt Brecht: *A barátnő* (Báthori Csaba fordítása)
- Bertolt Brecht: *Nyár* (Báthori Csaba fordítása)
- Georg Büchner: *Woyzeck* in: *Georg Büchner művei* (Thurzó Gábor fordítása; Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982)
- Franz Kafka: *Levelek Felicéhez* (Antal László és Rácz Péter fordítása; Budapest, Palatinus Könyvkiadó, 2009)
- Else Lasker-Schüler: *Villogó kavics* (Dávidházi Péter és mások fordításai; Budapest, Európa Könyvkiadó, 1972)
- Thomas Mann: *Levelek*. (Doromby Károly fordítása; Budapest, Európa Könyvkiadó, 1965)
- Marie Möller: *Szilveszter* (Báthori Csaba fordítása)

- Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember* (Tandori Dezső fordítása; Budapest, Európa Könyvkiadó, 1977)
- Robert Musil: *Naplók* (Győrffy Miklós fordítása; Pozsony, Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., 2006)
- Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában I. Swann* (Gyergyai Albert fordítása; Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1974)
- Rainer Maria Rilke: *A bűntelen fák mögött* in: *R. M. Rilke versei* (Lyra Mundi). (Szabó Ede fordítása; Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983)
- Rainer Maria Rilke: *Levelek III.* (Báthori Csaba fordítása; Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1996)
- Rainer Maria Rilke: *Ó, kicsoda képes...* (Báthori Csaba fordítása)
- Rainer Maria Rilke: *Utak, nyitott utak* (Báthori Csaba fordítása)
- Upton Sinclair: *Letűnt világ* (Gál Andor és Takács Gizella fordítása; Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990)
- Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I.* (Juhász Anikó és Csejtei Dezső fordítása; Budapest, Noran Libro Könyvkiadó, 2011)
- Georg Trakl: *A magányos össze. Georg Trakl összes versei és szépprózai írásai* (Erdélyi Z. János fordítása; Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2002)
- Kurt Tucholsky: *Nagyvárosi karácsony* (Halasi Zoltán fordítása)
- Virginia Woolf: *Messzeség* (Tandori Dezső fordítása; Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző köszönettel tartozik Holger Hofnak, amiért értékes adalékokkal szolgált Gottfried Bennről, Leonhard Horrowsskinak pedig a porosz udvarral, Reiner Stachnak a Franz Kafkával és Willi Jaspernek a Heinrich Mann-nal kapcsolatos információkért. És különösen nagy köszönet illeti Erhard Schützöt, a könyv egyetemes műveltségű, kritikus első olvasóját.

KÉPEK JEGYZÉKE

Január: Ernst Ludwig Kirchner és Erna Kirchner (Schilling)
a Dulacher Strasse 14. alatti műteremben (Kirchner Mu-
seum, Davos; részlet)

Február: Franz Marc: *Kék lovak tornya* (akg-images)

Március: Ludwig Meidner: *Apokaliptikus tájkép* (Jüdisches Mu-
seum der Stadt Frankfurt am Main, Ludwig-Meidner-
Archiv)

Április: Marcello Dudovich: *Közelgő veszély* (in: *Simplicissi-
mus*, 1913. május 5.)

Május: Boy Chapel és Coco Chanel (Collection Edmonde
Charles-Roux)

Június: Egon Schiele: *Harcos* (magántulajdonban)

Július: Heinrich Kühn: *A négy Kühn gyerek*, 1912–13 (Öster-
reichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Wien)

Augusztus: Georg Trakl a velencei Lidón (Universität Inns-
bruck, Forschungsinstitut Brenner-Archiv)

Szeptember: Sigmund Freud lányával, Annával (ullstein-bild-
Imagno)

Október: August Macke: *Járókelők* (Courtesy Privatsamm-
lung, Nordrhein-Westfalen)

November: Kníže úri divatszalón, Bécs (ullstein-bild-Imagno)

December: Marcel Duchamp: *Biciklikerek*. Succession Marcel
Duchamp/VG Bild Kunst, Bonn 2012

Minden igyekezetünk ellenére nem minden esetben sikerült
megtalálni a képek jogtulajdonosait. Amennyiben jogi köve-
telések merülnek fel, kérjük a jogok tulajdonosait, igényük-
kel forduljanak a kiadóhoz.

X 2189 14

„Könyvében, mely eredeti idézetek és találó leírások
briliáns összjátéka, a katasztrófhához vezető
esztendőből a jelen kalandját varázsolja elő.”

Der Spiegel

A különös év története

a korszak virága teljében, minden lehetségesnek tűnik. De a
kezdetben már felsejlik a hanyatlás. 1913-ban az irodalom,
szét és a zene a végletekig elmegy, mintha már nem is lenne
Proust az eltűnt idő nyomába ered, Malevics négyzetet
avinsky és Schönberg hallatlan botrányokat okoz, Kirchner
a metropolis arcát, Triesztben Kafka, Joyce és Musil egy
nazon a napon cappuccinót iszik – Münchenben pedig egy
Hitler nevű levelezőlap-festő akkurátus városképet arasztja.
Illies könyve sokszínű és lélegzetelállító képet rajzol arról
an évről, amelyben a hosszú 19. század nekicsattan a rövid
kkal és szélsőségekkel terhes 20. századnak: elegáns stílus
om humorral kelti életre a kultúrtörténet egyik külön-
pillanatát.

FLORIAN ILLIES (1971) Bonnban és Oxfordban tanult
művészettörténetet, 2008-tól a *Die Zeit* irodalmi és
tárcarovatának felelős szerkesztője. Jelenleg a Villa
Grisebach berlini aukciós ház társtulajdonosa, szak-
területe a 19. századi művészet. Eddig megjelent
4 könyve 1 millió példányban kelt el.

ISBN 978-963-355-050-2

3500 Ft
www.parkkiado.hu
facebook.com/parkkiado

FLORIAN
ILLIES

század nyara

X 218914

941M

135

1913

„Egy könyv, mely boldoggá tesz
Das Magazin, Zürich

FLORIAN ILLIES

1913

Az évszázad nyara

PARK KÖNYVKIADO